

HET LAND VAN DE LEEUWERIK

HET LAND VAN DE LEEUWERIK

Van hemels licht en hellevuur verscheen voor het eerst in 1978

Van oorlog, overvloed en onvrede volgde in 1981

Het land van de leeuwerik verscheen in 1983

Tenblakke trilogie, deel 3

Cor Swanenberg

2010

Uitgeverij Van de Berg Almere Enschede

Opedragen aan Gaia.

Omslag en illustraties: Nelleke de Laat

*'Hark! hark! the lark at heaven's gate sings
And Phoebus' gins arise,
His steeds to water at those springs
On chalic'd flowers that lies;
And winking Mary-buds begin
To ope their golden eyes:
With everything that pretty is,
My lady sweet, arise!...'*

Cymbeline,

William Shakespeare

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Swanenberg, C.

Het land van de leeuwrik; C. Swanenberg - Almere Enschede : Van de Berg

ISBN 978-90-5512-326-1

NUR 525

ISBN 9789055123261

© C. Swanenberg, 2010 Berlicum

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of welke andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

www.uitgeverijvandeberg.nl & www.streekboeken.nl

VOORWOORD

De titel Het land van de leeuwerik verwijst naar een gevoel van vrijheid. Het boek behandelt een afscheid; er wordt vaarwel gezegd aan veel alledaagse dingen. In het bijzonder wordt een jeugd uitgewuifd en een doel bereikt.

Zonder de illusie te hebben aan een zekere herinneringsverfraaiing te zijn ontkomen, hebben we getracht een eerlijk, authentiek verslag te geven van het leven op en rond Tenblakke, ons geboortegebied, in de veertiger en vijftiger jaren.

Alle veranderingen overziend, valt op, dat de mens in onze omgeving zo afhankelijk is geworden. Op Tenblakke was het rond 1950 nog vanzelfsprekend dat men zonder elektriciteit en stromend water leefde. Er waren dus geen moderne voorzieningen zoals elektrisch licht, televisie, telefoon, wasmachine, koelkast of diepvriezer. Wij hadden thuis een legerradio die gevoed werd door een accu. Er was geen riolering of vuilophaaldienst in onze afgelegen hoek en we hadden aan al die zaken geen behoefte. We konden ons best redden en we wisten niet beter of onze manier van leven was de enig juiste. Alle afval circuleerde mee in de kringloop van de compostering en we vonden dat de gewoonste zaak ter wereld.

Buurplicht was in die dagen vanzelfsprekend en burenhulp evenzo.

Berlicum, november 1982

Cor Swanenberg

AARDEN

We waren verhuisd van Tenblakke, het achtergebleven heidegebied tussen Nuland en Rosmalen, naar de Grind, die de aloude klinkerweg langs de polderdijk tussen beide dorpen op ongeveer de helft doorsnijdt, en daarmee De Kruisstraat zijn naam geeft.

De Grind was sinds kort geasfalteerd en omgedoopt tot Vliertwijksestraat. Voor ons was de oude naam te zeer ingeburgerd om die meteen te laten varen.

Onze vader werd in het begin van de twintigste eeuw geboren op een pachtboerderij aan de Eikenburg in Rosmalen-Maliskamp. Tot zijn twaalfde jaar had hij daar gewoond. Vlak na de Eerste Wereldoorlog was het hele gezin door het tweede huwelijk van grootvader Gret Gur-tjes met Nel van Lokven komen wonen op de Huisbergsche Hoeve van Willem van Lokven. Deze indrukwekkende boerderij lag op de hoek van de Grind en het Sprokkelbos, maar was helaas in de Tweede We-reldoorlog volledig in vlammen opgegaan.

Pap kwam uit een gezin van zes kinderen, vijf zoons en een dochter. Als middelste zoon trouwde hij de oudste dochter van Klaas Heijmans en vestigde zich na zijn huwelijk halverwege de dertiger jaren op Tenblakke. Het gedoetje bestond uit een klein ontginninkje met enkele bunders slechte zandgrond, waarvan bijna de helft bebost was met eiken- en den-nenhout.

Na twintig jaar in de zalige uithoek van Tenblakke was vader terugge-keerd op de plaats van zijn tweede ouderlijke woning aan de Grind. De mogelijkheid daartoe kwam in de wereld doordat de vorige bewoner, omen Dorus, op late leeftijd nog getrouwd was met tante Net, een wedu-we in Hintum. Omen Dorus had zijn vrijgezellenbroer, omen Driek, met wie hij heel zijn leven al samengewoond had, meegenomen naar de Hintumse Dijk. Tante Net placht te zeggen dat omen Dorus juist dat had, wat zij miste. In haar onschuld doelde zij daarmee slechts op de prima

platte wagen die zij nog steeds bezat en het paard dat omen Dorus hield. De familie interpreteerde haar woorden uiteraard anders. In elk geval was door dit huwelijk de plaats die pappa trok, vrijgekomen. Hij verruilde ons knusse boerderijtje op Tenblakke voor het betere grondgebied dat ressorteerde onder Vliertwijksestraat 35. Daar had hij een nieuw huis voor ons laten bouwen. Het grondwerk had hij zelf verricht. De oude landbouwschuur van omen Dorus had een nieuw dak en wat versteviging in de zoldering gekregen.

De verandering werd algemeen beschouwd als een enorme vooruitgang. Immers we woonden voortaan aan de harde weg, voorzien van elementaire moderne gemakken als stromend water en elektrisch licht. Eigenlijk zouden we ons gelukkiger moeten voelen.

Voor mij was niets minder waar. Ik was vijftien en voelde me volledig ontworteld en ontheemd. De verandering had de al aanwezige onzekerheid eerder vergroot. Het liefst had ik achter ons nieuwe huis een snel groeiend bos aangeplant, zodat we weer enigszins beschut zaten. Vroeger hadden we altijd rondom in het groen gewoond. Nu lag het land rond ons huis naar alle kanten open. Alleen een oude eikenwal schermde de zuidwest zijde aan de spoorlijn gedeeltelijk af. Daarachter bevond zich een klein woonwagenkamp. Er was al sprake van ontgronding van de weilanden achter ons huis en bij dat *uitleegen* zou die eikenheg zeker verdwijnen en dan werd het nóg kaler.

Vanuit onze nieuwe keuken kon je uitkijken over de eindeloze grasvlakten van de Heikamp en de Vlietjes. 's Winters zag je achter de schaarse knotwilgen zelfs Bruggesbult bij Rosmalen liggen. Het was ook wennen aan de treinen tussen Den Bosch en Oss die op een vijftigtal meters van ons nieuwe verblijf langs raasden. Vooral in mistige wintertijden schrikte de gillende trein ons op. We hadden altijd wel in de buurt van de spoorlijn gewoond, maar op Tenblakke had er toch nog een stuk bos, een weiland en een akkertje tussen ons *gedoentje* en de spoorweg gelegen. Bovendien waren wij nog lang niet gewoon aan de schaarse auto's en brommers die voor 'onze' overweg afremden en optrokken. In ons vroegere heigehucht was nauwelijks gemotoriseerd verkeer gekomen. Daarheen liep slechts een zandweggetje de akkers in en het gevaar er vast te

lopen in het *zofte* zand was nadrukkelijk aanwezig. De stilte van Tenblakke verheerlijkte ik in mijn geheugen en met weemoed dacht ik terug aan de aardedonkere nachten rond onze oude boerderij met al de vertrouwde geluiden.

Ik miste behalve de bossen en de hei ook de bekende mensen tussen wie ik opgegroeid was. De oude buren, M'rij en Mrienuske, Jentje en Bèt die beiden al aardig op weg waren naar de honderd, Gret Hoewd, tante Roos, Bukskes, de Liebus en de Plientjes.

Een ding was voor mij meteen zeker geworden: ik hield niet van verhuizen. Mijn gevoel van ontheemding werd op onze nieuwe verblijfplaats dikwijls nog versterkt, wanneer ik merkte dat mijn huisgenoten er veel minder moeite mee hadden er te wennen.

De enige die ook niet hadden kunnen aarden, waren de drie grijze katten die we van Tenblakke meegebracht hadden. Ze waren allemaal al na één dag verdwenen.

Er was onzekerheid omtrent mijn toekomst. Ik had nog geen uitsluitsel over de toekenning van mijn studiebeurs, hoewel mijn cijfers heel goed waren. Zonder beurs zou een vervolg van studie uitgesloten zijn.

Enkele maanden voordien had ik wel het heerlijke gevoel gehad ergens voor geslaagd te zijn, al was dat slechts voor de driejarige Ulo. Zeker, het hele gedoe had tevoren behoorlijk wat zenuwachtigheid teweeg gebracht, maar achteraf waren de opluchting en feestelijkheid groot genoeg geweest om mijn 'lijden' ruimschoots te vergoeden. Daarnaast was het plezierige bericht gekomen dat ik aangenomen was op de kweekschool in Den Bosch en voor het eerst zou het ook mogelijk worden voor studenten van buiten de stad om extern te blijven, mits men binnen een straal van circa tien kilometer van de school woonde. In ons geval was het twaalf en dat zou getolereerd worden. Voordien had ik me al op een kloosterkamertje gewaand en dat voor de duur van een heel trimester. Toch bleef ik geweldig opzien tegen de overgang van Oss naar Den Bosch. Ik zou dan wel aan de laatste etappe op weg naar het 'meesterschap' beginnen, maar dat zou een oneindig lang tijdperk gaan inluiden van vijf jaar als alles goed ging... Waar begon ik aan!

In gedachten werd ik heen en weer geslingerd tussen het bevredigende gevoel echt waar te kunnen gaan maken wat ik altijd gewenst had en het rotgevoel dat ik nog een hele tijd de enige niet-verdienende, veel geld kostende zoon zou blijven in het zevenkoppige gezin van het keuterboertje dat mijn vader was.

Ook van het nieuwe boerenbedrijf alleen kon vader niet bestaan en men beschouwde het als een grote schande wanneer boerenzoons moesten gaan werken als arbeider. Met name bij rijke boeren was dat het geval. Zij zagen het als een verschrikkelijke achteruitgang in klasse en stand. Pap kwam gelukkig niet uit zo'n rijk boerengezin en voer enkel op de realiteit.

Zijn oudste broer, ome Gret, had hetzelfde al lang vóór hem gedaan. Maar ook zonder dat gegeven zou pap er geen enkel probleem mee gehad hebben. Het elders gaan werken was noodzaak; het was de enige oplossing om voor zijn gezin de kost te verdienen. De rest was hem geen overweging waard.

Vader, zo werd ons steeds duidelijker, zou nooit meer thuis kunnen blijven op zijn boerderijtje. Zijn gezin ging steeds meer kosten.

Aanvankelijk werkte hij jarenlang als seizoenarbeider bij de spoorwegen en later als grondwerker bij de Plien. Het boerenwerk moest grotendeels na zijn werkdag gebeuren. Een aantal karweitjes was overdag al verricht door de andere gezinsleden, vooral door moeder. De zwaarste taken waren altijd voor vader.

Nu was het zo dat de akkers bij het oude gedoentje op Tenblakke verkocht gingen worden aan de Binckhorst en daarmee werd ons landbouwbedrijfje zowat gehalveerd. Enkel de weilanden in de polder en de anderhalve bunder grasland bij ons nieuwe huis restten nog. Vader had gekozen voor het arbeider-zijn. Het was geleidelijk aan duidelijk geworden dat zijn boerenhart niet meer zo aan het bestaan van de landman gebakken was, als wij aanvankelijk veronderstelden. Vader hield juist van het gewone werkvolk en de humor van die werkring. Veel meer dan van het individuele boerenleven. Hij kon 's avonds nagenietend vertellen van de komische voorvallen tussen zijn lotgenoten gedurende de voorbije zware werkdag. Mede daardoor kon hij het vermoeiende werk

volhouden. Hij was een rechtgeaarde arbeider geworden met hart voor de kleine man.

Maar ons moeder had andere plannen. Zij zag vader graag dichterbij huis. Daarom had zij erop aangestuurd dat pap op de Binckhorst als leider aangenomen zou worden. Pap had het gerechtvaardigde gevoel in die functie niet te zullen kunnen aarden. Toch ging hij erheen en werd aangenomen. Met tegenzin heeft vader dat werk trachten te doen; het optrekken met een groep gehandicapten lag hem niet. Hoewel de jongens hem respecteerden, was het voor pap op den duur niet te harden. Hij kreeg uitslag over zijn gehele lijf en werd daarvoor opgenomen in het ziekenhuis van de broeders van Joannes de Deo. Ik denk dat die dagen de enige zijn geweest in heel zijn leven dat hij niet thuis geslapen heeft en dat waren moeilijke tijden voor hem, want hij hield van zijn thuis en was nergens liever. Nooit zal ik vergeten hoe hij in het hospitaal tussen de witte lakens lag. Hij was helemaal besmeerd met een witte stinkzalf en deed aan Buziau denken. Hij had er zijn eenvoudige maar grote gevoel voor humor wel bij behouden. Toen een van zijn collega's hem opzocht en de pot witte zalf bekeek op het kastje naast het ziekenhuisbed, vroeg deze: *"Oh, en moete 'r da nou opsmeren, Piet?"* had pap geantwoord: *"Ja, ik kan d'r ok m'n taand mi poetsen, mar dan denk nie, da't helpt!"*

Het eczeem gaf de doorslag om van werk te veranderen. Vader kwam weer tussen de arbeiders terecht. Deze keer bij het bouwbedrijf Eijkelenburg.

Er waren in die tijd bij ons toch regelmatig veranderingen aan de orde. Gerrit en Harrie, mijn oudste broers, waren onder dienst. Gerrit lag in Gorcum, Harrie in Harderwijk. Nellie, mijn oudste zus, trok steeds minder op met Anneke van Gaole en Riek van tante Mrie. Ze had al een vrijer en onze Harrie had een meid! Gerrit, de oudste van ons, scheen zich nog nauwelijks om de meisjes te bekommeren. Gerrie, onze jongste zus, trok veel op met Ria en Sjan van omen Bert en Riekske van Erp. Ik was bevriend met Cor van tante Mrie en Gerrit van tante Sien.

Wij waren zelf op een lastige leeftijd, die men in onze omgeving meestal aanduidde als *'krek in 't gebroken'*, hetgeen betekende dat we te klein

voor tafellaken en te groot voor servet waren. We mochten officieel niet in het café komen, maar gelukkig namen de kasteleins in onze contreien het niet zo nauw met de regel van zestien jaar of ouder. Buiten het café was er geen enkel vertier te vinden.

Vervelend vond ik het in die dagen wel, dat ik voor mijn leeftijd klein bleef en dat mijn stem niet wilde breken. Bovendien speurde ik angstvallig naar de eerste haartjes die zouden moeten doorkomen. Ik liep achter.

Ook dat droeg bij tot een ongelukkig, onrustig gevoel en daarbij kon de volkswijsheid 'haren komen met de jaren' weinig troost verschaffen. Zeker was dat ik in de begintijd aan de Grind in een dal van onzekerheid verkeerde. De vraag was of ik wel ooit zou aarden op onze nieuwe woonstee zowel als in de nieuwe schoolomgeving waarin ik weldra ondergedompeld ging worden.

TUSSEN BOER EN ARBEIDER

Mijn vader liep tegen de vijftig. Hij was van middelbare grootte en zijn gespierde, pezige lichaam verried dat hij een noeste werker was. Je kon hem van verre al kennen aan zijn typische gang. Zijn benen waren iets naar buiten doorgebogen alsof ze wat meegegeven hadden aan het vele gewicht dat hij door de tijden heen getorst had. Zijn voeten wezen lichtelijk naar binnen. Zijn rug had een lichte knik overgehouden aan het eeuwige gesjouw, vooral het vele graafwerk dat hij in diepe putten en sleuven verricht had.

Pappa was zeker stevig gebouwd, maar voornoemde kleine buigingen waren de eerste tekenen van het feit dat hij niet meer de oersterke man van vroeger was. Bovendien kreeg hij de eerste symptomen van reumatiek te verwerken. Het grondwerk van voorheen ging zijn tol vragen.

Ondanks het feit dat vader een echte sjouwer was, straalde hij een zekere rust uit. Hij deed alles in een vast tempo dat niet snel oogde en toch wel degelijk vlug was. Pap was een toonbeeld van geduld. Hij had veel vertrouwen in de mensen. Nooit wilde hij iemand krenken. Hij voorvoelde beter dan wie ook hoe gevoelig bepaalde zaken konden liggen en wist dan precies zo te schipperen dat iedereen tevreden was. Hij was van alle markten thuis en gaf desgevraagd weloverwogen wijze raad. Zeker zocht hij de probleemsituaties niet, hij ontliep ze eerder. Maar eenmaal geconfronteerd met een moeilijke zaak, vond hij meestal een oplossing. De uitkomst hoefde voor hemzelf niet gunstig te zijn, dat nam hij voor lief als alles in der minne geschikt kon worden. Moeder vond dan wel dat hij te toegeeflijk en te goed voor anderen was. In feite straalde zijn gedrag een onmiskenbare wijsheid en innemendheid uit.

Pappa had grijsblauwe ogen, een stevige rechte neus, wijduitstaande oren en een mond van flinke lippen. De onderlip was extra zwaar. Zijn gezicht was gegroefd en verweerd onder zijn onafscheidelijke schuine

pet. Als hij die afzette, zag je zijn gladde kale hoofd dat aan de boorden nog wat blond grijzend haar vertoonde. Pap kleepte zich als arbeider, geen blauwe, maar gele overall bij voorkeur, geen klompen, maar zware werkschoenen, *kiesjes* geheten.

Pap kon uitgebreid de krant gaan zitten lezen en genoot van artikelen die hem aanspraken. Hij hield van stukken met humor en was gebrand op semi-wetenschappelijke informatie. Hij leefde tot op zekere hoogte mee met de grote sportgebeurtenissen. Hij was gek op de Tour de France. Hij verfoeide de immense geldbedragen die er met sportieve prestaties te verdienen vielen en hij was vooral geporteerd voor de oprechte amateur. Sport om de sport zou zijn leuze kunnen zijn. Hij ergerde zich mateloos aan het moderne resultaatvoetbal en aan de combines in de wielrennerij.

Vader was vriendelijk van aard. Zijn gezicht had iets vrolijks, vooral als hij met de kinderen of met de hond aan het spelen was. Jammer was het dat hij voor spelletjes zo weinig tijd had. Als hij eens mee deed, was het onvoorstelbaar hoeveel zachtheid hij uitstraalde, ondanks zijn knokige lichaam, zijn harde, eeltige handen en zijn stoppelige gezicht. Als hij gul lachte, zag je zijn gelige tanden, gekleurd door het sap van zijn eeuwige pruimtabak.

Pap was nergens liever dan thuis. Wellicht was dat een van de weinige zaken die herinnerden aan zijn boeren-komaf. Immers agrariërs zouden vanwege hun bedrijf met al zijn levende have zelden van huis kunnen en willen.

Toch waren er meer aanwijzingen die vader tot arbeider bestempelden dan die welke hem tot boer maakten. Wellicht was dat zo gekomen door de vele tegenslagen en mislukkingen in het prille begin van zijn boerenbedrijfje. De bruidsschat van ons moeder had bestaan uit twee kippen die meteen broeds waren geworden. Zijn eerste koe had een doodgeboren kalf gekregen, zijn tweede was evenmin een succes; het kalfje moest bij de geboorte afgezaagd worden. Zijn eerste fokzeug met een toom van zeven biggen stierf geheel onverwacht tegelijk met haar hele kroost. Toen pap het lenen van het paard bij omen Bert beu was - hij was door het terugwerken nooit meer klaar - kocht hij in goed vertrouwen een ei-

gen licht trekpaard. Het dier dat 'eerlijke' kennissen hem als 'betrouwbaar met kinderen' aangeprezen hadden, bleek de lelijkste kuren te vertonen na de koop. Nee, pappa had weinig geluk gehad met de boerderij. Hij was te vaak ontuchtend om nog hoge verwachtingen in dat bestaan te hebben. Pap had geleerd met de simpelste dingen het meest tevreden te zijn. Hij wilde vooruitkomen, maar nam geen grote risico's meer. Het boerenbedrijf werd geleidelijk aan bijverdienste en het arbeidersbestaan hoofdzaak.

In z'nen trouw was de werkloopbaan van mijn vader begonnen bij Jan Heijmans, een neef van moeder. Jan van Dorusoom was, na zelf opperman te zijn geweest bij Dorus (de Langen) Heijmans, in de twintiger jaren een stratenmakersbedrijfje begonnen. Een onderneminkje waar aanvankelijk de meeste werkers Heijmans heetten. Martien van den Elzen was ook een van de werknemers van het eerste uur. Hij zat in de '*parentage*' door zijn huwelijk met de dochter van Bertoom Heijmans.

In de crisisjaren was iedereen blij als hij werk had. Na de financiële catastrofe van Wall Street in 1929, was er overal malaise en werkloosheid gekomen. De gevolgen van het instorten van de kapitaalmarkt zouden in onze streek tot ver in de dertiger jaren voelbaar blijven. In en rond Rosmalen waren velen gelukkig, omdat ze een baan konden krijgen bij het wegenbouwbedrijf van Jan Heijmans.

Onze pap kon na zijn huwelijk op ons zandboerderijtje door de grote tegenslagen onmogelijk de kost verdienen. Gelukkig had de Rosmalense firma ook nog wel werk voor *de mins* van Han van Klaasoom. Mijn vader kwam zodoende samen met omen Toon, de oudste broer van moeder, in het grondwerk terecht. Hij werkte onder meer mee aan de weg- en waterwerken in Best en aan de egaliseringswerkzaamheden aan de Maas bij Kerkdriel. Bij Jan Heijmans vonden toen ome Gret, ome Ninus, Dórruske van Hèrmusoom, Jan van tante Roos en Grarus Heijmans al langer werk. Veel van deze arbeiders zouden het later via onderaannemer tot zelfstandig aannemer in de wegenbouw of in de grond- en kabelwerken brengen.

Jan Heijmans was in 1928 voor zichzelf begonnen. Achter zijn huis stond in *d'n hof* een directieket die als kantoor dienst deed. Daar groei-

de de werf uit tot een miljoenenbedrijf. Ondernemend en vooruitziend was Jan Heijmans zeker. Bovendien had hij een sterke band met zijn werkvolk. Hij kon met vrijwel iedereen overweg. Men waardeerde hem om zijn eenvoud, zijn optimisme en eerlijkheid.

Jan Heijmans was aanvankelijk de belangrijkste werknemer in zijn eigen jonge bedrijf. Er was voor hem geen sprake van acht-urige werkdagen. Had hij zich overdag in de stratenmakerij afgesloofd, dan zat hij tot ver in de nacht nog het bestek uit te rekenen. Hij moest van alle markten thuis zijn.

Ondanks de slechte tijden groeide de 'N.V. Aannemers- en Wegengbouwmaatschappij v/h Firma J. Heijmans' gestaag tegen de verdrinking in.

Mijn vader werkte slechts enkele jaren bij de grootste Rosmalense aannemer in de wegebouw. Toen er door Minister Deckers van de overheid extra steun kwam voor de kleine boeren, bleef pap weer thuis op het eigen keuterijtje in het *lochte* zand van Tenblakke onder Rosmalen.

Hij had toen even voor boer gekozen. Het grondwerk dat hij voor Heijmans had moeten doen, was zwaar, maar lag hem eigenlijk wel. Nee, er waren een aantal andere dingen die hem in het arbeidersleven van die tijd niet goed bevallen waren.

Voorals de opgekweekte wedijver bij het laden van de grondkarren stond hem tegen. Het ergste vond hij het gedrag van de voorwerker die even om de zaak op te juttten een putje kwam graven. Na een half uur met genadeloos hoog tempo ging datzelfde voorbeeld de hele verdere dag uit zitten puffen! Ook ergerde vader zich mateloos aan het bespioneren van het werkvolk. Zo was het voorgekomen dat iemand die onder werktijd een sigaret draaide, ontslag kreeg. De spion had de bewuste arbeider afgeschilderd als een leegloper, terwijl pap ervan overtuigd was dat het slachtoffer een gedegen harde werker was.

Dergelijke achterbakse praktijken heersten in die dagen in de dertiger jaren en de uitvoerders konden zich destijds van alles veroorloven, want de arbeiders waren maar wat benauwd hun baan te verliezen.

Waarschijnlijk had pap toen reeds het besluit genomen nooit een uitvoerdersfunctie te aanvaarden. Vader was van mening dat die post tus-

sen werknemer en werkgever de moeilijkste was van alle. Dat kon je nooit goed doen. Altijd zou zich een van de twee benadeeld voelen.

Natuurlijk waren de verbeterde omstandigheden voor de kleine boer en het feit dat zijn gezin net begonnen was, belangrijke beweegredenen om voor het boerenbestaan te kiezen. Waarschijnlijk meer doorslaggevend zelfs als voornoemde slechte werksfeer. Er was nog een reden: het te ver van huis moeten. Na het werk aan de Maasoevers achter het Wild kwam er een groot project in de provincie Zeeland. Daar zouden de werknemers voor een hele week in de kost moeten. Van de Maaskant naar het Zeeuwse Goes vond pap een te grote overgang en moeder vond dat ook veel te ver weg.

Maar vaders boerenbestaan zou geen lang leven beschoren zijn. Het ging in onze omgeving allengs bergafwaarts met de kleine boerenbedrijfjes. Er was sprake van het verdwijnen, het wegsaneren, van de kleine keuterboeren. Was dat de reden voor het tanen van de wil in het boerenhart van vader? Het heeft ongetwijfeld bijgedragen aan zijn beslissing. Zeker speelde het feit dat geen van de kinderen iets voor het eindeloze zwoegen op de akkers en voor de niet aflatende verzorging van het vee voelde een belangrijke rol bij vaders definitieve keuze voor het arbeiderschap. Soms leek het alsof de aantrekkingskracht van het boer zijn verbleekte naarmate dat bestaan meer binnen bereik kwam. Ons boerderijtje, met zoveel geploeter opgebouwd, was al gedoemd te verdwijnen voor het eigenlijk tot volle wasdom gekomen was. Zo verging het talloze boerengedoetjes in onze directe omgeving. Was er sprake van opvolging, dan moest de boerenhave nog gedeeld worden en bleef er geen bestaansmogelijkheid over voor de achterblijvers. Veel kinderen uit de agrarische sector met een boerenhart gingen emigreren.

ONS MOEDER

Sprak men in onze omgeving over moeder de vrouw, dan was de gebruikelijke aanduiding *ons moeder* of *ons vrouw*, terwijl men eigenlijk 'mijn' moeder of vrouw bedoelde. Voor laatstgenoemde was de eenvoudigste aanspreekvorm nog 'vrouw' of '*wefke*' en dat laatste had niets denigrerends. Minder vriendelijk klonk de betiteling *d'ons*, die men alleen bezigde voor de echtgenote tegenover derden.

Mam of mamma was voor ons de meest gebruikelijke aanduiding voor moeder. *Mòn*, *moen* of *moeier*, in onze omgeving als aanspreekvorm ook wel te horen, bezigden wij bij ons thuis nooit. Die termen werden als erg ouderwets en onvriendelijk ervaren.

Mam was als oudste dochter van Klaas Heijmans en Drika de Veer geboren in de Nulandse hei nabij de Karrenput.

Al op jonge leeftijd werd zij 'uitbested', hetgeen inhield dat ze kwam wonen bij grootvader van moeders kant, Grarus de Veer. Die woonde in een boerderijtje in Nuland dicht bij de Grote Weg. Het was aan de overzijde van de Nulandse molen. Bij hem in woonden destijds nog tante Dien en haar man Koosoom. Van daaruit ging mamma al gauw naar de Nulandse nonnenschool. Dat was de meisjesschool van de zusters achter het Sint Martinushuis. Voor ze naar school liep, ging ze altijd de kinderen van Hás van Lijssel aanroepen. Hás en Kaot van Lijssel woonden vlakbij op de hoek aan de Grote Weg. Daar hadden ze veel kinderen. Het was er gezellig en mam kwam daar veel. Er waren een Han, een Kaat, een Drika, een Marie, een Betje, een Jan en niet te vergeten een Jòs. Laatstgenoemde was berucht om zijn kwajongensstreken. Mam trok veelal op met Betje. Hás van Lijssel was voerman, ook op bedevaarten. Vooral voor de septemberbeevaart naar Bokhoven had hij een grote en vaste klantenkring.

Uit haar vroegere jeugd vertelde mam wel eens over de goeie pastoor van Iersel die Nuland als parochie toentertijd nog leidde. In hun gezin

had haar moeder dat aan den lijve mogen ervaren. Het was bij moeders thuis armoe troef geweest en dat was de parochieherder niet ontgaan. Bij de geboorte van het zoveelste kind had ze zomaar twee rijksdaalders van de pastoor gekregen en dat was erg veel in die tijd.

Uit haar lagere schoolperiode herinnerde mam zich vooral zuster Rodima. Daar had ze veel mee op gehad.

Rond haar tiende levensjaar kwam mam terug in het ouderlijk huis bij de Karrenput. Er was in het gezin behoefte aan hulp en daar kon een meisje van tien al in bijdragen. Haar moeder ging in die dagen met eieren en kippen naar de Bossche markt en dan kon de oudste dochter op de andere kinderen passen. Zo'n marktbezoek begon met een voettocht naar de Geel Hoef in Rosmalen en daar nam men de tram, tenminste als dat lijden kon. De stoomtram naar Den Bosch kostte toen een dubbeltje. Het was hoogst zeldzaam dat de oudste dochter met haar moeder mee mocht. Toch had ze aan die enkele keren goede herinneringen. Ze zal er haar handelsgeest aan overgehouden hebben. Mam deed later niets liever dan gaan *mèrten*. Elke cent draaide ze drie keer om voor zij hem uitgaf en als ze de kans kreeg, zou ze op een postzegel nog afbieden. Pingelen was moeders grootste liefhebberij. Was het niet uit zuinigheid, dan ging het om de sport. Ze wist de koopjes altijd te vinden.

Ons mam had haar moeder heel hoog. Het was daarom des te triester dat ze die steun en toeverlaat zo vroeg moest missen. Zij stierf met haar jongste boreling in het kraambed.

Als mam ooit vertelde van haar moeder, bleek steeds weer wat een klap die vroege dood voor het hele gezin geweest was. Mams moeder was een opgewekte vrouw geweest. Ondanks haar vreselijke armoe behield ze altijd een goed humeur. Het enige wat haar geweldig dwars kon zitten en waar ze nachten niet van sliep, was de schuld die gemaakt moest worden om het kinderrijke gezin aan de kost te helpen. Men overwoog zelfs de enige koe die ze rijk waren te gaan verkopen, maar men wist dat die ingreep onherroepelijk een periode van nóg grotere armoede zou inleiden. De aanschaf van een nieuwe koe was een onmogelijkheid als men voor het hele gezin voortaan dagelijks melk zou moeten gaan kopen. Een melkdier was gewoon onmisbaar voor het tienkoppige gezin.

In de eerste jaren van de terugkeer in het ouderlijke gezin moest mam vooral de koe gaan hoeden. Zij lag dan achter een stroscherm te breien, terwijl de koe het nieuwe gras aan de wegkant afgraasde. Ze hadden bij haar thuis het hooi gepacht langs een gedeelte van de Nulandsestraat, die de polder inliep in de richting van Geffen. Was dat hooi geruimd, dan ging de koe *d'n éimend* op. Er moest altijd iemand bij zijn. Een koe was te waardevol om alleen te laten, bovendien moest het dier nogal eens verzet worden. Langs de Nulandsestraat en verder de polder in langs de Hoogendijk stonden destijds veel strooischotten, waarachter een hoeder of hoedster uit de wind zat. Mam had in die dagen vooral veel aanspraak aan Stien van Berne die bij haar in de buurt hoedde. Stien kon zo prachtig zingen!

Minder gesteld was ze op het gezelschap van Miej Brok, die iedereen meende te moeten verjagen omdat het gras ter plekke van haar zou zijn. Miej had ze niet allemaal of minstens niet op een rijtje, maar kon erg vervelend zijn. Zij leefde in de constante waan dat alle wegkanten en wallen tussen de velden haar toebehoorden.

Op veertienjarige leeftijd moest moeder *gaan dienen*. Dat hield in dat ze verhuurd ging worden als dienstmeid. Voor zestig gulden en de kost kwam ze een heel jaar in dienst bij Jan van Hásse in de Lage Kant te Nuland. Op de zondag voor ze haar dienstperiode aanving, mocht ze op de soep komen en kreeg de huurpenning. Een rijksdaalder!

Het jaar daarna werd ze dienstmaagd in Den Dungen en wel bij Knillus Pompe die plaatselijk 'de Maaskantse boer' heette. Pompe, die uit de kleistreek rond de Maas afkomstig was, had een boerderij naast hotel café Boer Goossens. Moeder vond het *goei minse*. Het viel haar op dat ze erg vroom waren. Er waren nogal wat priesters in de familie. Toen Pompe terugging naar de plaats van herkomst in het Maasland, bleef moeder in Den Dungen. Zij ging dienen bij de familie Hellings, 'slachterij' op 't Grinsel. Dikwijls ging ze boodschappen doen bij de winkel van 'de Witte van Woutjes', de kruidenier en bakker van de buurt. Ook bracht ze bestellingen rond op *de Poeling* en *de Hónning*. Toen mam zestien was, overleed haar moeder. De oudste dochter moest vanaf die tijd het grote gezin thuis bemoederen, voorwaar geen lichte taak.

Opa Klaas Heijmans verhuisde met zijn hele gezin van de Karrenput naar de westkant van de Nulandse hei onder Rosmalen. Hij nam zijn intrek in de voormalige woning van Willemke van Deurzen op Tenblakke. Ook daar zou hij niet lang verblijven. Hij trok na enkele jaren naar de kleine Duinse Hoef, een boerderij onder het sanatorium Maria Oord. Voordien had er Piet Miejas gewoond. Het was een merkwaardige boerderij waarin nog een jachtkamer en een wijnkeldertje waren, die toebehoorden aan een zekere Mijnheer De Gast. Die had het echter bruin gebakken, want ze hadden hem *stadskeind gemaakt*, hetgeen inhield dat hij onder curatele gesteld werd. Dat luidde het einde in van de jachtkamer en toebehoren.

Toen Opa Tenblakke verlaten had, waren mam en pap getrouwd en wel meteen het vrijgekomen ouderlijke huis tegen de bosrand ingetrokken. Mam had een slechte jeugd gehad. Zij had als oudste dochter van alles moeten verzorgen na haar vele gedwongen verblijven buitenshuis. Het gezin was strak gehouden door Opa, die erg humeurig kon zijn. Hij had zeker niet het innemende karakter van wijlen zijn vrouw.

Voor mam kwam het huwelijk als een verlossing. Toch zou lang niet alle ellende achter de rug zijn. Toen er drie kinderen in het nieuwe gezin waren, brak de tweede wereldoorlog uit. De vierde was nog niet geboren toen de Duitsers heel Nederland al bezet hadden. Enkele jaren later, vlak voor de bevrijding, werd het hele *boerengedoentje* in de as gelegd. We waren toen geëvacueerd en ondergebracht bij ons Grutje langs de Grind, het ouderlijk huis van pappa.

Ons mam wist net als onze pap van aanpakken. Dat hebben ze in die naoorlogse periode ook gedaan. Alles lag in puin maar met frisse moed en genietend van de herwonnen vrijheid werd er van alle bruikbaar materiaal een noodwoning opgetrokken. Op ons gehuurde boerderijke, waar een paar bunders zand- en kleigrond bij hoorden, zwoegden ze allebei dagenlang. Het zette wel zoden aan de dijk. Binnen afzienbare tijd konden ze het hele gedoentje met een beetje bijbehorende poldergrond aankopen van de voormalige bezitter, Tilleman uit Vught.

Wij hadden een goede moeder aan ons mam. Ze was sterk en dag en nacht in de weer. Ze oogde, vooral in de zomer, een beetje als een zigeu-

nerin door haar donkere haar en gebruide huid. Als we ons 's zaterdags op de geut wasten, legde ons mam het schone goed voor ons klaar. Tevoren had ze de zinken teil in de keuken gevuld met zes grote emmers water uit de put. De inhoud van de moor, een kleine zwarte waterketel, ging erbij en maakte dat het water meteen op temperatuur was. Dat was het mirakel van ons moeder! Dan was er de vaste volgorde van wasbeurten: eerst de meiden, dan de jongens, van klein naar groot en het water werd vanzelf warmer... Allemaal hetzelfde water, ja, maar toch hygiënisch, omdat ons moeder er geregeld boven wat van afschepte.

's Avonds, als we al in bed lagen, kwam zij ons op de opkamer een *snuutje* brengen en ons onderstoppen. Had ze ons vertrek verlaten, dan deed ze nog het nodige verstel- en breiwerk bij de kachel. Haar ogen kon ze dikwijls niet meer open houden en door warmte en vermoeidheid viel ze knikkebollend in slaap. Na even zou ze wakker schrikken. Dan moest ze boterhammen gaan maken voor Pappa die er de volgende dag al onchristelijk vroeg op uit moest voor zijn werk.

Je kon mam overal vinden. Ze werkte in het voorhuis, in de keuken, het washok, de kelder, de stal, bij de hennen, in den hof en op het land. Daarnaast beredderde ze de hele financiële rompslomp van ons bedrijfje. Karnen, wassen, naaien, stoppen, het inmaken van zuurkool, het wecken van fruit en groenten behoorden naast de opvoeding van de kinderen tot haar werk. Niemand kon haar balkenbrij overtreffen als we pas geslacht hadden.

Zelfs in de grootste drukte had ze tijd voor haar klanten voor *romme en èijer*. Midden onder de maaltijd stond ze op, wanneer de handelsgeest haar riep. De eieren moesten in papier verpakt worden. Dat duurde even. De klant kreeg daarom onderwijl koffie voorgezet. Waren het kinderen die om melk kwamen, dan kregen ze altijd een snoepje of een appel. Daardoor minderde moeders winst op de eieren, die voor een paar centen, en de melk, die voor enkele dubbeltjes per liter de deur uitging. Het verkopen hoorde zeker tot moeders hobby's. Ze had er nog enkele: voor een kaartspel mocht je haar altijd wakker maken, vooral een potje rikken was haar meug en dan was er het tuinieren, het *heuven*, met name

in de bloemhof. *Ge vond gin schónder lievermannen as in d'n hoogen hof van Hanne!* Het belangrijkste van onze veestapel waren voor ons moeder zeker de hennen. Daar was ze in haar huwelijk meteen mee begonnen en dat bleef ze beschouwen als haar domein bij uitstek.

Haar kinderen kunnen kwalijk als hobby aangemerkt worden. De opvoeding was niets minder dan een levenstaak voor haar. Mam was zeer zorgzaam. Na een lange dag werk, zat ze sokken te stoppen of broeken te *verstukken*. Alleen als ze las, viel ze meestal onmiddellijk in slaap.

Moeder was blij van aard. Als ze de aardappelen schilde, kon je haar ooit horen zingen. *Achter in het stille klooster* en *Aan den overweg* behoorden tot haar lijfliederen. Echt goed zingen kon ze niet, maar ze zong met gevoel. Na lange werkdagen zakte ze 's avonds vermoeid op een stoel en vroeg tevreden: *"Waor hen we 't toch aon verdiend, da we 't zo goed hebben..."*

Anderzijds moest moeder nogal commanderen en bestellen; dat is logisch als je beseft dat ze naast het huishouden de boerderij moest runnen.

We hielden allemaal van onze ouders, maar zeggen deden we dat nooit. Geen flauwekul, zoiets moest zonder meer duidelijk zijn! Mam hield niet van zulke mooipraterij. Het vermelden van genegenheid kwam bij ons als onwerkelijk over.

Mam zorgde voor bijna alles behalve het allerzwaarste werk op de akker en in de stal. Ze haalde altijd van alles genoeg in huis. Ze bekeek het goed en zou nooit het geld over de balk gooien.

Als wij van huis vertrokken vroeg ze: *"Hedde oewe zaudoek, hedde cènten, zedde niks vergeeten?"* Dan pas zei ze: *"Kijkt goed ùit,"* en... *"houdoe dan!"*

Ze was een vrouw die de dingen graag zag zoals ze waren en was allergisch voor flauwigheid, verwaandheid en *stoeverij*.

Ons moeder ging gewoonlijk donker gekleed. Haar zwarte haar in een permanent was vaak omhuld door een hoofddoekje. Voor haar werk had ze een blauwgrijze jasshort aan en daaronder droeg ze donkere kousen en klompen. Mam was stevig en sterk, iets naar het dikke neigend. Alleen 's zondags voor de kerkgang sierde zij zich op met een hoedje bo-

ven haar donkere mantel. Dan kleepte ze zich deftig. Haar harde gegroefde handen verrieden haar altijd als werkvrouw.

Moeder deed bij het werk nergens lang over. Ze had overal slag van en dat hield in dat ze met de meeste zaken overweg kon. Voor haar financiële taken bewaarde ze het geld in een tabaksdoos op een merkwaardige plaats; achter de looper halverwege de trap.

Mam zorgde voor bijna alles en in alles wat ze deed, zat volop hart voor haar huishouden.

De leefregel bij ons thuis bleef voor iedereen: ‘allemaal mee aanpakken’ en zij gaf zelf het voorbeeld. Deden wij goed wat zij opgedragen had, dan waren we haar *doesjes*.

Properheid stond bij haar hoog in het vaandel.

Wat zou het voor ons verschrikkelijk zijn geweest als we haar hadden moeten missen in onze jeugd. Mam zelf had het wat dat betreft heel wat slechter getroffen dan wij.

GEESTELIJKE OEFENINGEN

In het derde leerjaar van de kweekschool zouden we op retraite gaan in Vught. Al weken tevoren bereidde men ons voor op dit gebeuren. Het retraitehuis was genoemd naar Ignatius van Loyola, de Spaanse stichter van de Jezuïetenorde. Hij was dé patroon voor een tehuis dat je afzonderde van de wereld. Ignatius had uitgeblonken in versterving en boetedoening voor hij zijn *Exercitia spiritualia* schreef. Bovendien had hij de gelofte van armoede en zuiverheid afgelegd. Zijn zinspreuk was altijd "*Omnia ad maiorem Dei gloriam*" geweest. Al die zaken konden wij ons aantrekken, want de komende dagen zouden wij teruggetrokken leven in een soort klooster. Onze dagindeling zou hoofdzakelijk bestaan in godsdienstige overwegingen, gebed en gewetensonderzoek. De versterving zou vooral te zoeken zijn in het vaarwel zeggen aan de wereld en het zich overgeven aan de religie.

De dagen bij de paters en broeders in Vught zouden vooral in het teken staan van de strijd tegen de eeuwig arglistige onkuisheid die op de loer lag om elke jongensziel te overvallen en te veroveren. We zouden als jeugdige soldaten strijden tegen de onzuiverheid! Ik wist al bij voorbaat dat ik zou sneuvelen.

Toen we in grote groepen op de fiets vertrokken vanaf de kweekschool in de Sint Jozefstraat, heerste er helemaal niet zo'n ingetogen stemming als door de fraters en de rector bedoeld was.

De zon scheen en de herfsttinten gaven de wereld een vrolijke aanblik. Er werd gegrapt op de fiets. Elk meisje onderweg begroetten we met massaal belgeklengel en gefluit. De zon was warm en het leven leek te aantrekkelijk om je daaruit terug te trekken. We werden tamelijk balorig voor serieuze kwekelingen die op contemplatie en meditatie voorbereid waren. Dichtbij ons einddoel, het retraitehuis, besloten we eerst de wereld nog met een frisse dronk vaarwel te zeggen. Dit gebeurde in de uit-

spanning La Comparsa, waar we onder het genot van ettelijke biertjes ook biljarten.

We kwamen wat te laat binnen. De nietsvermoedende paters ontvingen ons met zalvende vriendelijkheid. De sfeer was tamelijk ontspannen toen we onze cellen toegewezen kregen.

In de steriele hokjes met bed en bidstoel kwam snel de ernst van alle kanten op je af. Ondanks de meditatieve missie moest ik herhaaldelijk terugdenken aan de vrolijke stop in La Comparsa. Het sterkte me de sobere dagen, die kwamen, door te komen. En dat was voor velen zo. Zelfs tijdens de retraite maakten we de afspraak dat we onze terugtocht op soortgelijke wijze zouden verluchten. Dat gaf iets om naar uit te zien en naar toe te leven.

De dagen binnen het retraitehuis hadden een strakke indeling. 's Morgens om half zeven werden we gewekt met een gedempt "Geloofd zij Jezus Christus" in plaats van "Goede morgen." Er waren er die met een verbaasd "héhhh?" antwoordden, terwijl "in alle eeuwigheid, amen" als respons bedoeld was.

De ochtend begon met een stille tocht door kille gangen naar een kale wasgelegenheid. Alles diende daar te verlopen onder een kloosterlijk zwijgen. Om zeven uur begon de mis en daarna pas hadden we ons ontbijt verdiend. De verdere dag brachten we voor meer dan de helft door in de kapel. Verschillende paters strooiden een preek vol goede raadgevingen over ons uit.

Jongens op onze leeftijd moesten zorgen dat ze zo snel mogelijk alle lage hartstochten, alle dierlijke driften leerden beheersen. Die aandrang was ons door de schepper enkel gegeven voor de uitleving binnen een huwelijk en alléén daarvoor! Voordien diende maagdelijkheid ons streven te zijn. Wij mochten nooit of te nimmer toegeven aan het duivelse zingenot vóór we getrouwd waren. Het zou daarom dikwijls vechten zijn tegen de passie van de overal loerende duivel. Opgaan in onkuise handelingen en door aanraking zinderende gevoelens opwekken was niet alleen doodzonde, het zou ons lichaam in korte tijd verzwakken en op den duur volledig uitmergelen!

We moesten de eenzaamheid mijden, want juist daar loerden Satan en de bekoring. Koud water, afleiding in sport en spel waren de beste hulpmiddelen in de strijd tegen de zelfbevlekking. Tegen kwaadaardige gedachten en begeerten hielp het schietgebed tot de Heilige Maagd Maria - onbevlekt ontvangen - het allerbeste!

We mochten onszelf gerust eens afvragen of we geen roeping hadden om priester te worden, immers onderwijzer was al een beroep waar waarlijk roeping aan te pas kwam. We moesten door zelfonderzoek zekerheid zien te verkrijgen omtrent de vraag of we wel geschikt waren om aan de roeping van onderwijzer te beantwoorden. Als we in ons hart niet ten volle bereid waren ons in te zetten voor de kinderen met al het mogelijke idealisme, dan waren we het onderwijzersambt onwaardig. Waren we met onszelf daarover in het reine, dan was het wijs de eigen kwaliteiten en fouten grondig te overwegen, zodat we de juiste richting zouden kiezen in de wereld van de toekomst met al zijn gevaren en verzoeken...

Na de samenkomsten was er altijd gelegenheid tot biechten en persoonlijk gebed, want als het enigszins mogelijk was, moesten we al tijdens de retraite een smetteloos blazoen bezitten. Eerst dan werkte Gods genade maximaal in ons.

Slechts één keer per dag kregen we de kans de buitenlucht in te gaan in de kloostertuin voor persoonlijke overwegingen. Dan nog was het wenselijk dat we afzonderlijk over de paden tussen de strak geknipte heggen gingen, immers zo kon men beter mediteren. De eenzaamheid was echter niet verplicht. We gingen dan ook vrijwel allemaal in groepjes door de fraaie kloostertuin. Rond het met klimop begroeide gebouw voelden we ons bespied door kloosterlingen, maar verderop de tuin in, hadden we de illusie geheel onszelf te kunnen zijn. Onze wandeling onttaarde al gauw in het zoeken van afgevallen noten en rijpe kastanjes. We joegen de vissen op in de schitterende vijver.

Na het avondeten kregen we daarover al een donderpreek. Mensonteerend was het te zien hoe sommigen zich in de vredige kloostertuin gemanifesteerd hadden. De regels van het huis waren met voeten getreden!

Alle noten gingen nog diezelfde avond op. De doppen verdwenen met de WC spoeling om alle bewijsmogelijkheden uit te wissen.

Gelukkig verliep de avond verder rustig. Het verblijf in de recreatiezaal deed veel denken aan het amusement bij het vroegere Jong Nederland. Sjoelen, mens erger je niet, dammen, schaken, tafeltennis, kaarten (niet om geld!) en biljarten waren buiten het aanbevolen lezen de vormen van vermaak. Er lagen allerlei religieuze bladen op de grote tafels bij de ingang. We konden limonade, koeken en sigaretten kopen. Daarvoor zorgde een merkwaardige, zeer onwereldse broeder. Hij was overdreven tenger en sprak niet of onverstaanbaar, als waren zijn stembanden te teer. Zijn gezicht had een eeuwig vriendelijke lach die wat onwezenlijk overkwam. De broeder hielp in de refter, zorgde voor de consumpties en kwam ons minzaam wakken met "Geloofd zij Jezus Christus." Hij had altijd een dik kerkboek bij zich.

Wij hadden het gevoel dat hij ons overal bespiedde en dat hij ook degene moest zijn die onze noten- en kastanjeroof overgebrieft had. We vertrouwden hem en zijn lachgrimas voor geen cent. De *smiekerd* noemden we hem daarom.

De smiekerd, lang en spichtig met zware brillenglazen, dook overal op. Met zijn lange nek kon hij ons zelfs over de kloosterheggen heen begluren. Van dichtbij was hij ondoorgrondelijk door zijn dikke bril en zijn masker van minzaamheid. Deze monnik had iets duivels in zich. Zijn grote oren gingen schuil achter wat dorre krulletjes. We wisten zeker dat hij heel goed hoorde. Daarom fluisterden we elkaar zelfs toe "*Feind hört mit,*" wanneer de linke broeder in onze buurt was. Dergelijke balorige uitspraken werden wel angstvallig en voorzichtig geuit, zij mochten nooit of te nimmer, ook niet via via, bij de kloosterling doordringen. Wij, wereldse jongens, hadden tijdens de retraite aanvankelijk een merkwaardig bevrijd gevoel, als waren we een ander streng instituut ontsnapt. De onwaarachtig 'vrome' monnik beschouwden we als onze grootste bedreiging. Daar had de smiekerd het zelf naar gemaakt. Op de meest onverwachte momenten stond hij opeens bij je. Steeds die schijnheilige glimlach op zijn gezicht. Komend uit de schemerige biechtstoel vol verstorven sigarenlucht ontdekten we hem plotseling vlakbij het

gordijntje waarachter wij zojuist gebiecht hadden. *Feind hört mit!* werd door hem volledig bewaarheid. We waren er vrijwel zeker van dat hij daar zat om iets op te kunnen pikken van onze jongenszonden. Wij vermoedden dat deze kloosterling zich nadien zou verlustigen door zich onze jeugdzonden duidelijk voor de geest te halen. We kenden een medeleerling die we ervan verdachten wel eens stiekem mee te luisteren bij het biechten, maar niemand viel zo duidelijk in het oog bij onze schuldbekentenissen als de kale kloosterling met zijn eeuwige glimlach. Hij genoot van onze tekortkomingen. We verdachten hem er zelfs van dat hij medeverantwoordelijk was voor het programma met zijn talrijke meditatie- en biechtgelegenheden.

Onze aversie tegen deze binnenactiviteiten groeide gestaag. Steeds meer zaten we te vlassen op het ontvluchten van de besloten starre kloostersfeer. Soms deed ons verblijf denken aan gevangenen die smachtten om gelucht te worden en al konden we ons buiten maar even uitleven, toch verlangden we naar die schaarse momenten van beperkte vrijheid.

Ondanks de goede bedoelingen en de vele preken om de zuiverheid te betrachten moest ik uitgerekend in de steriele cel waar alleen een kruisbeeld en een Mariaprent de grijze muren sierden, vervallen aan de zelfbevrediging die mij in die dagen nooit met rust liet. Ik ging daarom tijdens de retraite weer eens te biechten. Gelukkig bleek ik niet de enige. Zoveel aandacht voor de jongenseer en maagdelijkheid werkte bij mij juist averechts.

We waren blij dat de retraite ten einde liep. De paters begeleidden ons tot aan de poort en zwaaiden ons uit toen wij de zondige wereld indoken.

De hele meute dook weer bij La Comparsa binnen. De stemming van de heenweg was er niet meer. Daarom hielden de meesten het na één drankje voor gezien. We wilden naar huis. Velen gingen al naar hun meisje. Voor mij was het zo dat ik in dat opzicht alle mogelijke twijfels had. Een meisje had ik nog nooit gehad. Hoe graag ik ook wilde, mijn schuchterheid en onzekerheid waren daarvoor veel te groot en daar had de retraite niets aan veranderd.

Ik wist zeker dat ik geen roeping had om monnik of priester te worden.
Daarvoor bevolkten vrouwen te vaak mijn dromen.

BUURTEN, KAARTEN EN LEZEN

Een ongedwongen gesprekje voeren heette bij ons vandoord buurten. De meest aangewezen tijd daarvoor waren de herfst- en winteravonden. Voor de komst van de radio was buurten het hele jaar rond aan de orde geweest, hoewel ook toen de donkere jaargetijden daartoe het meest aantrekkelijk waren. Logisch want er was in het najaar en de winter weinig werk op de boerderij en het waren lange donkere avonden.

Mensen als Jentje d'n Bels, die met de kippen opstonden en op hetzelfde tijdstip als het pluimvee gingen slapen, werden steeds zeldzamer. Dat was de oude garde van rond de negentig. Die buurten zolang het licht was. Daar moest je voor een praatje liefst 's zomers komen. Met een borreltje erbij wilde Jentje dan wel uitgebreid op zijn praatstoel klimmen. Dat kon kostelijk zijn, maar het gebeurde zelden.

Het gezelligst bij ons was het buurten rond de kachel bij de schouw.

Er waren verscheidene soorten van buurten.

We hoorden verhalen van vroeger toen het buurtgesprek nog de voorbereiding tot het vrijen was geweest. Het had toen heel wat in, voor je vertrouwd genoeg geraakte om een van de dochters het hof te mogen komen maken. Buurten kon best een bepaalde bijbedoeling hebben.

Als wij ergens iets moesten gaan vragen, gebruikten we meestal een buurtpraatje vooraf als een soort inleiding.

Dat hoorde zo, je viel niet zomaar met de deur in huis. Het wilde dan ook wel eens voorkomen, dat we na een uur of anderhalf gebuurt te hebben, helemaal vergaten te vragen wat we hadden willen hebben. Dat illustreert wel dat gejaagdheid niet aan de orde was. Buurten was iets wat altijd moest kunnen. Als we iemand op straat ontmoetten, groetten we elkaar en buurten niet zelden wat voort. Over het algemeen verstonden

wij er enkel het praten voor de gezelligheid, het gesprek als tijdverdrijf, onder.

Het was een plezierige manier van nieuwsuitwisseling. De mondelinge overlevering hield meestal ook in dat het niet geheel strookte met de werkelijkheid. Dat was wel ingecalculeerd. Mensen die het sterk konden vertellen, kregen zelfs extra waardering. " 't Is 'nen dief die d'r af duu," zei mijn vader, als hij bedoelde dat er flink overdreven werd. Echte vertellers waren op de lange avonden vanzelfsprekend zeer in tel. Toch was dat voor ons gevoel niet het echte buurten, 'het buurten om d'n buurt.' De informatie kwam dan teveel van een kant. Een goede buurter moest ook goed kunnen luisteren op zijn beurt en dat vergaten die overdrijvende vertellers nogal eens. De personen die alleen de dorpsroddel uitdroegen, waren zeker niet de ware buurters. Men noemde hen de 'kwaaitongenkrant'. Bij buurten hoorden humor en veelzijdigheid. Je moest overal over mee kunnen praten of minstens naar alles kunnen luisteren met ongeveinsde belangstelling. Buurten was een kunst.

Een kort praatje maken heette 'n *pijpe buurten*. Dit kon overal gebeuren. Men zag mensen op de akker wel eens op een knie rustend met elkaar in gesprek. Dat was een werkpaauze waarin men even bijpraatte. 's Avonds ergens gaan buurten was daarmee nauwelijks te vergelijken.

Een buurtavond kon over allerlei onderwerpen gaan, de gespreksstof was volkomen onvoorspelbaar met dien verstande dat alle nieuws uit de omgeving waarschijnlijk ter sprake zou komen.

Men kon pas echt goed buurten als het vertrouwen wederzijds gewonnen was. Dan nog bleef de avond iets enerverends houden, al was het alleen maar de spanning om te weten waarover het allemaal kon gaan.

Bij het buurten hoorde het gebruik van dialect. Alleen in die voertaal voelde men zich thuis en op zijn gemak en dat behoorde tot de vaste voorwaarden voor een succesvolle buurtavond.

Zelfs de loze praat van "ja, ja, 't is wa" en "t is stil as't nie waait" rekende men tot het buurten. Dat waren slechts hiaatvullingen om de stilte voor het volgende gespreksdeel te overbruggen. Zwaarwichtige onderwerpen sneed men zelden aan. Het buurten had meer belang bij het gemeidelijke samenzijn dan dat het van de gespreksstof afhankelijk was.

Het gaf een sterke warme band van zich wederzijds thuis voelen. Alleen in die behaaglijke omstandigheden raakte men op zijn praatstoel en liet eenieder de schroom en bescheidenheid varen die men in het openbaar had.

Kaarten lag in hetzelfde vlak als het buurten. Met vreemde buurters zou men niet gauw kaarten. Men wist immers maar nooit of de vreemdeling *hèchelde* of *onrèns speelde*.

Het kaartspelen moest wel een lange traditie hebben. Dat was alleen al te constateren uit de grote verscheidenheid aan spelsoorten die men kende. Zo hadden we de spelletjes: zwikken, kloppen, boeren, zeilen, bonken, sjachelen, katten, smousjassen en petoeten. Er waren er nog veel meer. Jokeren, eenentwintigen en pesten hoorden tot de eenvoudigste. Rikken beschouwde men als een der meest volwassen en ingewikkeldste spelsoorten. Dat deed men het meest in onze buurt. Katten en toepen waren vooral kroegspelletjes.

In het najaar leefde bij ons het kaartspel op. Er werd gerikt ‘met alles erop en eraan’, hetgeen betekende dat er behalve rikken, *gepiekt*, *gemizjéérd* of *af-en-dans* gespeeld kon worden. Drie azen in een hand betekende *meleur* en vier azen bij een speler was bij ons *troela*, maar men noemde het ook wel *gèit over de wis*. Individueel kon men nog zeven, acht of negen slagen spelen. De allerbeste kaarten gaven de mogelijkheid om solo-13 te spelen en zoals de naam reeds zegt, moest men dan als eenling alle slagen zien te bemachtigen.

Bijna alle varianten, op *de rik* en *meleur* na, konden ‘open’ en ‘open met een praatje’ gespeeld worden. Bij laatstgenoemde variant legde de hoofdspeler zijn kaarten open op tafel en daarbij mochten zijn tegenstrevers een gezamenlijk strijdplan bespreken. De inzet verhoogde zich dan automatisch. Men speelde bij ons om centen. Heel vroeger hadden we wel eens droge kersenpitten als inzet gebruikt, maar dat beschouwden we later als kinderspel. Om niks spelen vonden we geen aardigheid. Waren het aanvankelijk de Kruisstraatse neefjes geweest die als vaste kaartvrienden voor ons fungeerden, sinds onze verhuizing zaten we ook avonden te rikken bij de burens. Jønnius van Joosten legde graag een kaartje en zijn vrouw Jaan was er razend op. Van de kinderen speelde

vooral de oudste dochter Riek vaak mee. Veel avonden stonden bol van het *duvels prentenboek*, zoals de speelkaartenstok genoemd werd. Het kaartspel was voor sommigen bijna een verslaving. Dat er met het spel zoals wij het speelden geen fortuin te verdienen viel, illustreerde de uitdrukking *'ne kaartspulder is alt eeve rijk*. Je won eens en je verloor eens, je beginkapitaal was gemiddeld meestal ook je eindresultaat.

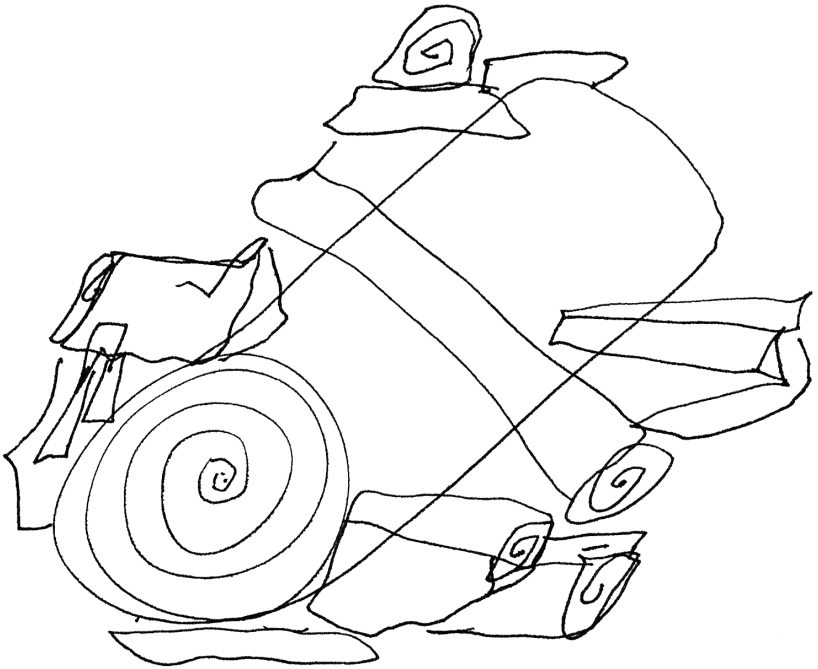
Geleidelijk aan kreeg ik steeds minder de gelegenheid om te kaarten. De studie aan de kweekschool dwong me meer en meer te gaan lezen in plaats van te kaarten. Dat ging lang niet altijd van harte, temeer daar er in dezelfde kamer als waar ik las, de kaarten soms op tafel knalden. Gemakkelijk was dat niet, maar de huiskamer was het enige verwarmde vertrek in huis en daar verbleef iedereen.

Voor Nederlands hadden we in de tweede leerkring, de derde en vierde klas van de kweekschool, een lijst van minimaal veertig werken naast een beperkte lijst buitenlandse literatuur te verwerken en daar was nogal wat taaie kost bij. Veel erger nog was de lijst voor psychologie en didactiek.

Maar er waren boeken op de literatuurlijst die veel meer boden dan een kaartavond. Dat was voor mij een heel nieuwe ervaring. Voor die tijd had ik eigenlijk weinig gelezen. Nauwelijks meer dan voor de ulolijst wenselijk was. Wij hadden zelf geen boeken in huis. Vroeger was er dat ene boek geweest waar we allemaal gek op waren. Een zeer gevarieerde bundeling van geïllustreerde reisverhalen van Sven Hedin. Dat fraaie 'boek-van-ome-Ninus' had helaas de verhuizing niet overleefd. Op het *schapje* boven de leunstoel bij de kachel, lagen als vanouds *Boer en Tuinder*, *de Steiger*, vaders lievelingsblad *Duifke lacht* en *de St. Jans-klokken*. Bovendien kon je er *St. Eloy* vinden, het vakblad van onze Harrie, die sinds kort elektricien was, en *de Liefdekonig*, die mijn zus voor de kerk rondbracht. Meestal lagen er ook enkele *Katholieke Illustraties* en een enkele *Kleine Apostel*, het blaadje van de kindsheid. In de krantenbak onder het plankje zag je de krant *Het Huisgezin* en soms het jeugdblaadje van *Sjors en de Rebellenclub*. Het kwam niet zelden voor dat de vakbladen met de omslag er nog om het fornuis in gingen. Gelezen werd er bij ons niet veel.

Op school maakten vooral de werken van Multatuli, Haverschmidt en Bomans in die dagen indruk op mij. Maar ook de vertalingen uit het Russisch van Gogol en Toergenjew vielen in de smaak. Ik genoot van Heine, Von Eichendorff en Stefan Andres. Dickens, Bates en Greene werden belangrijk voor mij. Ik had voorkeur voor Engels en Duits.

Het kaarten verdween geleidelijk aan uit mijn leven, het lezen kwam er voor in de plaats. Ik ervoer het al gauw als een veel nuttigere en aangenamere tijdpassering. De radio mocht op de achtergrond gerust spelen en de andere huisgenoten mochten best een potje kaarten zonder mij al te zeer af te leiden.

HET HOUT EN DE STOOK

In de tijd dat we op Tenblakke woonden, was het nog gewoon om in de late herfst, maar vooral in de wintermaanden te gaan sprokkelen. Het was dé manier in onze omgeving om aan goedkope stook te komen. In onze streek waren bossen genoeg en om daar hout te gaan verzamelen hadden we niet eens een sprokkelbriefje nodig. Vroeger moest men zo'n bewijsje op het gemeentehuis gaan halen. Nu was het zo, dat we vrijelijk in de *masten*, de naaldbossen van het Heerke op zoek gingen naar afgebroken takken en *mastenproppen*, zoals wij de dennenappels noemden. Die mastappels waren erg in trek als brandstof om de kachel aan te maken.

Gingen wij bij het Heerke de masten in, de andere buurtbewoners sprokkelde of bij de paters in de bossen, of in de sanatoriummasten van de zusters, of in de dennenbossen rond de waterleiding.

Het sprokkelen was vooral kinderwerk. Als moeder tijd had, ging ze wel eens mee. We trokken er met grote jutezakken op uit en raapten de brandbare afval onder de bomen. Als de zak vol raakte, hadden we er als *klein jong* onze handen aan vol om die thuis te krijgen. Er was heel wat hout nodig omdat we dit het hele jaar door gebruikten om te warmen en te koken.

Wij hadden nogal wat schaarhout rond de akkers staan, dat vader eens in de vijf, zes jaar kapte. Rond ons huis stonden enkele grote houtmijten. Het schaarhout van de eikenheggen tussen de akkers moest in de wintermaanden gehakt. Vader zat dan in het vorstverlet en stond ondanks de kou dagelijks te kappen. Zo'n eikenheg die als windkering dienst deed, rekende men tot het geriefhout. Terecht, want die houtwal leverde takken die voor allerlei doeleinden gebruikt konden worden. Behalve brandhout haalde pap er dikke stammen uit die hij later tot weipaal verwerkte. Hele dikke deden zelfs dienst voor de *hekkenslag* aan de weidingang.

De eikenheg leverde het rijshout voor de erwten en *hauwkes* in de groentehof en zelfs de boonstaken konden uit de dunste rechte stammetjes gehaald worden. Wat er na die selectie overbleef, het tophout en snoeihout, verwerkte pap tot *musterds* brandhout. Daar was vader een baas in. In een mum van tijd kapte hij zijn takkenbossen op maat bijeen. Hij bond ze met een taaie houten wis en stapelde ze vakkundig op. Vader kon er honderden maken op een dag. Wij hoefden hem daarbij nooit te helpen. Als wij dan mochten gaan schaatsen en vader eenzaam zagen zwoegen in de kou, kregen we soms medelijden met hem.

In de winter wilde er bij ons wel eens een houtkoop arriveren. Dat betrof altijd sparren. Meestal waren ze afkomstig van houtverkopingen van de waterleiding of van het sanatorium. Bij ons thuis onder de *kriekenbomen* kwam een hele stapel boomstammen uit de sparrenbossen te liggen. Dagenlang stonden wij met het trekmes de sparren te schillen.

Masten blekken noemden we dat. We legden de bomen daarvoor in bokken en we draaiden ze half als ze aan een kant ontveld waren. De bast viel er in lange slierten af. Het rook lekker naar hars. Elke avond verzamelden we de bast om in het fornuis op te stoken. Dat gaf veel rook, vooral als het spul niet droog genoeg was, maar branden deed het goedje wel. Moeder kookte de was in het fornuis en ze bereidde hierin ook het sopvoer voor de varkens en de koeien. Van de geschilde bomen zou vader later heiningpalen maken.

Er was nog veel meer brandbaar hout in onze omgeving. Wijlen ome Gret had zich een tijdlang toegelegd op het *wèinen*, hetgeen betekende dat hij de *konteinden* van gekapte bomen uitgroef. Ook de eeuwenoude knuisten van gekapte eikenwallen hoorden daarbij. Dat was een heidens karwei.

Omdat de houtmijten rond ons huis doorgaans goed gevuld waren, raakte het sprokkelen een tijdlang in onbruik. Het *musterdhout* hoefde alleen dienst te doen als kachelaanmaak en werd, als het eenmaal goed brandde, overstrooid met eierkolen. Daarvoor en voor de aanmaak van het wasfornuis was niet zo veel brandhout nodig.

Toch leefde het sprokkelen bij ons nog één keer op. Dat was toen Belgische houtbrekers een stuk oud bos van 't Heerke gingen kappen. De

hele buurt ging zonder toestemming bij 't Heerke spaanders en sprokkelhout rapen en de *Belzen* die het vooral om rond- en mijnhout te doen was, hadden geen bezwaar, als we maar niet in de weg liepen. Ze kaptten het oude bos naast ons huis. Het waren de dikste masten die wij ooit hadden zien vallen. De Belgische ploeg was uitgerust met allerlei aksen en zagen. Zij waren echte vaklui. Wij liepen er rond met zakken voor de spaanders en touwen voor de takkenbossen die we later huiswaarts zouden sjouwen. Met de buitenlanders hadden we nauwelijks contact. Wel hoorden we hoe ze onderling een smeuïg klinkend taaltje gebruikten. Dat het sprokkelen nadien bij ons geheel verdween, kwam door het feit dat wij na onze verhuizing van stook veranderden. De oliestook deed zijn intrede en voor het keukenkacheltje kwam een butagasstel in de plaats. Alleen het wasfornuis in de schuur lustte naast allerlei brandbaar afval nog hout.

REIZEN

Als kleine jongen heb ik in de zomer op de hei liggen dromen over vliegtuigen. Alle zondagen als er weer niks te doen was in onze buurt, hoorde je boven je het gezapige gebrom van geelbruine lesvliegtuigjes van Volkkel. Die hoorden schijnbaar bij onze zondagsrust. Toen leek het mij heel bijzonder om zo boven de wereld te hangen en neer te kunnen zien op de aarde. Soms vloog het toestel zo laag dat we de piloot konden zien en als wij zwaaiden, deed hij dat ook! Langs de spoordijk wuifden we tegen de voorbijflitsende machinist en zijn passagiers en zij groetten soms terug.

Die vluchtige momenten brachten een soort hunkering in mij teweeg, een verlangen naar het onbekende. Een gevoel dat ik vaag kende van de reisverhalen van Sven Hedin uit het geïllustreerde 'boek-van-ome-Ninus'.

Reizen had voor mij misschien wel een extra grote aantrekkingskracht gekregen, omdat het altijd buiten mijn bereik was gebleven. Juist daarom had het verre iets geheimzinnigs en aantrekkelijks.

Eens was ik met het zangkoor mee naar Amsterdam geweest. Dat was eigenlijk het enige heuglijke uitstapje in mijn lagere school periode geweest, afgezien van het dagtochtje naar Rhenen, dat moeder en buurvrouw Merie zelf met de kinderen ooit ondernomen hadden in het jaar dat Juliana koningin werd. Dat was de allereerste keer geweest, dat ik in een trein gezeten had. We waren toen zelfs langs ons eigen huis gekomen. Het was heel vreemd geweest je eigen vertrouwde wereld in de verte weg te zien schuiven. Het herhaalde het gevoel van tweestrijd dat ik altijd had voor het vertrek. Van de ene kant het fijne idee iets heel nieuws te gaan zien, anderzijds het onaangename denkbeeld je vertrouwde wereld te verlaten en naar vreemd gebied te vertrekken, waar je niemand kende. Gelukkig was ik niet alleen.

Veel was er op de dag van de reis naar Rhenen fout gegaan. Op het station in Arnhem misten we de bus en liepen ontzettend ver langs boomgaarden. We staken met een pont de rivier over en vervolgden moeizaam onze voettocht naar de dierentuin. Toch gingen we na het bekijken van de gekooide wilde beesten nog langs de Grebbeberg met zijn talloze kruisen. We moesten het graf zien van soldaat Van der Doelen uit Berlicum die hier gesneuveld was. We hadden het gauw gevonden.

In de zomervakantie na de zesde klas van de lagere school had ik nog een tocht naar Leiden moeten maken samen met moeder. Op het Rapenburg zou die dag door middel van meerdere tests moeten blijken of ik zodanig begaafd was, dat ik voor een speciale studiebeurs in aanmerking zou kunnen komen. Eigenlijk hadden we dit te danken aan het schoolhoofd en de onderwijsinspecteur. Laatstgenoemde had via een test met een aantal spitsvondige vragen besloten dat ik een kans maakte. In alle vroegte zaten we in de trein Den Bosch - Utrecht.

Daar moesten we overstappen. Moeder die minder gereisd had in haar leven dan ik met mijn twaalf jaren, vroeg telkens weer of we wel goed zaten voor Leiden. Veel te vroeg stonden we op het Rapenburg. Voor mij was het een zenuwengedoe van jewelste en ik wist eigenlijk al bij voorbaat dat dit geen succes kon worden. Ik kreeg de hele dag door alle mogelijke onwennige puzzels en vragen voorgelegd door jonge psychologen.

Gelukkig had mam gezelschap gevonden in enkele moeders uit Rosmalen. Hun dochters moesten hetzelfde doormaken als ik. Die meisjes, Thea, Riek en Sjan leerde ik pas kennen op de thuisreis in de trein. Zij hadden het leuk gevonden. Iets wat ik niet kon beamen. Moeder zou later thuis afkeurend spreken over dat woord 'leuk' van de meisjes. "Ze vonden het wel leuk," zei ze met een diepe zucht om haar misprijzen te onderstrepen. Voor haar was in onze woordenschat geen plaats voor 'leuk'.

Ik was allang blij dat we het achter de rug hadden en werd pas in de trein terug vrolijk door de dartele grietjes. Pas maanden later kregen we bericht omtrent de bevindingen van de geleerde onderzoekers. Het resultaat was negatief, daarvoor was in mijn geval geen psycholoog nodig

geweest. Ik kon de hele onderneming niet als een uitstapje ervaren. Ik had daarom de meisjes benijd. Zij konden dat kennelijk wel. De doelstelling van het geheel was voor mij veel te dwingend geweest. Ik moest daar mijn toekomst met studiemogelijkheid zien af te dwingen. Die dwang verlamde mij bij voorbaat.

Eens had ik een 'grote' tocht moeten missen en dat had me behoorlijk dwars gezeten. Wellicht was mede door dit gebeuren bij mij een heimelijk verlangen naar reizen gewekt. Een deftig heerschap met hoed kwam op een avond bij ons aan huis vertellen dat kinderen van oorlogsgetroffenen een hele week lang een gratis feestkamp aangeboden kregen in Vierlingsbeek. Hoewel wij, kinderen, nog nooit echt van huis geweest waren en niet eens wisten wat logeren en op vakantie gaan eigenlijk wel was, ontstond er al gauw een laaiend enthousiasme, toen bleek dat onze ouders de onderneming gunstig gezind waren. Waar Vierlingsbeek lag, wisten we niet, maar het leek wel heel ver weg.

Wat was mijn teleurstelling groot, toen bleek dat ik even te laat geboren was om voor het kamp in aanmerking te komen. Onder de oorlog geboren en telden niet mee. Ik haatte de heer met hoed en voelde me het meest ernstig getroffen oorlogsslachtoffer van al. Er hielp geen moedertje lief aan. Ik was net te jong. Moeder moest postzegels en andere geschenken beloven om mijn verdriet te verzachten. Ondanks die troostende belofte werd de pijn de volgende dagen alleen nog heviger. Men werkte alsmaar aan de voorbereidingen voor het feestkamp waar ik buiten viel. Mijn broers kregen schitterende donkerblauwe koffertjes, mijn zus had een bruine. Zo'n prachtig ding had ik wel gewild, al mocht ik niet mee. In die kofferkes kregen de kleren met speciaal ingenaaide rode lettertjes netjes opgevouwen een plek. Tot slot gingen er nog extraatjes in; snoepgoed en tekenmateriaal en zo. Het maakte me gruwelijk jaloers. God, wat voelde ik me tekortgedaan! Ik vervloekte het kamp, de oorlog en alles wat ik die dagen missen moest.

In en om ons huis werd het heel stil nu de andere kinderen vertrokken waren. Uit balorigheid ging ik compensatie zoeken op de heidevelden; het gevoel van onrecht bleef wringen in mijn binnenste.

Toen onze reizigers eindelijk terugkwamen en de onwennige stilte plaats maakte voor de vertrouwde gezellige drukte van het voltallige gezin, kwamen er verhalen over wat ze allemaal beleefd hadden. Ze hadden zelfs Duitsland kunnen zien liggen, zo dicht aan de grens waren ze geweest! Ik wou het niet horen. Toch maakte het diepe indruk op me. Ze waren een lange boottocht wezen maken en hadden veel sport en spel bedreven. Aan alles bleek dat ze een plezierig verblijf buiten onze buurt doorgemaakt hadden. Het haalde voor mij de nauw geheelde wonde weer open. Het kwam me zelfs voor dat ik het prettiger gevonden zou hebben als ik ergens in de verhalen van mijn broers had bespeurd dat ze onze vaste omgeving gemist hadden tijdens hun kamp.

Nadien was er een hele tijd niets geweest wat op reizen leek. Tochten naar Den Bosch en Oss kon je moeilijk reizen noemen, temeer daar die altijd in het teken van school of winkel stonden.

Eigenlijk kwam in de normale gang van zaken bij ons thuis reizen niet voor. Ik geloof niet dat mijn vader ooit in het buitenland geweest is en mijn moeder kwam slechts over de grens door bedevaartplaatsen zoals Kevelaar, Beauraing en Achel te bezoeken. Mijn vader was in zijn vrije tijd nergens liever dan thuis.

Voor mij kwamen op de kweekschool de eerste echte kansen op uitstapjes. Betrof het in de eerste leerkring, zoals men de onderbouw van de kweek officieel noemde, nog een tocht naar Blankenberge, Brugge en Gent, in de tweede leerkring kwam daar de excursie naar Altenahr, Königswinter en Keulen. Die tochten stonden bol van cultuurbezichtiging zoals dat voor toekomstige onderwijzers scheen te betamen. Toch waren ze ook gezellig.

In de derde leerkring kwam daarenboven, en dat voor het eerst in de geschiedenis van de Bisschoppelijke Kweekschool en de opleiding tot onderwijzer, een hele week naar Parijs. Dat was het summum!

Wij gingen met Pasen. Alles zag er zo fraai uit; de natuur was op zijn alermooist. Sindsdien zou ik altijd het gevoel houden dat reizen bij uitstek in de lente past. De voorjaarstemperatuur nodigde bijzonder uit tot

ondernemingen en de veelbelovende natuur liet alles nog glorieuzer uitkomen dan het al was.

De leraren deden op de heenweg geweldig hun best om allerlei bouwstijlen onder onze aandacht te brengen. De bustocht werd volbracht onder velerlei gezang. Vooral de Tilburgse inbreng was daarbij groot. *De mijne is zo hagelrein* en *Die van ginne kaant* waren met het lied van *Bommel* wel de toppers.

De fraters gedroegen zich veel menselijker dan in de klas op school.

In de Franse hoofdstad kreeg een kleine groep kwekelingen een onderkomen in François Premier, een onooglijk hotelletje in het Quartier Latin. Uiteraard overnachtten daar ook enige fraters, zodat zij altijd een oogje in het zeil konden houden. De voettochten naar de historische plaatsen en gebouwen in Parijs waren zeer interessant. Het Louvre bezoek en het Place du Tertre waren hoogtepunten. Op het ontbijt na, aten we dagelijks tweemaal in de *Foyer des étudiants de Sorbonne*, de eetzaal van de universiteitsstudenten van Parijs. Dat had frater Marius geregeld, zo fluisterde men rond. Hoe dan ook, het geheel was goed georganiseerd. De excursies naar Versailles en Chartres waren daarvan bewijzen. Tot in de avonden maakten we stadswandelingen onder leiding van deskundigen. Alleen de laatste avond waren we vrij. Waarschijnlijk werden we verondersteld dan te pakken en in de buurt van het hotel te verblijven. Wij, Henk, Bart en ik, gedrieën uit Rosmalen op één kamer ondergebracht, hadden heel andere plannen. Het was natuurlijk spannend weg te komen zonder gezien te worden.

We hadden de toeristische gidsjes nagepluisd. Er moesten toch ook voor ons betaalbare nachtclubs zijn. Het Théâtre Maillol scheen het meest te bieden voor het minste geld. Daarvoor moesten we met de métro bij Port St. Denis zien te komen. Dat was verder dan we dachten. In ons beste Frans vroegen we de weg verder. Verbouwereerd waren we toen we ten antwoord kregen: "*Ah, gij kunt ook 'n beetje Frans klappen!*" In rap Vlaams wees een vrolijke Belg ons vervolgens de weg. Het Théâtre Maillol zou bekend staan om zijn volkse show, wat dat verder ook zijn mocht.

Veel vaart, muziek en voorspelbare humor bleken de hoofdbestanddelen van de voorstelling. Fraai bloot was in bescheiden mate verweven met de rest. Wij vermaakten ons best. De fraters moesten eens weten! Wie wist trouwens of zij ook niet ergens ... ? Als ze hier maar niet binnen waren.

Circusachtige nummers werden afgewisseld met meezingers en uitkleedscènes. Achter dat laatste was dan wel geprobeerd een verhaal te bedenken. Bijvoorbeeld: een dame beweert niet meer te wegen dan 110 pond. De mannelijke tegenstrever betwijfelt dit in alle toonaarden. Dan wordt er gewogen en zij is zwaarder, maar, zo zegt ze, dat komt door de kleding. Het vervolg kan men zich voorstellen. Het onomstotelijk bewijs wordt geleverd; het fraaie model gaat dan nog slechts gekleed in een schelpje op schaamhoogte.

De vrije manier van dansen op de zwoele decadente musettes sprak ons aan. De mannen hielden hun schuine geruite pet nonchalant op. Er hing een sigaretje in hun mond terwijl ze ongegeneerd 'close' hun rondjes draaiden.

Voor ons was de avond in zijn geheel een soort vuurdoop. Met rode koppen en kloppende harten - we mochten ook op de thuisreis niet betrappt worden - aanvaardden we iets voor middernacht de terugreis in de ondergrondse trein. Goed, dat die nog ging! We waren stil op de terugweg, waarschijnlijk te zeer onder de indruk. Een ding was zeker; dit hadden we niet willen missen, voor geen goud.

De tweestrijd tussen gebondenheid aan het oude vertrouwde en nieuwsgierigheid naar het vreemde, het verre, het nieuwe, bleef bij mij bestaan. Wel sloeg de wijzer na Parijs door naar het nieuwe.

DE KREEFTENGANG IN DE ROOMSE RELIGIE

In onze omgeving was vrijwel iedereen rooms-katholiek. Ons leven was zeer vervlochten met alle mogelijke gebruiken uit dit geloof die wij vanzelfsprekend vonden. De grap waarin de dorpspastoor en burgemeester afgesproken zouden hebben dat de een de dorpelingen maar stom en de ander ze arm moest houden, verloor langzamerhand zijn strekking.

Achteraf bezien was met name de rol van de pastoor daarin lang niet altijd terecht, want juist de parochieleiders hadden een belangrijke bijdrage geleverd aan de verbeteringen van sociale toestanden. Voor de arbeiders waren dat vooral de priesters Prinsen, Poell en Mutsaers geweest, voor de boeren waren het de 'boerenapostels' Van den Elsen en Roes.

Hadden de pastoors hun parochianen nog dom willen houden, dan kregen ze daartoe in de veertiger en vijftiger jaren toch al veel minder de gelegenheid dan er in het begin van onze eeuw voor hen geweest zou zijn. De machtspositie van de pastoor was danig gewijzigd. De dorpsheer had vroeger mogelijkheden zijn schapen zijn wil op te leggen en zelfs onder druk te zetten. Een veel aangehaald voorbeeld dat zich in onze contreien in de crisisjaren afspeelde, had de plaatselijke pastoor als hoofdschuldige. Een jonge boerenzoon, vader van een kinderrijk gezin, werkzaam als bedrijfsleider bij de plaatselijke boerenbond, speelde mee in een toneelstuk van de *rooie* arbeiders. Dat was een doorn in het oog van de geestelijkheid. De parochieleider had van alles geprobeerd om zijn parochiaan tot andere gedachten te brengen. De boerenzoon zag er geen enkel kwaad in en liet zich niet weerhouden in het stuk mee te spelen. Daarop wist de tirannieke pastoor het zo te bekonkelen dat de boerenzoon ontslag kreeg. Zijn kroostrijke gezin werd het brood uit de mond gestoten.

Er was gelukkig veel veranderd in de houding ten opzichte van de kerk en zijn functionarissen. Men stond er terecht kritischer tegenover en was veel minder bereid alles klakkeloos te slikken.

Het kerkelijk jaar bepaalde het vaste ritme van het leven op het platteland rond ons. De boeren werkten met *heiligedaag*, hetgeen inhield dat ze tal van regels en boerenwijsheden in ere hielden die gekoppeld waren aan de feestdagen van patroonheiligen. Zoals bijvoorbeeld 'Sint Andries (30 november) brengt de vries' en 'Sint Mathijs (24 februari) breekt het ijs'. Ook 'Voor vorst is men niet beschermd, voor Sint Servaas zich erover heeft ontfermd' (13 mei) hoorde daarbij. Laatstgenoemde behoorde met Bonifacius, Mammertus en Pancratius tot de beruchte 'IJsheiligen'. Vóór die tijd moest men geen vorstgevoelige gewassen, zoals bonen zetten.

Om al die rijmende spreuken te bespotten, zei men: "*Kraait de haan des morgens al voor achten, dan wordt de dag 'ne koude, enen hete of 'ne zachte!*" Bij veel vaste weerspreuken en ingeburgerde plantadviezen kregen we het gevoel dat het rijm erin het allerbelangrijkste was. Dat zou al een teken van het naderende ongeloof kunnen zijn. Wij kenden de heiligen immers veel minder macht toe.

Toen ik als vijfjarige voor het eerst mee ging naar de kerk, was me behalve de lange duur opgevallen dat iedereen er zo boos gekeken had. Je mocht in de kerk niks. Niet praten, niet omkijken en op bepaalde ogenblikken zelfs niet hoesten. Ik zat tussen alle andere jongens aan de rechterkant van het middenschip. Pas in de vijftiger jaren liet men het oude strenge systeem van mannen rechts en vrouwen links varen in onze parochiekerk. Op alle scholen, op de bewaarschool na, die ik doorlopen had, zou ik trouwens geen enkele vrouw tegenkomen, noch als klasgenoot, noch als leerkracht. Bij voorstellingen van het dorpsstoneel in de omgeving speelden verklede mannen tot voor kort de vrouwenrollen. Dat was dikwijls medebepaald door de dorpspastoor die heel wat bemoeienis en ontzag had. Was er in de jeugd van onze ouders naast de mis en het lof op zondag nog de Heilige Familie of de Congregatie, nu begon het misbezoek op de Dag des Heren geleidelijk aan terug te lopen. Het doordeweekse kerkbezoek was voordien al danig gekelderd.

De terugloop was in onze katholieke omgeving vooral te merken in de tijd rond Pasen. Voorheen was het vanaf Passiezondag, als de beelden in de kerk onder paarse doeken zaten, opvallend geweest dat het misbezoek aanzienlijk toenam. In de Goede Week liep dat helemaal op. Op Goede Vrijdag deden we met een overvolle kerk de kruisweg, waarbij wij op onze stoeltjes meedraaiden met de priester die voor elke statie aan de kerkmuur neerknielde en voorbad. Op Paaszaterdag was het een drukte van jewelste; hele files wachtenden zaten voor de biechtstoelen. Om twaalf uur kwamen de klokken terug uit Rome. We moesten gebiecht hebben, want elke rechtgeaarde katholiek ging zijn Pasen houden en dat kon alleen met schoongewassen ziel, 'in staat van genade'. De beste pakken hingen al klaar in de kast, als het kon, even nieuw als de paaskaars.

Met Paaszaterdag kwam er een eind aan de lange vasten. Maar die vorm van versterving raakte in onbruik, evenals de onthouding die inhield dat je op vrijdag en een vast aantal andere dagen geen vlees mocht gebruiken. Vasten en onthouding verdwenen bij veel katholieke gezinnen. Toch hadden wij kort geleden nog uit de catechismus geleerd dat de kerk ons verbood op onthoudingsdagen vlees en jus uit vlees te gebruiken. Dat het vreemde woord als *zjuu* uitgesproken diende te worden, was de hele klas volslagen onbekend. Dat vleesnat noemden wij thuis immers allemaal 'saus'. 'Jus' spraken we uit alsof het rijmde op bus, *zjuu* kwam ons voor als een vloek.

Het biechten begon allengs te tanen. Toch hadden wij geleerd dat alleen de belijdenis der zonden garant stond voor een grote barmhartigheid als wij in het hiernamaals geoordeeld gingen worden.

Het aantal roepingen liep in korte tijd schrikbarend terug. Uit mijn klas op de lagere school waren nog een drietal leerlingen gekomen die aspiraties in die richting getoond hadden. En voor die tijd kwam er jaarlijks wel ergens in een van onze buurdorpen een neomist bij. Vooral op de grotere boerderijen gebeurde dit. In Vorstenbosch kwam het zelfs voor dat er drie nieuwe priesters uit één boerengezin gewijd werden! Zulke priesterwijdingen gingen altijd met veel deftige feestelijkheid gepaard.

Het hele dorp liep uit als de kersverse geestelijke zijn eerste mis in de parochiekerk op ging dragen.

Pastors en kapelaans reden steeds minder in hun lange zwarte togen rond op damesfietsen. Het zag niet meer zwart van de witte paters rond Mariaburg, ons naburige klooster. De heilige missen vanaf zeven en acht elke dag namen af en op zondag was er na half zeven niet meer bijna elk uur een mis. Zelfs de gezongen hoogmis, bij ons vanouds als *tienurese* aangeduid, verschoof naar later. De zondagsplicht kon voortaan op zaterdag vervuld worden. De Dag des Heren werd minder dwingend - het niet-werken op de zevende dag negeerde men steeds meer - maar de wekelijkse kerkgang bleef nog verplicht op zaterdag of zondag. Toch ging ook die kerkgang met rasse schreden bergaf. Veel priesters, fraters en nonnen traden uit. De kerk kreeg met personeelstekort te kampen. De bedelende Kapucijnenpater die 's winters blootsvoets in zijn sandalen en bruine pij door de sneeuw gestapt kwam, verdween eveneens uit ons leven.

Wij spaarden als kind postzegels, flescapsules en zilverpapier voor de missionarissen en hun schaars geklede bekeerlingen. Soms hield men voor dat doel oud papier- en klereninzamelingen. Vooral voor priesters uit de eigen parochie die onder de zwartjes werkten, liepen wij warm. De sneeuwerige films die men in de noodkerk draaide, moesten geld opbrengen voor de missie. Altijd films waarin het goede zegevierde, uiteraard. Het vuur voor de missie begon geleidelijk aan te doven.

Zelfs binnenskamers waren in onze omgeving veel veranderingen in de opvattingen ten aanzien van geloof en kerk te constateren. De heiligenverering had een flinke knauw gekregen. Men zag steeds minder huiszegen en bedevaartsprenten op kastdeuren. De glazen stolpen met Maria- en Christusbeeldjes vierden een stille aftocht. De 'schilderijen' met afbeeldingen van het laatste avondmaal werden zeldzaam en de wijwater vaatjes met palmtakjes en rozenkransen waren niet meer algemeen.

Zelfs de Lieve Vrouwkes op de schouwkes en de kruisbeelden verlieten de woonvertrekken.

De kerk scheen wat minder te gaan ge- en verbieden, maar er was geen redder meer aan. In die tijd hoorde ik voor het eerst een Brabantse voor-

drachtskunstenaar die de onzekere gevoelens bij veel katholieken treffend verwoordde: *"Vur wa wèllie in de kerk nou meugen, zit onze grutvòdder in de hel!"* De teruggang in de kerkelijke eredienst zette door. Men schafte het lof, het rozenhoedje en de processies af. De schoolcatechismus verdween uit beeld. Het Gregoriaans en het Latijn gingen tot de zeldzaamheden binnen het kerkgebouw behoren.

De geloofstwijfel nam toe, de kerkgang stagneerde, de boerenleenbank floreerde. Hoe meer welvaart, hoe minder geloof.

Wij bleven naar de kerk gaan, maar in onze directe nabijheid veranderde er heel wat. Zo ging pappa die vroeger altijd achterin de kerk gestaan had, voortaan zitten. Dat kwam niet door veranderde opvattingen zijnerzijds, wel door het feit dat hij steeds slechter ter been werd. De rijen die vroeger altijd achter in de kerk stonden, verdwenen. Gingen zij ook voortaan zitten? Nee, ze bleven weg!

De traditioneel grote gezinnen namen af, ook al bleef de kerk erg behoudend ten opzichte van de nieuwe mogelijkheden inzake geboortebepaling.

De dreiging van hel en verdoemenis verflauwde en onze zielen verbleekten mee naarmate de aardse zaligheid zegevierde. De vroegere zekerheid dat wij nu net de geluksvogels waren die het enige ware geloof bezaten, maakte plaats voor twijfel; zo onrechtvaardig kon God toch niet zijn tegenover al die anderen met hun heilige overtuiging!

Steeds meer kwam het besef boven dat God niet de mensen geschapen had, maar de mensen God.

Met de verdwenen franje was veel zekerheid weggegaan. Na ons de zondvloed en wat we gehad hebben, neemt niemand ons meer af, was een veel voorkomende redenering. Het egoïsme ging hoogtij vieren. Adieu overtuiging en rotsvast geloof. Vaarwel discipline en zelfopoffering. De mondige mens koos voor het aardse geluk en gemak. Dat was zijn grijpbare zaligheid en daar konden geen beloofde paradijzen in het hiernamaals tegen op.

"Hou doe, katholieke kerk, hou doe geloof" werd het voor velen. Er kwam weinig of niets voor in de plaats, tenzij men de trimoefeningen op

zondagochtend als remplaçant wenste te zien voor de kerkgang en de lege en vervallende kerkgebouwen als vervangingen beschouwde voor de verrijzende sporthallen.

Het was tegen de geest van de tijd in, maar Riek van tante M'rie die kleuterleidster was, trad in bij de zusters van de Choorstraat. Zij zou al gauw gaan werken in de Kongo en zette daarmee het tanende missionarischap nog voort.

ROSMALEN KERMIS

Elk jaar als de kruinagel bloeide, vervulde het de mensen van onze streek met blijde verwachting. De kermissen waren immers in aantocht! Vooral de jeugd zag daar naar uit nu het geleidelijk aan tegen de zomer begon te lopen. Vanouds waren de kermissen dé ontmoetingsplaatsen der geslachten. Zo hadden onze ouders elkaar ooit leren kennen op Dungense kermis.

Rosmalen kermis speelde zich af in het hart van het dorp tegenover de smederij van de Schel en café het Centrum. Als wij Rosmalen binnenreden via het Sprokkelbos en de Hondenberg hoorden we de kermisklanken aanzwellen. We gingen dan steeds harder fietsen, want de kermis trok ons aan.

Naar de kermis ging ik liever niet alleen. Dat had meerdere redenen. Allereerst was een dergelijk dorpsfeest naar mijn idee alleen gezellig als je er met een groepje was. Bij mij was er ook een praktische reden. Als zestienjarige wilde ik het café in en daarvoor had ik een te klein postuur in die dagen. Gelukkig waren mijn neven wat groter en waren zij eenmaal binnen, dan was de toegang voor mij makkelijker.

Geld was een groot probleem voor mij; omdat ik studeerde was ik volledig afhankelijk van het schamele traktementje dat moeder mij wekelijks gaf. Daarom was ik weken tevoren al met sparen begonnen. Thuis hadden we op alle mogelijke manieren wat extra's zien te bemachtigen, de centen die we verdienden door het werk op de boerderij van omen Bert - daar werkte de halve familie in de zomer - had ik angstvallig opgespaard. Bovendien had ik wat geld kunnen lenen van mijn oudste broer Gerrit, die al onder dienst was en toch geen kermis kon houden. Hij zat op een schip in Dordrecht.

Van het geld voor de kermis was al het een en ander afgegaan voor sigaretten die mijn neefs en ik toen samen kochten. Dat kon een pakje van tien zijn, wat nog onder de twee kwartjes te bemachtigen viel. Dat rook-

gerei was hard nodig voor ons, want door met een brandende sigaret over de kermis te gaan, maakten we een oudere indruk en roken gaf zelfvertrouwen.

Wij gingen gedrieën *gruts* op onze sigaret. De onzinnige slagzin "het is geen man die niet roken kan", had ons behoorlijk in zijn macht.

Kermis was voor het merendeel slechts kijkgoed voor ons. We hielden ons weinige geld vast voor de pilsjes in de kroeg, waar de dansvloer trok. Ondanks die zelf opgelegde bestedingsbeperking flaneerden wij graag over het volle kermisterrein. Het was plezierig te kijken naar al het vrolijke volk en de druk draaiende kinderen, terwijl de smartlappenmuziek uit verschillende kramen te samen met wervende kreten over ons uitgeslingerd werd.

Hadden we de kermisattracties allemaal goed bekeken, dan gingen we naar café Juliana in de Stationsstraat, want daar vierde het jonge dorpsvolk zijn kermis. Daar bij Toontje de Smid, was het te doen. We zaten er met grote gemengde groepen aan lange tafels en luisterden naar de muziek die de accordeonist en de drummer ten beste gaven. Bij Toontjes was een verhoging waar gedanst werd. Meestal was het daar veel te druk en dat vonden wij eigenlijk wel prettig. Immers daardoor viel onze onkunde in het dansspel niet zo op. Waarschijnlijk hadden wij ook alleen maar in die massa het lef wat op de maat van de muziek mee te huppelen. En dan nog had het al heel wat in gehad, voor ik het lef op kon brengen een meisje ten dans te vragen.

Zo'n meisje moest mooi en vriendelijk zijn en er moest mogelijk een langere ontmoeting uit voort kunnen vloeien.

De grootste ellende bij Toontjes was altijd het geven van rondjes. Ik zou zo graag net zo vlot getrakteerd hebben als sommige ouderen dat deden, maar dikwijls moest ik eerst naar het toilet om te controleren of ik het voor onze hele tafel zou kunnen bekostigen. Stiekem aan de bar een pilsje pakken voor je kameraden en jezelf vonden wij geen stijl. Per slot van rekening hadden we de hele avond aan die tafel gezeten en gebuurt en plezier gehad.

Soms hadden we een meevaller en gaf een meisje, dat van iedereen al 'bessen' had gekregen, onverwachts een rondje terug. Het kwam echter

veel vaker voor dat we het laatste deel van de avond 'droog' uit moesten zitten, of dat we onverhoopt vroeger dan de bedoeling was, naar huis toe gingen. Want met een lege portemonnee zat je niet lekker in het café.

Van het kapitaal dat naar Toontjes ging, probeerden we minstens een kwartje over te houden. Dat was voor de mallemlolen. Na elfen zouden we met een stelletje grieten nog in volle vaart rondzwieren. Tenminste dat was waarop wij hoopten en het was eerder al eens gelukt. In zo'n gekke groep van jonge jongens en meiden genereerde ik me dan niet eens meer! Dat kon echter alleen vlak voor de mallemlolen dicht ging, als alles meezat en er wat vrouwvolk bereid was mee te gaan draaien.

Na de dolle rondjes gingen we dan soms ergens mee op de koffie. Bij sommige goede adressen kwam er brood met worst en krentenmik op tafel! Dan was de afsluiting helemaal een groot succes en in ons enthousiasme verkochten we veel vrolijke onzin voor we huiswaarts fietsten.

Bij Toontje de Smid kwam ik altijd veel bekenden tegen. Buurtgenoten, maar ook schoolvrienden. De kwekelingen uit Rosmalen waren op de vingers van een hand te tellen. De paar die met mij in Den Bosch op de BKS zaten, waren er wel present.

Het was voor mij plezierig dat mijn beste schoolmakers en klasgenoten op de kweekschool hier met hun kameraden aanwezig waren. Van de andere kant droeg het er meer dan eens toe bij dat er een extra rondje buiten de begroting gegeven diende te worden en dan kon het gebeuren dat ik geld moest lenen van mijn vrienden die allemaal meer hadden dan ik, omdat ze al werkten en verdienden.

De naweeën van de kermis voelde ik dan nog lang als het dorpsfeest voorbij was. Schuldbewust en lichtelijk aangeschoten was ik thuisgekomen en nog weken bleef ik in de schuld staan bij een of meer vrienden. Ik leende van mijn broer om mijn neef af te kunnen lossen. Het was beter binnen het eigen gezin in het krijt te staan en bovendien was de kans op onvergoede kwijtschelding bij mijn oudste broer reëel aanwezig.

Toen de nieuwe vindingen van suikerspinnen en friettentten op het kermisplein verschenen, liep ik daar meestal aan voorbij. Niet dat ik hun waren niet wilde, maar mijn geld bleef bestemd voor de weinige pilsjes die ik kon bemachtigen bij Toontje de Smid.

Het dorpse kermisvieren taande naarmate de carnaval toenam. Steeds minder volk vierde het jaarlijkse feest van de zomer en allengs meer mensen liepen vreemd uitgedost over straat rond vastenavond. Zwarte petten, rode zakdoeken en blauwe kielen hoorden bij de carnavaleske uitbundigheid, terwijl kermisvieren eigenlijk in overhemd moest kunnen; verkleedpartijen kwamen daarbij niet te pas. Hooguit wat confetti kon de kermisvierder sieren als hij uit een overvol kroegje kwam.

De terugloop van de kermis kon je constateren aan het verdwijnen van het circusachtige. Fakirs, slangenbezweerders, reuzen en lilliputters verdwenen met de wilde dieren en steeds meer mechanisch vermaak kwam ervoor in de plaats. De kroegskes rond het kermisterrein waren niet meer de bijenkorven vol zoemende muziek die ze vroeger waren, maar toen hadden de attracties op het plein ook niet zo gedaverd door hun eigen muzikale gedender.

De enige attracties die door de tijden heen standhielden, waren de draaimolen, de schommels, de schiettent en de oliebollenkraam. Gokgelegenheden en botsauto's namen geleidelijk aan een belangrijk deel van het kermisterrein in beslag.

VAN FIETSENKAPSEL TOT 'COUPE JEUNE HOMME'

Alleen de allereerste keren 'deed' pappa onze haren met schaar en handmachientje. Al gauw gingen we naar Gret Vleej, de fietsenmaker van de Kruisstraat om geknipt te worden. Kwam je bij hem en gaf je te kennen dat je gekortwiekt wilde worden, dan liet Gret de fiets waaraan hij doende was, in de steek. Vervolgens veegde hij zijn handen langs de pijpen van zijn overall en hing je de blauwgrijs geblokte handdoek om. Meestal had Gret een sigaretje tussen de lippen. Dat bleef zo als hij barbier speelde. In een minuut of tien had Gret het karweitje met schaar en machientje geklaard. Wel kon het voorkomen dat het machientje trok en er wat fietsensmeer en sigaretten as in je haren zat.

Het kostte in het begin een dubbeltje. Toen in de vijftiger jaren alles duurder werd, sloeg Gret, die we spottend 'de fietsenkapper' noemden, op. De prijs ging steeds met een stuiver omhoog tot het kwartje bereikt was. Die prijs heeft hij jaren gehandhaafd.

Bij het knippen nam Gret sommige klanten bij hun oorlel, deed alsof hij de haren eromheen wat wilde fatsoeneren en pakte dan onverwachts zijn werkbank vast met de andere hand. De knaap op de stoel kreeg dan een onverwachte opdonder. Die bank bleek namelijk onder elektrische stroom te staan. De verontwaardiging bij de klant was ongeveer even groot als het onschuldige plezier van Gret, die dit geintje alleen uithaalde bij de grotere jongens en daarvan het liefst de ondeugendste.

Ook al noemden wij de knipkunst van Gret wel eens spottend *fietsekapsel*, *coupe fietsebèl*, *coupe pilopèt* of *kapsel blompot*, eigenlijk knipte Gret zo slecht nog niet. Hij had veel klandizie. Natuurlijk speelde daarbij het gemak een belangrijke rol. Je hoefde niet helemaal naar het dorp te fietsen en wachten was bij Gret zeldzaam. Bovendien buurtte Gret graag en goed evenals zijn zoon Jan die in het rijwielherstellervak meewerkte.

Toch werd het korte kopje dat Gret vaardig knipte niet echt gewaardeerd. Stond er iets bijzonders te gebeuren, dan moesten wij naar de Dorpsstraat in Rosmalen, waar kapper Blom vanouds zijn kapsalon dreef.

Wim v. d. Donk, zoals *d'n Blom* eigenlijk heette, was altijd al de vaste kapper van onze pap. Hij was een oude klasgenoot op de dorpschool van Rosmalen geweest en vader beschouwde hem als een kameraad van vroeger.

Voor een examen, een communie, een kermis of groot feest moesten wij bij voorkeur naar pappa's kapper. Dan was ons moeder er zeker van dat wij netjes geknipt voor de dag konden komen.

Echt graag gingen we aanvankelijk niet naar de gerenommeerde dorpskapper. Het was er altijd druk en d'n Blom zette iedereen graag voor joker. Wij, onnozelaars, trapten overal in en zaten ons daarna met rode koppen te schamen voor een kapsalon vol lachende klanten.

"Goit die plank in da gat" en *"jaagt diejen hond efkes buiten!"* waren de onschuldige successen van d'n Blom bij ons. Wij gingen naar een deur die al dicht was en zochten vergeefs naar de denkbeeldige hond die bij ons onder de stoel moest schuilen.

Maar geleidelijk aan werd het verblijf bij de kapper ook voor ons aantrekkelijker. Enerzijds kwam dat omdat de kappersstreken bij ons geen succes meer hadden, anderzijds door de fraaie verhalen die men in de herensalon vertolkte. Een daarvan handelde over onze hennenpriester Mies Kiep. Mies was als klant binnen komen vallen en had te kennen gegeven dat hij verschrikkelijke tandpijn had. De hoefsmid die toevallig bij de kapper binnen zat, bood Mies aan om zijn vervelende rotte tand te trekken. De dorpsmid, beter bekend onder de naam Rooie Skèl, was van dergelijke karweitjes niet vies. Toen Mies met de smid meegegaan was, had de smid hem meteen aangepakt. Hij schoof echter weg met zijn tang tijdens de eerste trekpoging. Snel nam hij een andere en haalde de zieke tand eruit. Daarna vroeg hij aan de patiënt: *"duget zeer Mrienus?"* Deze antwoordde: *"Van 't trekken vuulde-n-ik niks af, mar jonge, dè afskampen..!"* Mies was overigens ook niet mis. Op een keer zat hij net in de stoel en kapper Blom vroeg zoals gebruikelijk: *"En hoe zoude*

't gehad willen hebben?" Daarop antwoordde de aangesproken klant meteen: *"Nou Blom, as 't jou niks uitmaakt, dan ha- 'k 't gèire vur niks!"* De volle kapsalon barstte in bulderend gelach uit, na het rake antwoord van Mies.

Op een andere keer hadden ze Mies die langs was komen fietsen de kapsalon binnen geroepen. Mies vertelde dat hij onderweg was naar de wasserij om er dekens op te halen die hij er in het voorjaar ooit gebracht had. De kapper haalde hem over op te bellen. Dan hoefde hij misschien niet vergeefs verder te fietsen. De kapper zou het nummer wel even draaien. Zo gebeurde, maar d'n Blom had de verbindingsdraad uitgetrokken voor hij draaide. Hij deed echter alsof de verbinding tot stand was gekomen en zei: *"Hier kùmt Mies Kiep, die iets wil vraogen..."* Vervolgens kreeg de niets vermoedende kippenkoopman de hoorn in de hand gedrukt. Mies zei: *"Ja, hallo,.... hallo,.... hallooo..!"* Geen respons *"Hallo; .... ik heur niks, Blom!"* Toen iedereen brulde van de lach, kreeg Mies pas in de gaten dat hij voor de gek gehouden werd. Met een zuur gezicht zei hij: *"Gé hé't die taauw ok in oew tès, lulhoer."*

De Rooie Skèl was een vaste bezoeker van de zaak van d'n Blom. Hij was bevriend met kappersknecht Jo en kwam er nogal eens binnenlopen, ook al hoefde hij niet geknipt te worden. Zijn komst was al van verre te horen, want hij kwam met een zware motor door het dorp gescheurd. Op dat voertuig haalde hij de gekste stunts uit. Daar was niet iedereen mee ingenomen.

Omtrent de jonge smid waren veel verhalen bekend. De meeste waren afkomstig uit de kapperszaak. Een van de sterkste die de ronde deden, was dat van de kolenrekening.

Voor een hoefsmid was er in de winterdag als de paarden voortaan op scherp stonden, niet bijster veel te verdienen. Daarom had de vrijgezelle hoefsmid het kachelsmeden aangepakt en nog later was hij er zelfs een kolenhandeltje bij gaan doen. 'Annex kolenhandel' had er even op het onooglijke smederijtje gestaan.

De Skèl verkocht veel kachels en kolen. Het was een harde winter. De brandstof vloog weg, maar de betaling ervan bleef soms lelijk achterwege. Daarom had de Rooie op zijn motor de winter getrotseerd en was hij

naar een klant in Den Bosch getoerd. Hij wilde wel eens centen zien. Hij kwam op het bewuste adres en werd binnengelaten door een vrouwtje dat hem niet onvriendelijk voorkwam. Ze had grif medelijden met de verkleumde kolenleverancier toen ze moest bekennen dat ze onmogelijk betalen kon, althans met geld.... De smid die zoiets volgens eigen zeggen nog nooit aan de hand had gehad, wist zich op dat moment geen raad. Wat moest hij daar nou mee aan? Na lang weifelen hing zijn broek onverhoeds op half elf en toen... ging achter plotseling de deur van het slot. Opeens stond daar de echtgenoot binnen. De smid verweet zich dat hij best had kunnen weten dat die vent in het vorstverlet zat.

De Bossche baas was allerminst vriendelijk. Hij snauwde tegen de grote smid wat hij hier te zoeken had! 't Vrouwke dat het onheil zag aankomen, verdween schielijk in het naburige vertrek en de Skèl kreeg de inval van zijn leven... Hij vatte moed en zei brutaal: *"As gij van mén kolen koopt èn gij betaolt ze nie, dan heb ik toch zeker 't rècht um hier de kachel uit te kommen zèiken..!"* Volgens de Skèl had de Bosscheaar slechts verbouwereerd staan kijken toen hij de aftocht blies. Zijn geld had de smid nooit gehad, maar hij had er wel plezier aan beleefd.

Enkele jaren later zou de dorpsmid emigreren naar Canada waar hij als 'John the red blacksmith' furore zou maken. In zijn geboortedorp leefden de sterke verhalen van en over hem lang voort.

Nog een aardig voorbeeld daarvan was de geschiedenis met de kachelpijp van de burgemeester. Het betrof burgemeester Jonkheer von Heijden die na lang wachten bij de smid eens informeerde waar de bestelde kachelpijp toch bleef. *"Och burgemister, die hé'k allang vur oe klaor staon, door hedde ze,... neemt ze mar mee..!"* Zoiets durfden destijds de meeste inwoners van ons dorp niet te zeggen tegen de deftige burgervader zelf. In gedachten zagen we de jonker al door het dorp sjouwen! De burgemeester moest om het voorval lachen.

Tallose verhalen zijn er bedacht en verteld in de kapperszaak van Wim Blom. In vele speelden andere dorpsfiguren de hoofdrol, zoals d'n Dilus, d'n Tjee, Bèkker d'n Bies, Jentje de Kater en Willem d'n Blaowe. Daarom werd het voor ons steeds aantrekkelijker om naar de barbier te

gaan, ook al was de klandizie groot en moest je er altijd lang op je beurt wachten.

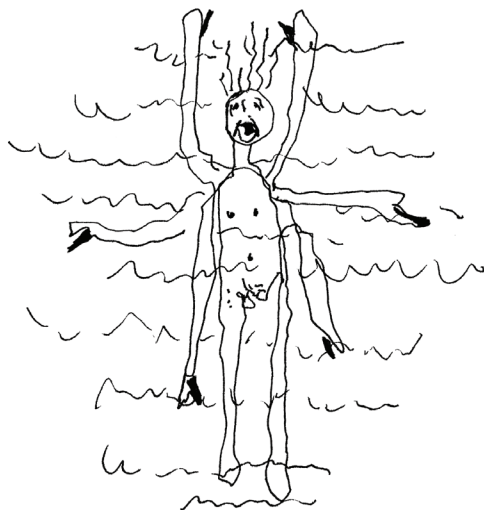
Dat waren echter niet de enige redenen. We werden ouder en *grutser* op onszelf, veel te *gruts* voor Gret Vleej.

We wilden in elk geval volgens de laatste mode geknipt worden. En bij d'n Blom wisten ze wat we wilden in dat opzicht. De reclame aan de grote salonruit voor de brillantine van 'jeune homme' pleitte daarvoor. Zo moest ons kapsel er ongeveer uit gaan zien.

Als de zilveren spuitfles met rode gummibal eraan te pas kwam, stoven frisse wolken rond ons versgekapt hoofd. Meestal zag er dat nauwkeurig verzorgd uit, zo zelfs, dat we dat zelf nadien nooit meer even mooi in de plooi konden krijgen. De spuitwolken waren verfrissend evenals de verhalen. Het gebeurde niet zelden dat de zaak afgeladen vol zat en dat er lieden waren die geknipt en wel bleven zitten om verder te luisteren naar de dingen die komen gingen. De kapper zelf bleef zeer ad rem.

Toen ik eens met mijn vader binnen stapte en er iemand opmerkte dat mijn kaalhoofdige vader zeker maar de helft of minder hoefde te betalen, antwoordde de baas gevat: "*Piet, die moet eigelek nog meer betaalen, ... vur 't zuken..!*"

Hoeveel klanten er ook binnen zaten, je kreeg volledige aandacht als je eenmaal aan de beurt was. D'n Blom deed er zijn tijd over, evenals zijn knecht trouwens. Goed werk had tijd nodig en van die regel week d'n Blom nooit af. De kapper bleef de rust zelve. In dat opzicht leek hij op mijn vader.

DROOMDINGEN

Dromen waren voor mij belangrijk. Behalve de nachtelijke fantasieën verstonden wij onder dromen ook het ontvluchten uit het vervelende werk en de dagelijkse sleur. In dat opzicht was ik de grote *droomerd* en dat predikaat hield weinig positiefs in bij mijn huisgenoten. Het werk liep dan uit de hand en onwillekeurig deed ik de dingen verkeerd. Geen wonder dat de benaming *droomerd* eerder als afkeuring dan als compliment bedoeld was.

Dagdromen had je gedeeltelijk in eigen hand en ik probeerde dan bewust mijn gedachten naar plezierigere zaken te verzetten. Het gaf mij de mogelijkheid dingen te beleven die in werkelijkheid niet voor me weggelegd waren. Het deed me het saaie alledaagse vergeten. Maar dikwijls waren mijn nachtelijke fantasieën heel pijnlijk. Mijn gedroomd verhaal was vaak geënt op dingen, die ik of iemand uit onze omgeving meegeemaakt had. Zo was een van mijn eerste, zich herhalende, vervelende dromen het levend verbranden geweest. Dat was prompt ontstaan, omdat het met Miekemoetjes zwarte kat helemaal en met de arme Beer Bukskes *bekant* zo gebeurd was. Jonge, wat had ik gezweet vóór het vuur mij pijnlijk schroeide en me tenslotte gevoelloos zwart smoorde en verkoolde!

Regelmatig spookten er griezelfiguren door mijn hoofd. Talloze achtervolgingen door *lilleke mennekes*, heiheksen en spookhonden moest ik meemaken. Het angstzweet brak me dan uit. Verschrikkelijke visioenen van akelig naakt zijn doken veelvuldig op. Die blote dromen hadden dikwijls met water te maken. Dat kon verklaarbaar zijn uit het als grap bedoelde verleggen of verstoppertje van de kleren bij het zwemmen in de polderweteringen. Het water was de thuisplaats voor de gedrochten die me najoegen en me net niet te pakken kregen. Ik maakte diepe duikelingen de verdrinkingsdood tegemoet.

Ik was huiverig voor water, vuur en dood. Het kwam voor dat ik denkbeeldig spartelend in het water viel en met een doffe dreun op de vloer naast het bed wakker werd. Dan ontmoette ik daardoor de dood net niet. Een enkele maal had ik de dood heel bewust gezien. Ik was door het lelijke haakmanneke, dat in de wetering huisde, vastgebonden aan een brugpijler en ging ten onder in het immer wassende water. Gelukkig was ik kort tevoren wezen biechten en daarom werd er alles na mijn korte aardse bestaan alleen maar mooier op. Ik maakte een zweverige tocht door de ruimte. In een enorme zeepbel gezeten, zag ik de wereld onder me steeds kleiner worden. Bij Petrus aan de hemelpoort hoefde ik niet eens te wachten. Ik passeerde het voorgeborchte. Het vagevuur was niet voor mij; ik mocht meteen rechtdoor en ontmoette in een warme hemel vol orgelmuziek bijna alle lang voor mij gestorven familieleden. Ons Pietje was veel groter geworden. Je kon goed aan hem zien dat hij *'ne Gurtjes* was, al was het alleen maar aan zijn ver van het hoofd staande oren. Grootvader zat er met Grutje, Ome Gret en Bert-oom rustig te kaarten. Ze kenden me allemaal direct terug en vroegen hoe het daar beneden was. We moesten even bijbuurten. Mijn engelbewaarder deed veel het woord voor mij. Hij was erg blij dat hij het zo ver met mij had kunnen krijgen. Ik kon duidelijk beluisteren dat hij er bij tijden niet hard in geloofd had dat ik hier ooit verzeild zou raken. Ik begreep dat wel; dat had natuurlijk met mijn eeuwige probleem met het zesde en negende gebod te maken gehad. De engelbewaarder voerde mij naar God de Vader, die op een verhoging zat en net als in de schoolbijbel een fraaie golvende baard had. Hij had verder veel weg van Pater Overste van de Heilige Harten op Mariaburg. Hij was heel vriendelijk en vrolijk. Hij noemde me Nillus Peer en had de gemoedelijke aard van mijn vader.

Om negen uur werd er plotseling geluid. De hemelklokken galmden door de warme witte gewelven, die als wolken zo zacht aandeden. Men trommelde de zielen bijeen en nu moest er met zijn allen 'driemaal drie is negen' gezongen gaan worden. Engelen met witte jasschorten deelden het avondmaal uit. Laat eten was ook hier deftig. Merkwaardigerwijze bleek de maaltijd te bestaan uit enkel rijstepap met bruine suiker. Wij nuttigden het gerecht met gouden lepeltjes. Zuster Clementia had

het op de kleuterschool goed verteld. Tussen de maaltijd door zat eenieder op zijn beurt zijn 'eigen lied' mee te zingen. Het begon mij een beetje te benauwen. Wat moest ik dadelijk zelf toch inzetten? Bommel kon je hier niet maken. In die versie kwamen immers bedenkelijke woorden en zinspelingen voor. Die waren zeker niet geschikt voor in de hemel! Ik had juist voor het onschuldige op de hei daar loopt een haas gekozen, toen men mijn beurt inzette met *Lang zal ie leven*. Dat ging hier dus vanzelf. De gedachte aan de hei had me teruggebracht naar de buurt van ons ouderlijke huis op Tenblakke. Daar waren ze op het veld, in sloten en zelfs langs de polderweteringen naar mij aan het zoeken. Het stemde me plotseling droevig en vooral toen ik moeders bezorgde gezicht zag, kreeg ik wroeging. Ik kreeg het echt te kwaad en mijn engelbewaarder, die dacht dat ik aan de hemelse sfeer en temperatuur moest wennen, zette me even buiten op een wolk om op verhaal te komen. Daar op de wattige wolk werd het zo fris, dat ik klaarwakker schrok en ontdekte dat ik weer eens helemaal bloot lag. Jammer dat ik het hemelverhaal niet volledig uit had mogen dromen.

Toen we op een zomerse zondag naar het Heeswijkse kasteel geweest waren, hadden we geweldig genoten van de fraaie dieren rond en in de grachten en de tuinen. We hadden gegriezeld voor het gruweltoeg in de martelkamer en de kerkers. Vlak daarna kreeg ik een droom waarin Baron Van den Bogaerde van Terbrugge ons een mooie witte zwaan ten geschenke gaf. De edelman had er zelf meer dan genoeg. Hij had zelfs zwarte zwanen die wij voordien nog nooit in het echt gezien hadden. Dan was het toch waar van dat liedje met *zijn witte zwanen, zwarte zwanen, wie wil er mee naar Engeland varen!* Alleen de sleutel bleek helemaal niet gebroken te zijn. Ik had hem zelf gezien toen we over de ophaalbrug binnenkwamen. Hij hing achter de dikke houten deur. Een zware ijzeren sleutel, die dus zeker ook niet door een timmerman te maken viel. Het was een zwarte joekel van een sleutel die beslist van de smid kwam.

Pap was niet zo enthousiast geweest over het cadeau van de baron. Hij meende dat we bij ons op het klapzand niets met zo'n grote watervogel

konden beginnen. Wij wilden niet geraden zijn en sputterden tegen. We hadden een tijdje terug wilde jonge eendjes gehad en dat was redelijk verlopen, ook al hadden ze gekortwiekt en wel moeten zwemmen in een ingegraven teil. We zouden gaan zorgen voor volop eendenkroos. Een zwaan lustte toch best brood zeker!? Zo'n sierlijke grote vogel kon je misschien africhten en dan konden wij er om beurten mee gaan vliegen! Ik noemde me dan voortaan Nelis omdat die naam meer op Niels leek. Niels Holgerson werd mijn voorbeeld. Ik zag mezelf al cirkelen boven de Karrenput en hoog boven de rokerige stoomlocomotieven op de lijn. Van dat laatste moest onze zwaan niets hebben. Meteen wilde hij dan terug naar huis. Boven Bukskes' hutje op de hei zetten we de glijvlucht al in voor de thuislanding. Ik maakte oefenvluchten voor als we straks naar Engeland gingen 'varen'. Als mijn zwaan dan bij de oversteek moe werd, kon hij nog altijd een stukje zwemmen om uit te rusten. Op een van onze vliegtochten troffen we onze oude Tjan die in de put verdronken was. Tjan moest wel vier keer zo vlug met zijn vleugels slaan als onze zwaan om bij te kunnen houden.

Wij begrepen niet waarom pap tegen de komst van de zwaan geweest was. Zo'n mooie, bijna verwaande vogel paste toch goed bij ons. Wij, kinderen, gingen er trots op dat de vogel in onze naam zat. We hadden het heel wat slechter kunnen treffen... Pappa kreeg, zoals altijd, weer gelijk. De zwaan ging er aldoor slechter uitzien en hij kon nauwelijks nog vliegen. Tot onze schade en schande moest het onderkomen schepsel dat ooit zo'n fraaie vogel geweest was, met een schot uit zijn lijden verlost worden. We begroeven hem tussen de houtmijt en de heg.

Op een keer nadat we met de buurvrouw naar Den Bosch geweest waren, omdat daar de koningin op bezoek kwam, had ik kort daarop fantastisch nachtelijk bezoek gekregen.

Er kwam een deftige heer in een kostuum met veel froezeltjes. Hij reed voor in een duur rijtuig op luchtbanden die niet in het zand wegzakten. Hij had een grote perkamentrol bij zich, waar rood lint omheen zat. Toen het rode lakzegel verbroken was, las hij voor, dat mamma eigenlijk helemaal geen boerendochter was, maar de erfgename van een Franse ba-

ron. We waren onnoemelijk rijk, want daar in Frankrijk had moeder een echt slot met grachten eromheen en veel zwanen daarop. We hadden veel geüniformeerd personeel. Wereldberoemd was de advocaat die we in een bijbehorend fabriekje maakten. *Zwarte Zwaan* heette die lepel drank.

De tuinman had de mooist denkbare bloemen gekweekt. Heel aparte ro-dodendrons, stokrozen en riddersporen, maar ook bijzondere gouds-bloemen en lissen.

Voor de advocaatproductie hielden ze er een uitgebreid hoenderpark op na. Dat kwam goed uit voor mam die het toch altijd al zo met haar kip-pen had. De echte naam was Heymanneau. Mam zat nog bij de koningin in de familie, blauw bloed! Moeder kreeg een oorkonde overhandigd en onder het zingen van het Wilhelmus keerde de koetsier zijn rijtuig en verdween met de deftige heer in een grote stofwolk van droog klapzand. Verbouwereerd waren we wel een beetje, maar dat maakte gauw plaats voor grote blijheid.

In een roes maakten we plannen. Vader wilde het gedoetje dat hijzelf op-gebouwd had, niet zonder meer in de steek laten en we moesten eerst al-lemaal fatsoenlijk Frans zien te leren, vond hij. Na een tijdje besloot men toch met de hele familie naar Frankrijk te vertrekken, al was ons Frans nog steeds niet wat het zijn moest. Toen de trein waarin we zaten, plotseling moest stoppen omdat een koets aangereden was, werd ik wakker. Hoe ik ook probeerde, het vervolg kwam nooit meer in mijn hoofd, hoewel ik later met vader, die een Vitalisachtige man met baard was geworden, door het fraaie Frankrijk gezworven had. Dat kon echter best uit een ander droomverhaal stammen.

De droom van het adellijk bloed en het Franse kasteel zou ik nooit dur-ven vertellen. Door zoiets te fantaseren verried je jezelf en je onvrede met het eigen bestaan.

Motoren en brommers speelden een belangrijke rol. Als ik de aftandse bromfiets van ome Ninus niet in onwaarschijnlijk dolle vaart over de heuvels joeg, dan was het wel de opgevoerde solex van Piet Blom die bij ons de schoenen voor de reparatie kwam ophalen. Dan nog won ik bijna

altijd in de denkbeeldige wedstrijden. Alleen in dromen met luxe-uitvoering bestuurde ik de zware motor met zijspan van Zwitserloot. Zijn moeilijk gruts pratende zoon zat bij mij in de bak. Als bakkenist was Peter geen succes, maar de klasse coureur die ik was, maakte zelfs dat goed. We wonnen op het nippertje. Bij de finish stond Zwitserloot zelf met zijn fototoestel te zwaaien. Ik reed trots mijn ereronde met veel bloemen.

In een van mijn dromen zweefde pappa op een enorme slak boven onze eigen landerijen. Hij genoot van het schitterende gezicht op zijn gezonde gewassen en vond alles keurig verzorgd. De aardappels en de bieten stonden er bijzonder goed bij. De rog was al begonnen te bloeien en hij was niet gaan liggen, zoals dat voorheen door de malse buien het geval was geweest. Vader zweefde tevreden verder weg op zijn slak, die verraderlijk veel op onze strosnijder leek. Vader zelf had dat ding altijd kniebak genoemd en ook de benaming *strooi hond* was daarvoor in onze omgeving in gebruik. Nu was pap al boven de polder en zag met welgevallen op zijn koeien en beestjes neer. Het vee deed het goed en het hooiland lag er mals bij. De omheining was stevig vernieuwd en de drinkkuil zou voorlopig zeker niet inzakken, omdat hij tot in het water toe keurig afgeschot was. Op de terugweg kocht pappa een fraai gebouwd en volledig betrouwbaar paard en besloot voortaan thuis te blijven op zijn boerderij. Daar moest genoeg te verdienen zijn en werk was er volop. Toen vader bijna thuis was met paard en al op zijn merkwaardige voermiddel, kwamen vrolijk koerende postduiven hem in een klucht tegemoet gevlogen. Vlakbij huis keek pap tevreden neer op d'n hof, waar de *kelen* en de *flodderbonen* boven de sla en de rijen boterboontjes uitstaken. Hij vloog over moeders fleurige bloembedjes en landde door de openslaande staldeuren op de achterstal tussen het grote stromes en het gesneden strooi dat klaar lag voor de kooi van het nuchtere kalf. Dat *kuuske* was nog maar pas op *d'n dries* geboren. Net voor de koeien naar de polder gingen. Pappa had het er met het hele boerengedoetje zo goed afgebracht dat ik hem zelden zo gelukkig had gezien. Helaas moest hij bij het wegzetten van de kniebak ongelukkig in de groep tre-

den en kwam daarom met zeer smerige klompen de geut binnen. Natuurlijk mopperde mamma en dat veranderde op het laatst nog de hele heerlijke blijheid van mijn gedroomde verhaal.

Achteraf bezien was het ook maar een stomme combinatie, mijn noeste vader op zo'n slome slak, en toch vond ik de hele geschiedenis zeldzaam zonnig. Zo vrolijk moest vader meer zijn. Jammer dat mam het happy end bedorven had, maar zij wilde nou eenmaal *d'n herd* schoon houden. Je kon niet met het *gutgat* of de *groep* aan je benen binnengebangerd komen. Klompen behoorden op de voorstal voor de geutdeur al uitgetrokken te worden, anders kon mam aan het *boenderen* blijven.

Sommige schoolzaken maakten meer indruk op mij dan me lief was. Nachtelijke fantasieën over vochtige verblijven in vunzige kerkers bezorgden me veel angstzweet. De geschiedenislessen van meester Van Dommel met zijn bloedige beschrijvingen kwamen in de martelkamers tot werkelijkheid. Onder in lekkende kerkers zat ik op mijn dood te wachten, omdat ik van katholieken huize was. Hoe langer ik er verbleef hoe erger het werd. Ik kreeg bijna niets te eten en de beulen lieten mij elke dag verder uit elkaar trekken op de rebanken. Tenslotte werd ik teruggeworpen in mijn afschuwelijke verblijf, waar ik enkel ratten tot gezelschap had. Eindelijk zou mijn lijdensweg een definitief einde krijgen; ik zou gevierendeeld worden. Eigenlijk wist ik niet meer of ik het wel of niet fijn moest vinden. Uit mijn duister bestaan en al mijn martelingen zou ik verlost worden. Ik wachtte in spanning op mijn dood. Ik bedacht al vast wat voor stoers ik zou gaan zeggen op het allerlaatste moment. Allerlei spannende geschiedenisepisoden met historische figuren speelden door mijn hoofd. Balthasar Gerards was er en Johan de Wit en Oldenbarneveld met zijn stokske. Allen zaten ze net als ik in doodsangst. De doodsklok begon te luiden, toen de man van het koetshuis, die overdag de rondleidingen hield, de kasteelheer kwam vertellen dat mijn vierending niet door kon gaan, omdat er een ernstige ziekte onder de paarden uitgebroken was. De kasteelheer, een omhooggevalen slotgeus, ging door met martelen totdat ik mijn geloof zou afvallen. Ik was echter vastberaden en bleek niet te vermurwen. Het werd al dui-

delijker dat ik bovenaardse hulp kreeg. Het vuur ging uit onder het brandmerken en de beulen werden ziek of kregen medelijden. Sommigen van hen lieten zich zelfs bekeren door mij. Toen bleek dat de brandwonden vanzelf sneller uit mijn huid verdwenen dan ze erin gekomen waren, werd het ook de geus te machtig. Hij liet mij gebonden en wel in de slotgracht gooien. Maar de zwanen reddden mij van een wisse verdrinkingsdood en voerden mij in vogelvlucht over de bossen naar het nabije seminarie waar ik intrad. Opa had altijd al gezegd dat ik pastoor moest worden als ik hem mijn mooie rapport had laten zien. Ik had daarom altijd verlegen gelachen. Nu was het ineens menens geworden.

Ik had nooit geweten dat ze het daarboven zo goed met mij voor hadden. De droom eindigde vaag, nog voordat ik heilig verklaard had kunnen worden.

Soms droomde ik van het zwierig zweven over het ijs van de Karrenput of de Wamberg, dan weer had ik onvermoede schatten in mijn postzegelverzameling. Zelfs onwaarschijnlijk goed gemaakte proefwerken en examens konden mij 's nachts overkomen. Ook over verre reizen ging het ooit, omdat ik geëmigreerd was. Die dromen hadden iets indroevigs. Ik had het vertrouwde buurtje verlaten en barstte van heimwee. Moeder stortte haar tranen in een grote rode zakdoek en pappa stond er schijnbaar onbewogen bij. Toch wist ik dat hij het even erg vond als mamma. Behalve de angstige nachtelijke avonturen van het steeds terugkerende, oneindig diepe vallen en de blote schaamtevolle vluchten waren er altijd akelige ervaringen zoals het zakken door zolders en bruggen. Het kwam nogal eens voor dat ik 's nachts bedolven raakte. Dat kon onschuldig begonnen zijn bij het verstoppertje spelen. Ik zat weggedoken in een van de diepe greppels die langs onze eikenheggen gegraven waren om de wortels uit het oogstland te houden. Het was een schitterende schuilplaats tot me het idee bekwam dat de licht overhangende zoden omlaag kwamen. Ik kreeg hetzelfde benauwde gevoel dat ik kende van het verstoppen onder het hooi tussen de *euzen* op de *balken*. Je kon je helemaal naar beneden laten zakken en dan kon je klem komen zitten. Ik kende hetzelfde rotgevoel van het wegkruipen in de voor wit zand gegraven

holen achter de kippenkooien. Bij elke beweging kwam het zand door de slierten van de zandzegge ruiselen. Het was akelig in je nek, je voelde het aan de binnenkant van je hemd kriebelen, maar het ergste kwam pas als alles boven je instortte.

In mijn dromen kwam ik soms onder koren, hooi of kaf, dan weer onder zand terecht. Afschuwelijke voorstellingen konden mijn nachtrust bederven. Al wat lelijk was, kwam me dan plagen. Krentenbaarden, wengscheten, bolle blaren, smerige zweren en etterbulten verschenen op mijn lijf. Ik was een afzichtelijk wezen dat voor zichzelf op de vlucht sloeg.

Er was soms een massa wriemelend ongedierte dat mijn lijf binnenkroop en mijn rust vergalde. De rillingen liepen over mijn rug en mijn binnenste draaide zich om bij het aanschouwen van het rottingsproces in mijn eigen lijf.

Mijn dromen bleven in mijn kweekschooltijd bevolkt door de gezonde ronde vrouwen, de knoestig sterke mannen en slimme kinderen van mijn geboortegrond. Alle bewoners van ons vroegere woonoord kwamen langs en af en toe ook degene die hun lot mee bepaalde: De Klamperd, de kapitalist die met zijn grote geldbuidel alles weg begon te kopen in ons boerendorp. Hij bouwde er een groot hotel-restaurant dat tot de spijt van velen de naam De Leeuwerik kreeg. Ik nam het hem zeer kwalijk; die naam vond ik ongepast en had ik gereserveerd voor 'onze' bescheiden heidevogel.

De Klamperd bewees dat hij een roofvogel was door alles weg te kapen wat er aan onroerend goed te koop kwam. Huizen en bossen waren nooit veilig voor hem. Met zijn Amerikaanse aanpak deed hij alles met snelheid en in het groot. Voor ouderwetse gemoedelijkheid had de nieuwkomer geen zin en geen tijd.

Hij goot al zijn bezittingen in zijn eigen huiskleur: oranje-paars en reed rond in een opzichtige Rover. Hij klaagde dat de straatjes te smal waren voor het hedendaags verkeer.

Vroeger heette hij '*de kannibaal*', omdat hij zo veel meiden versleten had. De grootste '*sjanskloot*' die ooit op Tenblakke te zien was, had wel

een schoonheid aan de haak geslagen. Hij kwam enigszins tot rust met die simpele bloedmooie Sjannie Sjooman, die vlot gevallen was voor zijn avances en bijbehorende luxe. Het was eigenlijk ongelooflijk dat Sjannie zich zo ontwikkeld had. Met verholen trots dacht ik terug aan de tijd dat ik als kleine jongen haar ongerepte maagdendometje had onderzocht, toen wij samen doktertje speelden, maar dat mocht niemand weten.

Waar de Klamperd onze vriendin van vroeger opgedoken had, was onbekend. Men vertelde dat ze van Limburg kwam. Hoe dan ook; het sproetenkopje uit onze buurt was uitgegroeid tot een indrukwekkende verschijning, maar veel zinnigs kwam er niet uit.

De Klamperd maakte reclame voor 'zijn' Leeuwerik met verwijzing naar de mooie natuur en de schoonste lucht die je nergens anders in het land kon vinden. Onze uithoek, vergeten door de tijd, kreeg opeens volop belangstelling, vanwege zijn gezonde lucht en ongerepte natuur. De Klamperd was groot voorstander van de geplande nieuwe vierbaans autoweg en van het nog te bouwen eigen spoorwegstation; bereikbaarheid was zijn toverwoord en zijn 'freetschuur' moest natuurlijk als toeristische attractie op de kaart komen.

Van dialect moest hij niets hebben, want als je dat goed schreef, kon niemand het meer lezen, zei hij. Hij hield het liever op Engels, meende hij; op zijn menukaart stonden, naast de overbekende MacLark, de MacDoedel, MacJoekel, MacKnor en MacKukel.

Bij de dorpelingen die bij hotel De Leeuwerik werk hadden gevonden, stond de Klamperd in aanzien, maar in mijn wensdromen liet ik hem steeds dodelijk verongelukken. Verbrandde hij niet in zijn Leeuwerik die in lichterlaaie stond, dan kwam hij om in zijn eigen Rover die onverklaarbaar explodeerde en uitbrandde...

Ik kreeg ook gelukzalige visioenen. Ik droomde dat ik mijn eerste boek geschreven en geïllustreerd had. Het was een bescheiden bestseller geworden. Hoe het werk ooit bij een uitgever gekomen was, wist ik niet. Dat kwam niet aan de orde in dromenland.

HOOIKOORTS

Op de oudste zonen na, die in militaire dienst waren, had de hele familie al enkele dagen gezwoged in de polderkamp. Pap had voor het hooien snipperdagen opgenomen en hij had het leeuwendeel van de werkzaamheden verricht. Eerst het maaien van het hoge gras door de loondorser. De hoeken en slootkanten had vader met de zeis gedaan. Dan het keren van het volle gras dat te drogen lag. Vervolgens het in banen rijven en tenslotte het aan de opper zetten van het geurige hooi. Het was een heel karwei, al had het hooien zijn aantrekkelijke kanten.

Bijvoorbeeld het *schaften* terwijl we met zijn allen tegen een hooiopper gezeten waren, kon oergezellig zijn. De kan koude thee, waarvan het deksel rondging als gemeenschappelijke drinkbeker, stond in het midden. Voldaan van het verzette werk zaten we met veel eetlust en stevige boterhammen te genieten van de weidse natuur vol zon, verre vogelgeluiden en de geur van stervend gras. Die kruidige lucht deed merkwaardig genoeg eerder aan leven dan aan dood denken. Ons hooi was goed spul aan het worden en nou maar hopen dat het mooi droog op de balken kwam.

De polderwei lag langs de Grind en elke langskomende boer groette ons. Hun kreten liepen uiteen van: "*Da's schón grèij aon't worren!*" tot het onbenullige "*Oh, al aon de schaft!*" Sommige riepen "*Ha, die mòtje!*", "*hallo*" of "*hoi*." Een jonge boerenzoon meende op te moeten merken: "*'t Kijkt nog zó gruuu vur d'n opper!*" Vader riep verongelijkt terug: "*Zijde gèk, joh, ge zijt zèlfgruuu!*" Kees kwam langs met: "*Herre gin boeren gezien?*" Dat zei omen Bert ook altijd als hij ons in het boerenwerk bezig zag. De middagpauze vond ik te kort en ik benijdde al de fietsers die langs kwamen en er een langere onderbreking voor het middagmaal van maakten, maar wij zwoegden met zijn allen al gauw weer voort onder de vroege zomerzon. Ik liet mijn gedachten onder het

werken wegdwalen. Mijmerend was ik op de steel van mijn rijf gaan hangen en weldra was ik het hele hooien vergeten. Een passerende boer bracht me op een wrede manier terug in de werkelijkheid. Hij riep: *"Kijk uit, jongen, da oewe steel nie breekt!"* Zijn opmerking was zo luidruchtig, dat de andere hooiers erom moesten lachen en dat deed mij diep kleuren. Ik voelde me weer betrap op dromerij en luiheid en ik had zo'n goede voornemens gemaakt. Waar bemoeide zo'n hufter zich mee! Haastig hooide ik verder.

Waarom hadden wij toch zelf geen paard en harkmachine zoals omen Dorus en omen Driek er een hadden, dan hoefden we niet alles met de hand te doen. Dan kon één man op de machine gezeten alles mooi in *daonen* harken. Wij hoefden alleen nog langs de greppels in onze langgerekte wei te scharen en verder enkel oppers te bouwen.

Op het einde van de lange hooibaan hoorde ik in de verte zingen. De vrouwenstem klonk dichtbij, maar ik kon slechts met moeite een klein gebogen figuurtje met een rood doekje om het hoofd ontwaren. Klein en nietig tegen de eindeloos blauwe lucht stond zij in de verste hoek van een lange hooikamp aan de overkant van de brede wetering. Op haar hoofddoek na was ze donkerblauw; ze had waarschijnlijk een boerenoverall aan. Het water van de wetering droeg haar heldere lied naar ons toe. Hoewel de grillig cirkelende grutto's en kieviten hun roep druk mengden met het zoete geluid van het verre boerinneke, kon ik duidelijke flarden opvangen van haar weemoedig klinkende gezang. Ik had het vaker gehoord. Moeder kende het ook en zij zong het wel eens als ze groente schoonmaakte of aardappelen schildte. Het hoorde bij de oorlog, zo had ze me ooit verteld. Dat bleek nu duidelijk. *"Aan de poort van Moskou staat een Duits soldaat..."* Ik vond de melodie mooi en door de ruime polder klonk de ijle stem extra fraai... *"Hij staat er te bibberen van de kou en vraagt waar blijft die Führer nou... die ons verlossen zou..."* Even bleef het stil. Toen volgden de andere coupletten die ik niet helemaal horen kon. Een zingende leeuwerik boven ons hooiland leidde me af.

Een ander lied klonk over het water: *"Als Olijslagers dood is, dan krijgen wij misschien..."* Ik had geen idee wie Olijslagers was. De verwij-

tende blik van vader die al een hele baan op mij ingelopen was, ontnam me de lust verder te luisteren. Ik zou het ook nooit leren...! Ik moest haastig weg van het water dat zoveel afleiding bezorgde.

De hele hooikamp stond snel aan oppers. Alles was voorspoedig verlopen. We zouden de volgende dag het paard hebben van omen Bert en dan moest er zoveel mogelijk hooi binnengehaald worden.

Het weer bood volop hooilucht en er zou stevig doorgepeesd worden om de oogst droog op zolder te krijgen. De radio had onweer voorspeld. Ik moest voerman spelen. *"Da kunde gij,"* zei vader geruststellend. Dat stond me wel aan. Die hooioogst, waarbij ik voor het eerst voerman mocht zijn, zou me altijd bijblijven.

Op de volgeladen kar moest de weesboom komen om alles goed bij elkaar te houden voor de thuisreis. Vader had dat rap met enkele vakkundige grepen gefikst.

Het paard moest uit alle macht in de haam gaan hangen om de volle kar weg te trekken. De hachten stonden strak en knarsten. Het leer van het paardentuig kraakte.

Op de grindweg van de polder was er geen kunst meer aan. Het intelligente dier wist zelf de weg. Het was zo gemakkelijk; ik hoefde eigenlijk nog alleen op te letten bij de oversteek van de Kruisstraat.

Het paard hield zijn rustige tred. Aan het zweet op de rug en rond de haam was te zien dat de vracht zwaar en vermoeiend was. Toen vader op de fiets voorbijkwam, wees hij op de donderkoppen die in de lucht begonnen te komen. Het weer was aan het veranderen. Het was broeierig warm en stil. Iets onheilspellends hing er in de lucht. Nu en dan voelde ik een frisse windvlaag door mijn haar waaien.

Bij het kruispunt scheerden de takken van de oude lindebomen rakelings over mijn hoofd. Ik hoorde de bijtjes zoemen tussen de bladeren, snoof de zware lucht op en vergat even dat ik voerman ben.

Een lichte lach naast mij laat me opeens schrikken. Ik heb onverwachts gezelschap gekregen. Er zit een knap meisje met een krans van lindebloesem in haar zwarte haar op de kar! Ik ben verbouwereerd en weet niet wat ik daarmee aan moet. Ze is fris en mooi en vriendelijk in haar

opvallend oranje kleren. Ik vraag me af, hoe zij zo opeens bij mij heeft kunnen komen. Ik ben nergens gestopt... Heeft ze misschien in de lindeboom gezeten? Ze kan toch nooit achter op de kar omhoog geklommen zijn. Dat is niet zo gemakkelijk en dan zou vader haar net gezien moeten hebben... Eigenlijk ben ik allang blij dat ze niet al naast me gezeten heeft toen vader passeerde. Mijn eerste zorg is niet gezien te worden in haar gezelschap. Het meisje zit een beetje uitdagend naar mij te kijken. Het maakt mij enorm verlegen. Op mijn vraag, hoe ze heet, zegt ze iets onverstaanbaars. Het klinkt Duits. Ik wijs op mezelf en zeg mijn naam. Ik wijs op haar en vraag in mijn beste Duits nog eens naar haar naam. Haar antwoord is enkel een ondeugende lach.

De lucht staat intussen bol van onweer en buiten het zware ritme van de paardenhoeven wordt het akelig stil. Verderop komen we onder het bladerdak van de beukenbomen die aan weerskanten van de weg elkaar boven ons bijna de hand geven.

Ze komt dicht naast me zitten. Ze is zo knap en weet dat zelf. Haar opvallend grote donkere ogen staan vriendelijk in een gelig blank gezicht. Haar oranje japon heeft een hoge split, waardoor ik een kleurig broekje met sierfranjes boven haar blote bovenbenen kan zien. Ze zit zo dicht bij me dat ik kan merken hoe ze naar de lindebloesem ruikt. Ik voel hoe ze haar hoofd tegen mijn schouder legt. Er gaat een schok door me heen. Ze moet dat gevoeld hebben, want ze kijkt even opzij. Mijn hoofd bonst als ik zo dichtbij in haar donkere ogen kijk. Er ligt een teer roze kleurtje op haar wangen rond haar mooie mond. Ze is tener en ik kan me voorstellen dat ze als een kat de kar opgeklimmen is. Onder haar dunne kleren zie ik de welvingen van haar borstjes. God, wat is ze mooi! En het is wel woonwagenvolk...!

Mijn hart klopt in mijn keel en daar niet alleen. Ik weet niet hoe ik het ermee heb. Het is zo vreemd; heel plezierig van een kant, maar ook zo fout. Ik moet haar kwijt voor ik thuis aankom. Niemand mag ons zo zien, schiet het door mijn hoofd... Ik ben al bij de hoge lindebomen van de Koek op een paar kilometer van ons huis.

Zo gespannen ik ben, zo gelaten en ontspannen is zij. Ze heeft een hooispriet in haar mond en laat die bewegen terwijl ze mij met fonkeloogjes

aanstaart. De laatste zonnestrallen boven de opkomende wolken beschijnen haar oliekleurige sluikehaar dat bijna haar schouders raakt. "Hoe word ik haar kwijt?" spookt het door mijn hoofd. Een eigenaardig gevoel trekt me naar haar toe. Het geeft me in, mezelf achterover te laten zakken en onverschillig te genieten van de laatste zon en het dreigende onweer over ons heen te laten komen. Maar dat kan en mag niet... Ik krijg een rood hoofd en kijk zenuwachtig rond of er niemand komt aangefietst.

Hoe kan dat nou? Net zat ze nog naast me, tegen me. En nou loopt ze daar, mijn mooie zigeunerinnetje. Een gevoel van opluchting komt in me op, maar dat maakt al gauw plaats voor teleurstelling en verwijt. Waarom ben ik toch zo'n slapjanus geweest; waarom heb ik niks gedaan..., ik heb haar niet eens zo ver kunnen krijgen dat ze haar naam of iets verstaanbaars heeft gezegd.

De zon verdwijnt en maakt plaats voor steeds groter wordende dreigende wolken.

Ik laat het paard zijn gang gaan en denk terug aan de merkwaardige ontmoeting. Waarom heb ik niet gewoon kunnen genieten van haar aanwezigheid, waarom heb ik er zo verlegen en verstijfd bijgezeten! Ik voel me een ongelukkige hannes die een prachtige kans voorbij heeft laten gaan. Ik had met haar misschien wel ver weg op een poesta terecht kunnen komen en het hele geregelde leven hier los kunnen laten..! Ik weet haar naam niet eens. Ik wil meester worden en ben veel te veel een schijthuis en te weinig avonturier. Ik kan de zaak toch niet in de steek laten, terwijl iedereen thuis gespannen op de komst van de hooiwagen wacht. Zal ons hooi nog droog binnengehaald kunnen worden, vraagt iedereen zich daar nu af. Ik moet het paard daarom tot meer vaart aanzetten, maar ik doe niks. Enkel prakkiseren moet ik over wat me net is overkomen. Ze was zo dichtbij en voor mij toch zo onbereikbaar gebleken.

Ik ben door het gebeurde van de kook. Ik kijk om. Ik zie het zigeunerinnetje. Zij zwaait. Ik steek onzeker mijn hand op. Zo ver weg durf ik dat wel. Jongen, wat voel ik me een klootzak. Als ik met haar was meege-

gaan en mezelf had overgegeven aan het zorgeloze trekkerbestaan, dan... Een lekker licht gevoel bekruipt me bij die gedachte.

Voorgoed verdwenen is ze. Ik blijf achter met mijn eeuwige problemen. Ik zal haar in mijn herinneringen Linda noemen, vanwege de lindebloesem in het haar. Ze zal zeker op het woonwagenkamp in het Sprokkelbos thuishoren, maar zoals de meeste wagens zal ze daar denkkelijk niet lang blijven. De gedachte haar niet meer te zullen terugzien doet zeer.

Mijn overdenkingen worden schielijk verstoord door een daverende donder. We draven het laatste stukje naar huis. Het paard moet immers zo hard het kan. Ik mag ze thuis niet in de steek laten, nu vader mij de verantwoordelijkheid van voerman heeft toevertrouwd. Dadelijk zal er koortsachtig gewerkt worden om het hooi droog en wel binnen te krijgen. Ik heb niet aan bevliegingen toegegeven, maar zit wel met een schuldgevoel. Ik had veel eerder thuis kunnen zijn. Elke minuut is nu belangrijk.

De wagen wordt haastig onder het open hooiluik gezet. Iedereen is al op de balken. Het hooi wordt met grote happen door vader opgestoken. Hij kan ontzettend volle gaffels omhoogsteken. Het nieuwe hooi gaat met geweld door de luikopening. Zijn die happen dan eindelijk binnen, dan moeten ze door onze zussen en mij verder verstouwd worden. We stampen veel onder de dakschuinten, want er zal nog meer komen en dat moeten we hier allemaal kwijt.

Zwetend en zwoegend wordt het gedroogde gras versjouwd. We ploeteren voort tot we eindelijk de hooivork op het hout van de platte wagen horen. Een verlossend geluid. Bijna gelijk met het langverwachte gestommel van vaders klompen op het hout van de wagen kletteren grote druppels op de planken. Het is alsof het onweer op ons gewacht heeft.

Beneden wassen we ons. Ik moet niezen en zie hoe er zwarte slierten in mijn rode zakdoek kledderen. De staldeuren gaan open en vader leidt het schuimende paard binnen. Beiden zijn ze drijfnat en niet alleen van de regen die in stromen uit de donkere hemel valt. Het zweet gutst er vanaf. Pap praat vriendelijk tegen het trekdier. Hij geeft het te drinken en te eten. Dat heeft het verdiend.

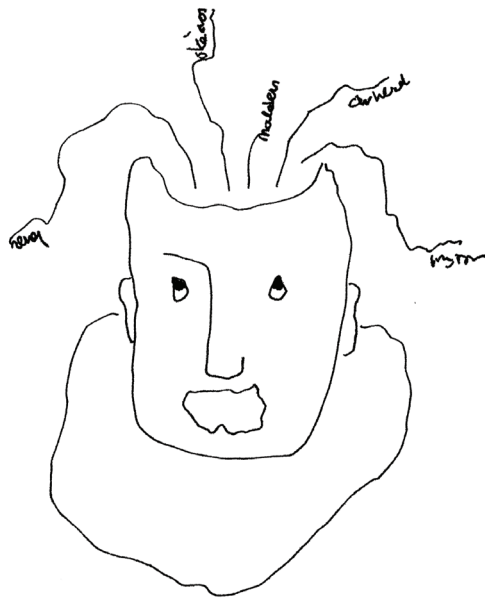

Het water stort van het dak van onze achterstal en laat ons door een watergordijn kijken. Witte weerlichtstralen worden gevolgd door rommelend doffe donderslagen die geleidelijk aan verder weg klinken. De bui drijft over.

Het is goed weer voor de tuin met zijn droge asgrond. Er komt een mooie regenboog aan de hemel. Lekker frisse lucht vermengt zich met de geur van hooi. We snuiven voldaan onze longen vol, we hebben het gehaald! Wat in de polder aan de opper staat, moet een onweersbui redelijk kunnen doorstaan.

Ik heb zo mijn eigen gedachten. Een paar donkere kerels spelen warme muziek van viool en mandoline en door een gloeiend kampvuur zie ik uitdagende gezichten onder blauwachtig glanzend haar oplichten. Prachtige meisjes in oranje en zwart wiegen haar heupen rond het vuur op een hartstochtelijk ritme. Die levensvreugde maakt me jaloers.

"Oh, m'ne liefste zwartkop" hoor ik van verre poesta's tot me komen.

ONZE MOEDERSPRAAK

Ofschoon zelfs in het kader van de onderwijswet enige aandacht besteed mocht worden aan de kennis van de streektaal, is ons oude dialect daartoe zelden of nooit waardig geacht. Dat is merkwaardig. Braaf leerden wij op de kweekschool dat een van de allerbelangrijkste didactische principes was: uitgaan van het bekende.

Terwijl in mijn jeugd vrijwel het hele dorp nog onvervalst gebruiker was van de eigen heemtaal, ondernam men niets in het gehele onderwijs om op die vertrouwde tongval in te haken. Integendeel, dat taaltje diende beschouwd te worden als iets minderwaardigs en onbeschaafds dat uitgebannen moest worden. Verschillende leerkrachten preekten dat de enige genezing van de slechte gewoonte om dialect te spreken was, dat wij resoluut vaarwel zouden zeggen aan ons inferieure eerste moedertaal. Zij verkondigden dat het voor onze bestwil zou zijn als wij in de schoolpauzes reeds een aanvang maakten om 'Algemeen Beschaafd' te gaan spreken met onze schoolmakers. En zij geloofden dat wij daartoe werkelijk pogingen ondernamen.

Als ik bij ons thuis in *d'n herd* echt *gruts* zou hebben willen spreken, zou eenieder bij ons zijn gaan twijfelen aan mijn geestelijk welzijn en ik zou onherroepelijk voor een verwaande kwast of een krankzinnige zijn aanzien. De behoefte tot zo'n spreekwijziging kon bij geen van onze huisgenoten ooit ontstaan, omdat we ons zo bijzonder goed thuis voelden in onze 'platte' spraak.

Wij ervoeren ons dialect als een volwaardige taal met een grote woordenschat en een rijke beeldspraak. De taal van onze buurt hoorde voor ons gevoel helemaal bij ons gebied. Het was de natuurlijke taal van ons gemoed, veel meer met gevoelswaarden doordrenkt dan welke andere uiting ook.

Veel onderwijsgeevenden ervoeren dialect als een obstakel in de groot Nederlandse gedachte en daarom schoof men het als onpassend en minderwaardig aan de kant.

Zoals gezegd zou het voor het onderwijs zinvol zijn geweest aan te knopen bij het bekende. Een dergelijke onderneming zou echter veronderstellen dat men op de hoogte was van onder meer de kleine, maar geniepige verschillen in schijnbaar identieke woorden, voorkomend in zowel de cultuurtaal als in het dialect. Om enkele voorbeeldjes te noemen: wij leerden van vader het woord *zwak* met de betekenis lenig en *gistig* in de zin van verstandig of wijs. Pap zei dat hij *zó zwak as 'n hangaol* was om zijn stijfheid te illustreren. Verder gebruikte men in onze omgeving het woordje *rèin* voor smerig en *arig* meestal voor zonderling of eigenaardig. *Schón* was vooral mooi naast schoon, en *gruts* was deftig of trots, terwijl *raow* zowel ruw als rauw kon betekenen. Voor brutaal gebruikten wij *strant* en het woord *schaow* kon men evengoed voor schuw als voor schuin in de betekenis 'onwelvoeglijk' gebruiken. Voor slecht gemutst zeiden wij *greijnzig* of *neutelek*.

Het bijvoeglijk naamwoord *freet* betekende vooral gretig, ijverig en trots en *stiekem* had de belangrijke bijbetekenis 'ongewild' of 'ongemerkt': "*t Is stiekem nog laot geworre.*" Voor bouwvallig of zwak bezigden wij de woorden *keduuk*, *krikkel* of krakkemikkig. Het woord voor tam was *zeeg*, *hel* bezigden wij voor 'vlot ter been', 'goed bij verstand' of 'gezond'. Voor de laatste betekenis kwam ook het woord *kèirzig* voor, hetgeen de bijbetekenis 'kranig' had.

Onze heemtaal was rijk aan eigen woorden. Omdat ik als kind nogal geïnteresseerd was in de flora en fauna van onze hoek, kreeg ik de volksbenamingen mee voor veel planten en dieren. Later bleek die naam vaak niet dezelfde te zijn als die welke in het Nederlands gebruikelijk was. Zo leerden wij *kroesels* voor kruisbessen en *bizzumme* voor bessen.

Èrdbizzum was de aardbei en *prùmbizzum* de braam. In onze hof stonden *snuffelkes* en *lissen*, die anjers en irissen heetten, maar ook *kruinagels* (seringen) en *daliassen*, *knillusroozen* (pioenrozen), *lievermannen* (duizendschoon), *petunnekes* (primula's), *steeknuskes* (prikneusjes), *k'muniebluumkes* (violieren) en *hemdeknapkes* (moederkruid). Bij onze

tuin stond *d'n taon*, het hek waarop moeder haar matten placht te kloppen. Het onkruid heette *bocht*, alleen oudere mensen spraken nog van *pluksel*. Daarvan leerden wij de namen *milt* (melde), *wegentreej* (varkensgras), *reng* (zwaluw tong), *ritszaod* (perzikkruid), *krallenbocht* (nachtschade), *platgaoter* (paardenbloemen), *ijsgras* (hanenpoot), *haozegèrref* (duizendblad), *nittete* (netels) en *ribbeleblad* (weegbree).

In de sloot of drinkkuil konden we *stèkaos* (larven van de kokerjuffer), *paddekaolen* (kikkervisjes), *schòtsereijers* (roofwantsen) en met geluk zelfs een *melkaors* (modderkruiper) zien. In de heg zaten *mulders* (meikevers), *rieppen* (rupsen) en *sneijers* (glazenmakers). Op de hei vingen we de *schoenlapper* (kleine vos), de *vieroog* (dagpauwoog) en *lampesnuter* (nachtvlinder). We hadden erg veel schrik van de *heurs* (hoornaar) en vonden de *zèikworm* (mieren) die ons op onze zitplaats verrasten, maar lastig.

In de meimaand wisten we talrijke vogeltjes wonen, zoals de *schreijverkes* (geelgorsen), *toetimmerkes* (fitissen) en *ossekopkes* (staartmeesjes), de *morkolven* (Vlaamse gaaien), *malders* (merels), *biediefkes* (koolmeeskjes) en *blauwleggerkes* (heggemusjes).

Steeds zeldzamer werden dieren als de *fleweijn* (marter) die vroeger bij de boeren wel eens eieren weg wilde halen. Ook *heechten* (hagedissen) en *ulingen* (bunzings) namen zienderogen af in aantal. Met de planten- en dierennamen in onze contreien ging het sterk bergafwaarts in de volkstaal. De oude gewoontes verdwenen en de termen die daarbij hoorden gingen verloren. Met de komst van de machines verdwenen veel werkzaamheden die we voorheen met de hand deden. Zo kwam aan het hand maaien de *zicht* (korte zeis) of *zèssie* (lange zeis) en de *berhaok* (oogsthaak), de *wetstrekkel* (slijpgereedschap) en het *haorgetuig* te pas. De komst van de maaidorser deed zelfs de garven en de *gaasten* (schoven) verdwijnen. Bij het hooien maakten begrippen als *daon* (hooibaan) en *opper* (hooihoop) plaats voor de geperste pakken. Die waren trouwens te laden zonder *wisboom*.

Rond carnaval hoorde je bij ons nauwelijks meer het eentonige geknor van de *doetelpot* (rommelpot) waarbij kinderstemmen hun vastenavondliedjes langs de deur zongen. Dat instrument bestond uit een bus

waarover een stuk varkensblaas rond een rietje gespannen was. Varkensblazen kon je nog maar moeilijk bemachtigen omdat de huisslacht sterk terugliep. Zodoende verdween het *doetelen* met de rommelpot en het eeuwige lied van *Jan, 't is vastelaovend, we komme nie thaus vur t'aovend*.

Verdwijnende beroepen als *kittelbuter* (ketellapper), *mulder* (moleenaar), *baggesneijer* (varkenscastreerder), *butjesmenneke* (kluivenventer), *scheresliep* (scharenslijper), *hennenpriester* (kippenopkoper), kolenboer, marskramer, lap- en dekenventer namen hun jargon mee. Schepten dergelijke vakbroeders al eens op over hun zware taak, dan zetten onze keuterboertjes hen wel voor schut met de kreet: "*Jè, jè... aachter de kachel kórre mèijen èn in de zomer musterd maken,*" hetgeen betekende dat zij weinig achting hadden voor het werkelijke werk van deze lieden.

Veel uitdrukkingen en wijsheden waren steeds minder te horen. Velen begrepen een voorbeeld als: *D'n éimend is dur 't hoigras gewaassen* (het nagras is door het hooigras gegroeid) niet eens meer. Het werd gezegd als de jongste dochter uit een gezin het eerst ging trouwen.

De charme van het oude dialect verdween dikwijls mee in het graf met overleden zegslieden. Het was jammer, de bloemrijke spraak hoorde bij de Meierij en zijn bewoners. Toch zag lang niet iedereen dat zo. Er waren onderwijzers die verbolgen raakten over het feit dat sommige leerlingen zich 'verstoutten' om bij het afscheid tegen hun leerkracht *houdoe* te zeggen in plaats van 'daag'. Houdoe zou boers zijn en hield minachting in, zo vonden zij! Houdoe dient beschouwd te worden als een sympathieke groet, die zoiets betekent als 'pas goed op jezelf'. Houdoe drukt in zijn oorsprong iets uit van bezorgdheid ten aanzien van de aangesproken persoon en dat is meer dan 'daag' ooit kon inhouden.

Houdoe klonk mij altijd zoet in de oren, maar niemand kon het voor mij zo veelbetekenend zeggen als mijn vader. Soms zei hij nou, hou je meestal was het: *nou, houdoe dan*. Er klonk naast de vanzelfsprekendheid zoveel sympathie in door dat ik eindeloos vaak zijn afscheidsgroet zou willen blijven horen.

De standaardtaal ging geleidelijk aan steeds meer de functie van het dialect overnemen. De heemtaal handhaafde zich nog enkel in de intimiteit van het gezin en de buurt. Ook daar zou het echter niet van realiteitszin getuigen om te veronderstellen dat de buurttaal er ongewijzigd verder zou kunnen leven.

Wat bij mij altijd bleef wringen was vooral dat onze moederspraak nooit het respect kreeg dat zij verdiende. Men bleef het dialect beschouwen als een onvolwaardig boerentaaltje dat niet kon tippen aan het grutse Nederlands. Men vergat daarbij dat de cultuurtaal zich had ontwikkeld uit dialecten en niet andersom.

Er waren met enige goede wil zelfs pluspunten te bedenken die het gevolg waren van het beheersen van een dialect. Bij de studie van vreemde talen kon ik mijn voordeel doen met bepaalde klanken die wij in de heemtaal gebruikten. Zij bleken identiek met klanken uit de vreemde taal. Onze Nederlandse moedertaal had die klankkleuren helemaal niet. Bovendien waren er constructies in ons dialect die verrassend goed overeenkwamen met vormen in de talen van sommige buurlanden. Wij bleken volop naamvallen te hebben en veel onregelmatige meervouden waren er in onze moederspraak te vinden die sterke overeenkomst met vooral het Duits vertoonden.

Wij kenden bijna feilloos het woordgeslacht door er simpel het onbepaalde lidwoord voor te plaatsen. Paste er het onbepaald lidwoord *unne* voor, dan was het woord mannelijk.

Zeker, ons dialect zou geleidelijk aan veranderen en verbleken. Die wetenschap scheen bij vlagen de charme van de heemtaal waarin ik geboren en getogen was, nog te vergroten. Dat had dan niet zo zeer met nestgeur als wel met de plastische beelden van onze streektaal te maken. Daarom verdiende ons dialect veel meer aandacht dan het ooit kreeg.

LOCHTEN TIMMER

Locht was een woord in ons dialect dat voor veel verschillende zaken gebruikt kon worden. De betekenis was bijna altijd ongunstig, behalve wanneer men het gebruikte als zelfstandig naamwoord en het gewoon 'lucht' betekende.

Het woordje dook op in combinatie met de ons omringende grond: *locht klapzand*, zei men daarvan. Daarnaast gebruikten we de term voor veel van de krukkige bouwsels in onze hoek. Het waren inderdaad veelal slechte constructies, de noodwoningen waren na de oorlog in alle haast opgetrokken en voor de bijbehorende schuurtjes had men nog minder nauw gekeken. Locht werk was erg oppervlakkig, lochte kost was weinig voedzaam.

Locht zat vervormd in de uitdrukking *lochjes gebeerd en toch veul baggen*, hetgeen betekende dat ook slordig werk wel eens goede resultaten kon hebben. Hetzelfde woord kon luchthartigheid en lichtzinnigheid aanduiden.

Na een paar fikse borrels werd je *locht in de kop*, dan ging je locht over alles denken. Je kon dan wel eens in een stoutmoedige bui wat *lochte klets* gaan verkopen. Het kon zelfs ontaarden in schunnige praat die eveneens met *locht* of *schaow* aangeduid werd. De laatste twee dialectwoorden waren tevens toepasbaar op het weer en betekenden dan guur. Locht gebruikten wij in gunstige zin voor luchtig als we in de hitte van de volle zomer locht gekleed gingen en als het voor de afwisseling even lekker locht waaide. Locht was vervangbaar door 'weinig solide'. *Lochten timmer* duidde vooral op mensen met weinig 'boven de brouwen', die zonder borrel locht in de kop waren. Van die soort waren er verschillende. Veel van dergelijke zonderlinge figuren hield men thuis, omdat er geen geld was voor de verzorging in verpleegtehuizen. Er waren er echter ook die voor een dergelijke opvang niet in aanmerking kwamen, om-

dat ze wel in het normale levenspatroon pasten ondanks de merkwaardige capriolen die ze van tijd tot tijd opvoerden.

Zo was er in ons oude kerkdorp een Drika d'n Bult, zuster van Toonia Uil, die voor Kerstmis pen en inkt ging lenen bij de plaatselijke bovenmeester, vervolgens met onwaarschijnlijk sierlijke hand een kerst- en nieuwjaarswens schreef, gericht aan hetzelfde schoolhoofd, en daarna de geleende spullen samen met de wens aan huis ging bezorgen.

Zeker, het was een gek gegeven. Het herhaalde zich jaarlijks en de hele gemeenschap moest erom lachen en daarmee was de kous af. Drika behoorde tot de gewone mensen met een afwijking.

Er was nog een positief gebruik van hetzelfde woord locht; een soort friivol locht, dat men vergoelijkend bezigde. Vol begrip hanteerde men dit natuurlijke locht en de lichtzinnigheid die er onherroepelijk in besloten lag, was meteen vergeven. Het kon samenhangen met familieomstandigheden, maar even goed met andere natuurlijke oorzaken, zoals puberteit en voor- of najaarskolder. Het was moeilijk om precies aan te geven waarom het woord in bepaalde verbanden zo verzachtend uitgelegd kon worden. Tot de lochten timmer behoorde zeker Bartus Bikkel, een stevige veertigjarige huisvader, die ondanks zijn grote gezin de wielrensport wilde beoefenen. Wij waren gewend hem 'Brokken Bartali' te noemen. We vonden het vreemd hem in geel-zwart pak, als een grote wesp, door de polder te zien suizen. In die tijd had eenieder nog beweging genoeg, al was het alleen van het fietsen van en naar het werk. Wij fietsten allemaal om ergens te komen, maar Bartus Bikkel fietste in zijn vrije tijd voor de conditie. Voor zijn renfiets moest er op het huishoudgeld bezuinigd worden. Bartus was populair op de Kruisstraat. Bij ons thuis hadden we een zekere achting voor de renner. Waarschijnlijk kwam dat mede door vaders vroegere aspiratie voor de wielersport.

Het wielrennen had Bartus overgenomen van zijn vader. Die deed al aan wielrennerij, toen de wegen rond de Kruisstraat daar nog allerminst toe uitnodigden. Het fietsen zat Bartus dus in het bloed. Veel oudere Kruisstraters zullen zich herinneren hoe vader en zoon over de dijk koersten alsof hun leven ervan afhing. Het leven van anderen kwam hierbij zelfs in gevaar. Als het span in de *griebelgrauw'* van de avonduren over het

zandpad langs de dijk huiswaarts zoefde, riep de oudste tegen opgeschrikte wandelaars: *'Overzeij!'* En grif, sommigen moesten wegspringen voor de sprintende wielrenners.

Op een van zijn wielren trainingen in de polder was Bartus Bikkel bijna verongelukt. Hij reed met grote vaart over een smal dijkpad. Voor hem liep Driek Pèk met een riek op zijn schouders. De snelle fietser riep wanhopig: *"overzeij,.. overzéij!"* Of Driek niet goed hoorde of niet goed wilde horen, werd niet duidelijk, maar toen de renner vlak bij de voetganger was, wilde laatstgenoemde met zijn riek op de nek omkijken en daarmee ving hij de passerende Bartus precies met zijn mestvork op. Er volgden stevige vloeken. Uitgeblust en bloedend sukkelde de renner naar huis.

Bartus was iemand die zich graag op liet juttten. Tijdens de werkzaamheden van de Heidemij in de polder van Rosmalen lagen er over de weterring rails. Daarover liep het grondtreintje met al zijn kipkarren, ingezet voor de ruilverkaveling. Enkele Kruisstraters troffen de trainende Bartus op zijn racefiets juist bij deze provisorische verbinding. Ze spraken de plaatselijke coureur meteen aan: *"God, Bartus, gij kunt zo goed sturen, wij wedden da gij makkelek over die riels nor d'n andere kant kunt reijen!"* En waarachtig, zij kregen Bartus zo gek dat hij dit waagstuk wilde leveren. Enerzijds wilde hij zijn aanhang niet teleurstellen, anderzijds was hij rotsvast overtuigd van zijn kunnen. Bartus zette, geholpen door de omstanders, voorzichtig aan. De toeschouwers hielden de adem in. De man op de fiets reed resoluut naar het midden,... hij leek het te gaan halen! Juist toen hij de helft gepasseerd was, ging er toch iets mis. Bartus begon te wankelen en uitgerekend dáár sprong het voorwiel uit zijn renfiets! Na een enorme plons kwam de renner boven. Het eendekroos zat in zijn oren. Bedremmeld liep hij met zijn lichte fiets en het losse wiel naar de kant. Terwijl Bartus met zompige schoenen, drijfmat en besmeurd zijn rijwiel trachtte te repareren, stonden de uitdagers te brullen van de lach.

Bartus haalde later nog meer stunts uit op zijn fietsje. Hij verdiende de titel 'Kruisstraats crazy crosser' ten volle. De fietsende veteraan bleef een brokkenpiloot. Eens was hij in volle vaart in een met zand overwaai-

de kuil vol ongebluste kalk beland en in hét evenement waar hij een half jaar naartoe geleeft had, de Ronde van Den Bosch, reed hij tegen een boom en brak enkele ribben. Toen hij thuiskwam bleek zijn fietslust ongebroken. *"As m'n knoken strakke geneezen zijn, zijn ze daor ok vort veul stèrkerder!"* verkondigde hij alom.

Bartus Bikkel werkte op de lachspieren en al was hij een gevaar op de weg, we gunden het hem graag dat hij zich op zijn tweewieler kon uitleven. Dat hij nooit iets won, was voor hem geen reden ermee te stoppen. Integendeel, daarom moest hij juist meer oefenen.

Eens kwam ik hem tegen in de polder tussen Nuland en Oss. Hij op zijn glimmende renfiets, ik op mijn alledaagse trapsjees. Het was een mooie voorjaarsdag in een bloempolder vol vogelgeluid. Ik vergaapte me aan de weidevogels en had onze coureur nauwelijks opgemerkt, tot hij stopte en me vroeg: *"God jòh, hedde gij misschien slusiejon bij?"* Hij had een lekke *tuub* en had bandenplak nodig, liet hij me weten. Toen ik hem vertelde geen reparatiemateriaal te bezitten, zei hij slechts: *"da's zund, mar loopen is ok 'n goei training."* Vervolgens vertrouwde hij me toe, dat hij het liefst in deze hoek van de polder oefende. Dit was een ideaal traject, de meeste kermiskoersen hadden dezelfde afstand en bijna identieke bochten ingebouwd als hij hier in de hoek tussen Geffen en Maren voor zichzelf uitgezet had. Bovendien had hij op de terugtocht bijna altijd de wind op de kop en dat beschouwde hij als een ideale afsluiting na het afpeigeren in de polder.

"D'r is niks zo goed vur de vorm as trainen in 't laand van de Leuwerik," besloot hij zijn pleidooi. *"'t Laand van de Leuwerik..?"* vroeg ik..

"Ja jonge, wieste da nie?... Da daorgiens, da's de Leuwerik!" Na dat gezegd te hebben, stapte hij kordaat richting Kruisstraat. Ik bleef achter en overdacht hetgeen ik zojuist gehoord had.

Hij had 'n dun plaot, zo beweerde men alom. Toch was hetgeen hij mij gezegd had heel zinnig. Waarschijnlijk bedoelde hij met het land van de leeuwerik hetzelfde heerlijk vrije gevoel dat ik had in de voorjaarspolder waar de natuur zo welig losbarstte. Ik verdacht Bartus ervan dat hij de bevolking opzettelijk misleidde en eigenlijk veel slimmer was dan hij zich op zijn zovende rijwiel voordeed. Alleen zijn laatste zin: *"Da*

daorgiends, da's de Leeuwerik!" sloeg nergens op. Ik had in de aangeduide richting enkel kievitenvogels kunnen ontdekken en Bartus kon mij niet wijsmaken dat hij het vertrouwde vogeltje niet kende dat al stijgende boven de velden zijn sapperdientureluur liet horen. Nee, Bartus had mij gewoon voor de gek willen houden, besloot ik, tenzij hij met het land van de leeuwerik werkelijk het bevrijdende gevoel bedoelde dat ook een belangrijk locht element in zich had. Pas veel later, toen ik met enkele kameraden in dezelfde polder ging biljarten in een lage uitspanning, eenzaam tussen de weidse velden gelegen, ontdekte ik dat het bungalowwachtige café De Leeuwerik heette. Dát had Bartus bedoeld, ik had hem dus helemaal verkeerd beoordeeld!

Tot de lochten timmer in onze contreien hadden zeker Zomerzaat en Tijn Uilenspiegel behoord. De eerste was uit onze buurt verdwenen naar een onbekende noordelijke bestemming, de tweede was opgenomen in een verzorgingstehuis.

Dan waren er figuren geweest als Ieske Jórízze, Tinuske van Uden en Mies Kiep. Mensen die men graag voor de gek hield. Laatstgenoemde had eens iets aan zijn oog en had daarvoor medicijnen van dokter Trügg uit Ballekum. Omdat hij de buurt dikwijls opzadelde met het verzoek: *"hòlt 's ekkes m'n middelseijne bij dokter Trügg"* maakte buurman Joi die geneesmiddelen voortaan zelf na. Mies smeerde het goedgelijkende goedje op zijn zieke oog en het genas nog ook. *"Tòch wèl 'ne goeien dokter,"* meende Mies.

Tinuske van Uden had een levendige fantasie. In de oorlog ging hij om de boeren te pesten van wie hij geen rog kreeg, daar juist vertellen dat er een schip in de Maas lag dat kolen verstreekte zonder dat er om bonnen gevraagd werd. Toen hij verschillende landbouwers uit de buurt in zag spannen en naar Gewande zag draven, zei hij tegen zijn vrouw: *"Mina, ik denk da'k ok gò keijken, 't moes 's waor zén."*

Eens had Tinuske een klem gezet voor ratten. Toen hij de dag erop ging kijken, vond hij zijn klem terug met de poot van een rat erin. *"Moete nou 's zien,"* bracht Tinus uit, *"die rat hi d'r èigen toch òlling opgefreeten!"*

Bij het maaien van zijn rogge kwam hij naar huis gehold en riep tegen zijn vrouw: *"God Mina, ik mèij krèk 'nen haos alle vier z'n pooten af!"* Mina, die wel een hazenbout lustte, vroeg daarop: *"Èn hedde 'm!?!..."* *"Nee,"* sprak Tinus, *"zeg, dattie 'r uit poetste...!"*

Bij Tinuske van Uden hielden vooral zijn zonen hem voor de gek. Het halve dorp genoot mee.

Ieske Jórizze had een zeldzame redeneertrant. Hij kwam eens bij kapper Blom binnen om te vragen of deze hem niet thuis wilde komen scheren, want Ies had zo'n kwaaië knie.

"Èn Blom, wa vraagde gij nou vur haorsneijen en scheren? In D'n Bosch moes ik lest toch 75 cènten betaolen!"

Kapper Blom antwoordde daarop: *"Hier kost 't drie kwartjes, Ieske."* *"Moette 's keijken, wa'n verschil!"* concludeerde de locht gebllesseerde klant.

Over dergelijke figuren werd ontzettend veel gelachen. Zij waren het mikpunt van velerlei spot, anderzijds zorgden ze voor veel vrolijke afwisseling.

HET KIELZOG VAN DE VAART DER VOLKEN

Verschillende geleerden waren er rond de twintiger dertiger jaren van de vorige eeuw van overtuigd dat ook het 'donkere' zuiden opgestoten diende te worden in de vaart der volken.

Dat deze roep van de schrijver Lodewijk van Deijssel al een eeuw eerder oorspronkelijk bedoeld was voor schoonheid en kunst in Holland, weerhield hen er niet van de woorden vooral in verband te brengen met economische ontwikkelingen in Noord-Brabant. Men pakte de schrijnende toestanden van armoede aan. Deze revolutionaire ontwikkelingen hebben ontegenzeggelijk veel goeds teweeggebracht. Het hopeloos lege bestaan van velen op het achterlijke platteland met zijn analfabetisme en drankmisbruik verdween geleidelijk. Bekrompenheid en machtsmisbruik hielden veel langer stand.

Het 'vaart der volken idee' moest later zeker zijn gunstige invloeden doen voelen in het culturele leven in de provincie. Het afnemen van onwetendheid en onmondigheid werden langzamerhand een feit. Dit bracht nauwelijks opleving in culturele zin te weeg. Althans, dat was op de korte duur niet merkbaar.

Wel zaten wij midden in de gunstige ontwikkelingen op het gebied van het sociaal-culturele leven op het platteland. Echte armoede kwam in onze jeugd slechts zelden voor. Werkelijke uitbuiting en machtsmisbruik behoorden meer en meer tot de zeldzaamheden.

Toch heerste er in de naoorlogse periode rond de vijftiger jaren ondanks die verbeteringen onrust en pessimisme in onze directe omgeving. Veel jongeren geloofden niet in een toekomst binnen onze landsgrenzen. Vooral uit economische overwegingen vertrokken zij naar de nieuwe wereld. Emigratie naar Canada, de Verenigde Staten en Australië kwam veelvuldig voor in de grote gezinnen van de kleine zandboeren uit onze streek.

Dat vooral de gezinnen van de keuterboeren uit elkaar getrokken werden, is eenvoudig verklaarbaar. Die boerderijtjes gaven slechts bestaansmogelijkheden voor hooguit één gezinlid. De meeste kinderen uit die grote families hadden nooit gestudeerd. Meestal waren ze van jongs af in het boerenbedrijfje mee werkzaam geweest en niet zelden hadden ze zodoende een 'boerenhart' ontwikkeld. Dan begonnen de dromen van een eigen gedoetje, desnoods in een ver vreemd land. Er zijn er veel vertrokken en ondanks het vretende heimwee wisten ze zich dikwijls te handhaven en de zware beginperiodes redelijk te doorstaan. De emigrantencursussen in onze omgeving floreerden.

Er gingen kinderen van Klaas van Hásse, van Hás Korst, van Jönnus en Bèrt Coppens, van Driek Langens en Hás Géijpe, van de Mulder, d'n Tèije en van Tinuskes. Zodoende komen nu de namen van Kruisstraatse, Nulandse, Rosmalense en Berlicumse families in andere werelddelen voor. De geslachten Van Zandvoort, Korsten, Van der Doelen, Van Druenen, Van Ravenstein, Van Nistelrooij hebben een of meer takken in den vreemde gekregen, evenals de namen Van den Broek, Van Osch, Wijgengangs, Van Lith, Westerlaken en Boselie.

Tien van Toontjes, sinds onze verhuizing bijna naaste buurjongen, had vaste plannen om met zijn aanstaande echtgenote naar Nieuw-Zeeland of Australië te vertrekken. Pas toen bleek dat zijn toekomstige schoonmoeder dat onmogelijk kon verdragen, gelastte men de hele onderneming af.

Na het midden der vijftiger jaren nam de lust tot emigratie in onze contreien sterk af. De eigen economie herwon vertrouwen. De E.E.G.-plannen gaven blijkbaar zelfvertrouwen aan de bevolking.

Diezelfde plannen en de saneringen in de landbouw die ze tot gevolg hadden, brachten wel weer heel andere problemen teweeg. Veel boerderijtjes moesten opgedoekt worden en daardoor kwamen tal van kleine boeren in onze nabijheid in grote moeilijkheden. De nieuwe richtlijnen ontzegden de keuterijtjes in onze regio eigenlijk het bestaansrecht; de kleinschaligheid zou op den duur niet te handhaven zijn. Daarom werden er veel boeren weggekocht. Ze kregen een bedrijfsschadeloosstel-

ling uitgekeerd en dat moest de pijn verzachten. Ze mochten zich zien om te scholen!

Veel voormalige landbouwers, de vijftig al gepasseerd, kwamen snel in de perikelen. Na enkele jaren met de ziel onder de arm thuis te hebben zitten piekeren, sloegen ze de hand aan zichzelf. Enkele min of meer identieke gevallen van zelfmoord deden zich in onze gemeente voor. Achteraf bezien zou men dat gemakkelijk kunnen verklaren uit de uitzichtloosheid waarin zich die mensen gevoeld moeten hebben. Immers door de opheffing van hun bedrijfje was de gehele invulling van hun leven verdwenen. Dat was met geen geld goed te maken. Het boerenhart deed pijn. Eerst met de opheffing van de vroegere boerengrond, waarop generaties lang geploeterd was, daarna met de bebouwing ervan.

Omen Driek zorgde voor grote opschudding in onze familie door zichzelf te verhangen. Hij was altijd zwaar op de hand geweest en op het laatst was het leven voor hem ondraaglijk geworden, toen zijn broer Omen Dorus door een hartstilstand schielijk overleed. De boerderij was al enige tijd daarvoor weggesaneerd. Met zijn oudere broer had hij zeventig jaar lief en leed gedeeld, met moeite was hij zijn oudere broer gevolgd na diens late amoureuze zijsprong. Maar in Hintum had hij niet kunnen aarden. De zelfmoord was een ramp voor tante Net die amper doordrongen was van het feit dat zij voor de tweede keer weduwe was geworden.

De boerderijen in onze omgeving verdwenen snel en het land waarop sommige families sinds eeuwen gewoond en gewerkt hadden, werd ont-eigend. Iedereen wist plotseling beter wat er met de grond moest gebeuren dan de boer die er traditiegetrouw de kost verdiende.

Behalve door bebouwing onderging het landschap in onze regionen andere rigoureuze wijzigingen. De ruilverkaveling liet eeuwenoude heggen en sloten verdwijnen. Er verschenen nieuwe kaarsrecht gegraven lopen. Voor de heggen kwam niets in de plaats. Hectaren land zonder hindernissen waren gemakkelijker machinaal te bewerken. Het ons omringende gebied verloor veel natuurlijke warmte. De grote kale vlakten deden Hollands aan. Talloze planten en dieren verdwenen uit ons leven.

Geen wonder, hun standplaats en behuizing was met het geriefhout geruimd.

Voor het gemak van de moderne boer en de grootschaligheid werd de natuur geofferd. Door de onstuimige groei van de gemeente Rosmalen groeide de schade in onze directe omgeving gestaag. Prachtige heggen-landschapjes en interessante boerderijtjes moesten wijken voor de uitbreidingsplannen. In korte tijd nam de bevolking tot bijna het viervoudige toe. Het natuurlijke milieu nam in nagenoeg dezelfde mate af. De plaatselijke gemeentebesturen - en zij niet alleen - hadden in de naoorlogse periode weinig oog voor deze zaken. Zodoende verdween in één decennium aan landschapsschoon en karakteristieks meer dan er in de laatste eeuwen gegroeid en gebouwd was. Maar de bewoners kregen het beter dan voorheen, zo hield men hen steeds voor.

Bij ons thuis had pap het probleem van de sanering zelf al opgelost. Hij had door de jaren definitief gekozen voor het arbeiderschap. Het boerenbedrijfje werd een soort hobby die bleef zorgen voor belangrijke neveninkomsten.

NIEUWIGHEDEN

In onze jeugd veranderde de leefruimte in hoog tempo. Veel dorpen in onze directe omgeving ondergingen een gedaanteverwisseling. Hadden zij de oorlog al met veel vernieling over zich zien komen, in de navolgende jaren bezorgde de slopershamer nog eens een groot aantal littekens. Zo zagen we een aantal oude boerenhoeven, molens en andere historische panden sneuvelen voor uitbreidingsplannen, geprojecteerde wegen en wijken.

De toeloop van nieuwkomers die we onder de term 'import' aanduiden, groeide zienderogen. Er waren in de nabije contreien heel wat mensen uit den vreemde komen wonen. Niet dat we deze importfiguren geen verblijf in onze omgeving toewensten.... nee, maar zij ontvluchtten de stad en het asfalt om te zoeken naar rust die ze in veel gevallen niet meer zouden vinden, omdat door de verstedelijking de drukte en onrust juist toenamen.

Het gegeven van de nieuwkomers hield een compliment in aan onze regio. Maar de stedelingen weigerden zich aan te passen en verwachtten van de 'inboorlingen' dat zij zich schikten naar hun zienswijzen. Meestal hadden de nieuwe dorpelingen een boerderijtje gekocht dat ze in de kortst mogelijke tijd volledig ontmantelden en herschiepen in een luxe leefruimte. Na enkele jaren pionieren als forens kwamen ze tot de ontdekking dat het platteland niet echt open stond voor hen en dat het 'beloofde land' toch niet veel meer te bieden had dan zuivere lucht en schone grond. De plattelander met zijn boerse taaltje en zijn ouderwetse opvattingen paste niet in hun beeld.

Gelukkig waren er ook enkele geslaagde stedelingen te vinden op ons platteland om juist het tegendeel te bewijzen. Ons land werd door dit alles minder 'plat'. De bevolkingsaanwas bracht veel verandering teweeg en een aantal wijzigingen vonden tegelijkertijd plaats met die groei. In korte tijd werd elektriciteit en waterleiding gemeen goed, ook voor de

uithoeken. Zelfs in enkele overgebleven huisjes op Tenblakke gingen olielampen, gaskousjes en waterputten tot het verleden behoren.

De mens raakte in de ban van modernisering en mechanisatie. Men moest een brommer, een wasmachine en telefoon hebben. De brommer werd snel een auto. Dat voertuig werd in de kortste keren gewoon in bijna elk gezin. Toch was het vlak na de oorlog nog zo dat buiten de dorpsarchitect en de burgemeester niemand een dergelijk indrukwekkend vehikel bezat. Het gevolg van deze motorisering was de uitbreiding en vernieuwing van het wegennet. De karrensporen en oude fietspaden van kolengruis en de wegen van steenslag, grind en kinderkoppen werden geasfalteerd. Niemand was daar rouwig om. Het gemak diende de mens! Dat voor de nieuwe wegen bossen, boomgaarden en heggen wijken moesten, deerde schijnbaar niet. Alles stond in het teken van de vooruitgang.

Binnenshuis veranderde er veel in korte tijd. De verwarming was daarvan een voorbeeld. In onze lagere schoolperiode in de veertiger, vijftiger jaren was het gewoon geweest dat de enige warmtebron de kachel was. In een tijdsbestek van tien jaar was een groot deel van de bevolking al of niet via oliestook overgeschakeld op centrale verwarming. Mij was het zo vergaan dat ik op de Mulo voor het eerst in de droge lucht van radiatoren terecht was gekomen. Op onze lagere school stond in elk klaslokaal nog een imposante gietijzeren kolenkachel die ons gloeiend hete ruggen bezorgde. De meeste van die zwarte stookpotten ploften wel eens onder de les en lieten ons een tijdlang in een lucht vol kolendamp verkeren. Dan moest de meester wel het raam openzetten ondanks de ijzige buitentemperatuur.

De opvallendste vernieuwing in veel huiskamers was de televisie. Geleidelijk aan stond in elke woonkamer wel op een centraal punt zo'n groot leeg oog te staren. In of nabij de keuken verscheen de wasmachine en de koelkast. Al die vernieuwingen deden veel alledaagse zaken verdwijnen.

Hoe meer landbouwmachines, hoe minder paarden en karren. Op en rond de boerderij ging handwerk tot de zeldzaamheden behoren. Melkmachines, meststrooiers, oogstmachines werden gewone verschijnin-

gen en de mechanisatie maakte de bedrijven steeds groter. Verkaveling en sanering droegen bij tot grootschaligheid. Scharreleieren raakten uit, legbatterijen kwamen ervoor in de plaats en zo verrezen de silo's en tanks bij boerenhoeven als stille getuigen van biobedrijven, waar alles in recordtempo opgefokt werd. Vroeger liepen daar de varkens op d'n dries. De opkomst van de K.I. was het einde van de functie van de stierenboer. De fokveedag verdween van de Kruisstraat.

In onze nabijheid hielden veel kleine eenmanszaakjes uit de middenstandssector op te bestaan. Zo haakten in een betrekkelijk korte tijd de bakkers op de Kruisstraat af. Ervoor in de plaats kwam de broodbezorger van 'het fabriek' met zijn kleffe, kauwgumachtige, houdbare producten. Onze fietsenmaker annex kapper en kruidenier vertrok naar Nuland dorp. De kleermaker hield ermee op en niets kwam ervoor in de plaats.

Door brand verdween een van de kapitale cafés die de Kruisstraat rijk was. In het pand *De Roskam* was bovendien een kruidenierswinkel en een bakkerij gevestigd. Er bleef in onze hoek weinig of niets over op het gebied van voorzieningen.

Bij ons was het vanouds gebruik elkaar te groeten op straat. Iedereen kende alleman en de begroeting kon al of niet hartelijk zijn; we liepen zelden zwijgend langs elkaar heen, zoals allengs gebruikelijk ging worden. De gejaagdheid van de mensen droeg er toe bij dat er op straat nog maar weinig te buurten viel. Het was voortaan een zeldzaamheid dat men de boer op zijn akker *op ene knie zakken* zag om met een collega of passant van gedachte te wisselen. Immers ook hij en hij vooral had met zijn grote onderneming haast. Men was minder bereid elkaar te helpen; iets wat voordien altijd een vanzelfsprekende zaak geweest was, de gevestigde burenhulp verdween. In het uiterste geval waren de burenen elkaar niet eens meer bekend.

Het moderne gestroomlijnde leven met al zijn jachtigheid ontdeed zich van veel fraai franje. Het verkeer werd sneller en deed de vrouwen-dracht van kovels, *poffers* en *pèlerines* definitief verdwijnen.

De teruggang van die oude dracht was al begonnen met de komst van de fiets - het was immers zeer onpraktisch met zo'n muts op in het verkeer

- maar tot de zestiger jaren doken in de zondagsmis nog steeds grootjes op, getooid met de grote kanten siermuts.

Dat alle mechanische vernieuwingen geen verbeteringen waren, werd duidelijk door de nieuwe volkskwalen die te wijten waren aan te weinig lichaamsbeweging. Er moest getrimd gaan worden. Onze vroegere gewoonte alle bestemmingen met de fiets of te voet te bereiken, was blijkbaar gezonder geweest.

De meeste vernieuwingen hielden in dat de mens minder natuurlijk ging leven. Dat was de tol die de vooruitgang hem liet betalen.

Opvallende nieuwtjes die in alle mogelijke en onmogelijke vormen als paddestoelen uit de grond schoten, waren de friettenten. Merkwaardigerwijze had de Kruisstraat, toch maar een gehucht, een van de aller-eerste. Voor de oude schuur van de Kawe stond plotseling een directiekeetachtig hok, waaruit een opvallend glimmende kachelpijp de lucht in stak. Voor het keetje bevond zich een aanbouw die de klanten tegen regen en wind moest beschermen. Aanvankelijk vroeg zich iedereen af, wat dat wel moest worden. Het weekend daarop was het raadsel opgelost. Mrij en Dorus Voets dreven daar voortaan hun patatkraam, een vettig familiebedrijfje dat zichzelf zeer wel bedroop. Spottenderwijs noemde men de nieuwigheid *Fritura Maria*. Sindsdien breidde ons weekendjargon zich uit met kreten als "*goit 'r vur mén mar 'nen èipel in*" of "*legt 'r nog 's een*" voor een hardgekookt ei.

Ineens werd onze taal verrijkt met begrippen als kroket, mayonaise en piccalilly. Mrij had een strategisch punt gekozen en ontelbare puntzakjes hete aardappelstaafjes met flinke klodders mayonaise gingen er over het formicablad. Zij verkocht haar kleinste porties friet aanvankelijk voor een dubbeltje, eventueel met een stuiver klodderbekroning. De vele glazen bier die men in de nabijheid nuttigde, maakten hongerig en gaven de nodige moed bij de eerste kennismaking met het nieuwe.

In ons gehucht waren nog wel mensen die vonden dat een friettent een plaats was waar je niet kwam. Warm eten deed je thuis. Toch was bij velen de eetgelegenheid gauw ingeburgerd en zelfs onontbeerlijk geworden.

Eens in het beginstadium van de nieuwe eetgelegenheid van Mrij en Dorus was het voorgekomen dat een aantal jonge Kruisstraatse krachtpatsers na sluiting van de naburige cafés op bediening aangedrongen had, terwijl de frituurkraam net gesloten was. Dorus en zijn vrouw wilden juist huiswaarts keren en lieten zich door deze vaste klanten niet vermurwen. Toen ze daadwerkelijk vertrokken, namen de opgeschoten lummels gezamenlijk wraak: zij pakten uit balorigheid het hele houten bouwwerk op en verplaatsten het een eind de polder in! De consternatie nadien was groot.

Toen Mrij haar handel volop floreerde, verschenen in de omgeving meer soortgelijke voorzieningen. Veel krakkemikkige bouwsels van multiplex, aluminium en golfplaat verrezen her en der om te voorzien in de nieuwe behoefte. Soms voldeed een afgedankte caravan of bestelbus al. Vette wasemruiten, besmeurde witte jasschorten, glimmende sausemmers en gedeukte zoutstrooiers getuigden van de goede zaken voor de nieuwe neringdoenden. Vooral op kille avonden trokken de lonkende lichten veel aardappeleters.

Ook in het frietwezen zette de mechanisatie door; zat Mrij aanvankelijk met het handmes de grote piepers te jassen en te ontpitten al gauw had ze een machientje dat de grote aardappels in mooie, rechte staafjes kon verdelen. Nog later kwam de patat vorgebakken en wel van de fabriek. Zelfs het scharrelfrietje behoorde tot het verleden.

KWEKELING-MET-AKTE

De kweekschoolperiode naderde voor mij zijn belangrijke slotjaren. Ik was eindelijk gaan groeien en in de voorlaatste klas was ik opeens het grootste op twee na. Dat was een hele verandering na steeds zowat de kleinste in onze groep te zijn geweest.

Mijn lengte viel extra op in de gymnastieklessen. Had ik voorheen altijd voorop gestaan in de rij, nu moest ik voortaan helemaal achteraan. Ik koesterde de haren op mijn bovenlip. Ook begon zich nu wat baard te vertonen op mijn kin en ik was daar zo blij mee dat ik niet van plan was er iets van weg te scheren. Nog blijer was ik geweest, toen in het derde kweekschooljaar mijn stem brak en eindelijk overging naar een heus baritongeluid. Mijn baardharen waren vrij donker en dat maakte dat ze nogal opvielen. Ons moeder was geenszins blij met mijn *vreemdigheid*. Aanvankelijk dacht ik dat ze het niet zo ernstig meende. Pas toen ze onder tranen smeekte mijn dunne baard te verwijderen, drong de werkelijkheid tot me door. Toen vader er zich mee bemoeide en zei dat ik zelf moest weten wat ik met die paar haren deed en dat er zoveel mensen waren die hun baard lieten staan, kreeg hij van mam de verwijtvolle vraag wie van onze kennissen dan wel een baard had. Kennissen kon pap niet direct noemen, maar hij kende genoeg paters met een baard... Moeder barstte in een nieuwe huilbui uit en snikte: *"mar hij is toch gin paoter.!"* Haar verdriet sloeg al gauw om in woede en ze dreigde me geen traktament meer te geven voor ik met een gladgeschoren kin rondliep. Met het snorretje had ze zich kennelijk wel verzoend.

Verbaasd over de drukte en het verdriet van moeders kant gaf ik met tegenzin toe aan haar wens; zonder traktament kon ik in de weekends wel thuis blijven.

De baardperikelen deden me terugdenken aan het einde van het tweede jaar op de kweekschool. Toen was er een interne leerling uit Tilburg geweest die zijn baard wilde laten groeien. De dreiging van directeur Bel-

larminus dat hij het weekend niet naar huis zou kunnen, tenzij hij zich op de kin kaal schoor, had onze klasgenoot tot andere gedachten gebracht. De klasgenoten waren allemaal verontwaardigd over de bedilzucht van frater directeur, temeer daar er onder de jeugdige jongens steeds meer langharigen en baarddragers op begonnen te duiken, maar niemand durfde iets te ondernemen.

Op onze kweekschool controleerden de fraters onze uiterlijke verzorging streng, vooral sinds wij als kwekeling praktijklessen op lagere scholen gingen geven. Daarvoor was het een vereiste dat wij 'verzorgd' voor de klas verschenen. Dat wilde zeggen: in het pak met stropdas en gepoetste schoenen. Overigens maakten die halve dagen praktijk wel dat wij ons voor het eerst echt onderwijzer gingen voelen en al bracht die lestijd de nodige spanning met zich mee, zeker als de pedagogiekleraar kwam luisteren en kritiseren, toch ervoeren we het als een aangename afwisseling. Ik voelde dat het eindelijk menens ging worden met ons 'meesterschap'.

Een andere plezierige zijde van deze kweekschooltijd was dat we in verband met het eindexamen voor de akte allerhande scripties moesten maken. Hoewel het aanvankelijk afschrikte, vond ik het een aangename taak. Met overgave kon ik me in een onderwerp storten. Als ik genoeg gedocumenteerd meende te zijn, stelde ik een schema van hoofdlijnen op en ging ik zoeken naar illustratiemateriaal. Soms moest ik daarvoor tekenen. Vooral de veelzijdigheid van zulke opdrachten sprak me aan.

Het liefst werkte ik aan scripties en observaties voor biologie. Wetenswaardigheden over planten en dieren waren voor mij als kind al aantrekkelijk geweest. Van mijn vroegste jeugd af had ik het kennen van de ons omringende flora en fauna beschouwd als de ware wetenschap en het had mij bevreed en teleurgesteld dat ik er op mijn eerste scholen zo weinig over te leren had gekregen.

Toen ik bij de beoordeling van mijn biologiescriptie lofprijzingen mocht ontvangen, vooral van frater Andreo, sterkte dat mijn gevoel te kunnen schrijven. Een lang verdrongen jeugdwens kwam weer boven; ik zou als ik ooit nog eens tijd genoeg had, een boek willen schrijven. Die pennenvrucht moest eenvoudig van opzet zijn en de aandacht vesti-

gen op het kleine, het schijnbaar onbelangrijke. Dat was immers het grootste compliment van biologie- en natuurkundeleraar Vinke geweest. Mijn observaties waren uitstekend, vooral waar ze het detail betroffen, zo had hij gezegd. In de bewuste geschriften had ik enkel over mezelf en de natuur geschreven en ik had met spanning het oordeel afgewacht. Het was immers niet zeer gebruikelijk dat een student zichzelf in zijn studie beschreef, rondzwerfend op de hei of in de polder.

Het kleine verdiende meer aandacht. In onze directe omgeving zagen we landschappen vernield worden door de grootheidswaanzin van varkens- en kippenproducerende 'fabrieken'. Afstotelijke biobedrijven gericht op massa opfok doemden op in de regio. Wat was het kleinschalige, arbeidsintensieve keuterijtje met zijn vanzelfsprekende kringloop dan natuurlijk en goed geweest! De landbouw die zo natuurverbonden was en diende te zijn, werd geweld aangedaan ter wille van het opkloppen van de productie. Hoe meer beesten, hoe minder natuur., hoe minder boeren bleek dikwijls de uitkomst. Stankgolven en torenhoge silo's markeerden vele boerenbedrijven. Zij stonden als steenpuisten in het landschap. Voor de winning van een extra strookje land sneuvelden nog altijd heggen en bomen.

Voorlopig had ik echter geen tijd voor schrijven. Het examen voor de onderwijzersakte naderde gestaag en dat eiste volledige aandacht. Toch begon ik vanaf die tijd wel notities aan te leggen die ik te zijner tijd wellicht kon gaan gebruiken en verwerken.

Na het praktijkexamen, wat voor de meesten voorspoedig verliep - er waren slechts enkele herexamens -, moesten we ons volledig gaan richten op de veertien vakken waarin we examen moesten afleggen. De expressievakken alleen al namen zowat een hele week in beslag. Mijn beste kweekschoolvriend zag zijn resultaten de mist in gaan, toen zijn geboetseerde toverheks ineens stortte, nog voor ze beoordeeld was. Tot overmaat van ramp brak de steel van het houten lepeltje waaraan hij de hele ochtend gesneden had. Hij wist dat de score voor muziek en tekenen waarschijnlijk onvoldoende zou zijn en alleen het schrijven kon hem toen niet meer redden, al kon hij dat als de beste. Het was triest voor hem dat zijn handenarbeidproducties zo ongelukkig uit moesten vallen.

Nu zou hij het minimaal vereiste aantal punten voor de expressievakken niet halen en daardoor niet slagen. Voor mij verliep het examen redelijk wel, hoewel ik onder de spanning bijna nooit tot optimale prestaties kon komen.

Nog één week van alle mogelijke theorievragen met gecommiteerden... en wij zouden ons *mister* mogen noemen.

Mijn feest was bescheiden, ik was niet helemaal klaar en ging immers zoals vrijwel alle geslaagden door naar het laatste jaar voor de hoofdakte. Tot voor kort was het gebruikelijk geweest de hoofdaktestudie in de avonduren te verrichten, maar nu waren we gek, als we er dat ene jaar niet meteen aanplakten. De mogelijkheid van jarenlange avondstudie voor de akte volledig bevoegd onderwijzer werd afgebouwd.

Voor mij begon de eindstreep in zicht te komen. Dat gaf me naast de voltoening mijn belofte aan mijn ouders en mezelf ingelost te hebben ook een merkwaardig gevoel van onzekerheid. Had ik wel goed gekozen? Zou ik mijn hele leven kunnen en willen slijten op een of andere dorpschool? In het geheim maakte ik plannen tot verdere studie, al zou dat wel in de avonduren na het werk moeten gebeuren. Met extra bevoegdheden kon ik altijd nog veranderen als het me op de lagere school niet zo goed beviel als ik gehoopt had.

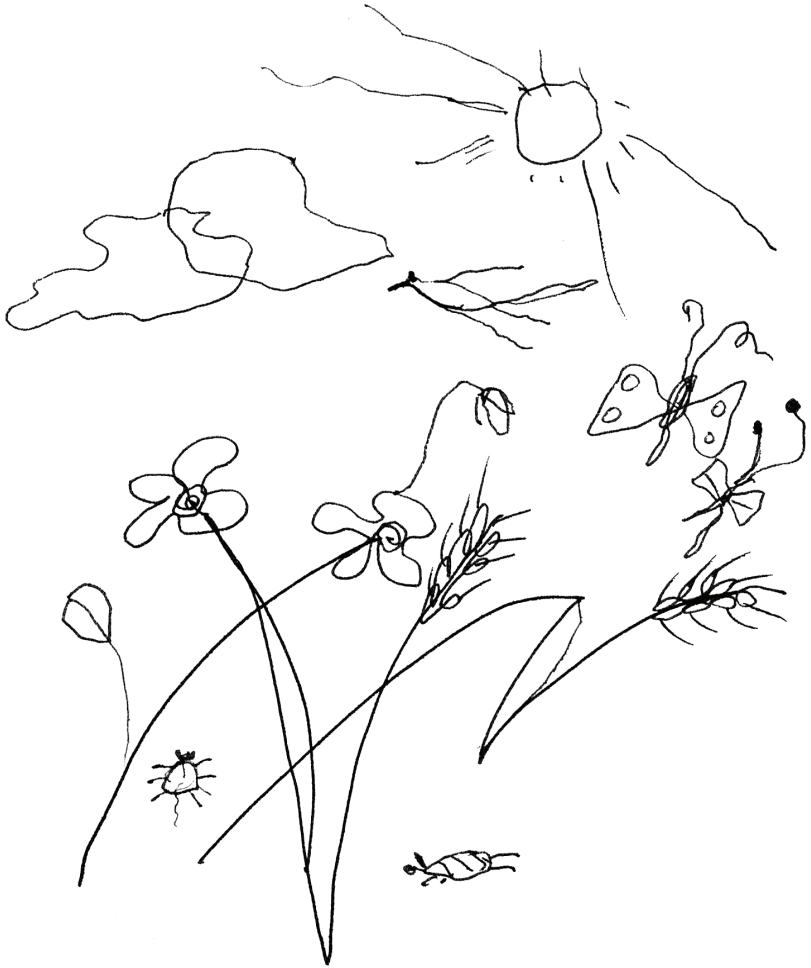
Toen ik slaagde voor mijn akte was de junimaand al in volle gang. Moeder wilde dat ik probeerde zo gauw mogelijk aan de slag te komen, maar dat ging natuurlijk niet. Na veel tegenstribbelen liet ik me wel overhalen enkele lagere scholen in de buurt af te gaan, want zo had moeder vastgesteld, het kon best zijn dat er ergens net een leerkracht ziek was en dan zaten ze daar gewoon op mij te wachten. Ik zie nog de verbaasde gezichten van sommige schoolhoofden in onze omgeving toen ik hen berichtte van mijn werkwilligheid. Ze wimpelden mij, zo vlak voor de vakantie, met alle mogelijke vriendelijkheid af.

Vergeefs maakte ik moeder duidelijk dat er zo'n vijftig kandidaten meer thuis zaten en dat waarschijnlijk alleen diegenen die familie hadden in leidinggevende onderwijsfuncties aan een baan zouden kunnen komen

voor de vakantie. Dat overtuigde haar nauwelijks. Warempel kreeg ik enkele weken later een briefje van Meester van Iersel, hoofd van de jongensschool in Rosmalen, waarin hij me vroeg of ik even wilde helpen door in te vallen voor een zieke collega. Jammer genoeg voor mij bleef de onderwijzeres slechts twee dagen ziek.

Ondertussen had moeder weinig achting voor mijn plannen vast vooruit te gaan werken voor de hoofdakke scripties. Ze zag liever dat ik eindelijk eens iets ging verdienen. Toen de schoolvakanties begonnen, moest ik daarom maar mee met broer Harrie om in Oss op een tapijtfabriek wat klusjes te gaan opknappen. Zo kon ik tenminste een vakantiecentje verdienen. Tot de klusjes behoorden gras maaien, hekwerk schilderen en dergelijke karweitjes. Mij lagen ze niet, maar mam had dan toch haar zin.

Ik voelde mij zo ongeveer als een kwekeling met akte. Een begrip dat vóór mijn tijd gebruikelijk was voor onderwijzers die les gaven zonder een benoeming te hebben en die dientengevolge ook niet of nauwelijks betaald kregen. Alleen zou ik liever les gegeven hebben dan de taken van een manusje-van-alles te moeten verrichten. Lieverkoekjes werden nog immer niet gebakken...

HET LAND VAN DE LEEUWERIK

Het gelukkigst voelde ik me in die dagen wanneer ik buiten tussen de korenvelden, op de hei of in het bos kon rond dwalen. Het bos trok me in de zomer het minst. Enkel in de herfst of de winter sprak het me meer aan dan de lage begroeiing van akkers en heide.

Het verblijf op deze plaatsen hield bijna automatisch in dat ik ongedwongen en vrij mijn tijd kon doorbrengen. Het kon zijn dat ik het boerenwerk ontvlucht was, hoewel ze er thuis zo zoetjes aan wel aan gewend waren geraakt dat ik buiten mijn studie meestal mijn eigen gang probeerde te gaan.

Als ik onder de volle zon op de verlaten hei of tussen de korenvelden doolde, kon ik heerlijk alleen zijn met mezelf en mijn gedachten. De enige afleiding rondom mij was de natuur. Nog altijd kon ik verrast stil staan bij een witte korenbloem of een bloeiend gentianenklokje, even goed als dat ik een vlindertje op zijn vlucht kon volgen om het van dichterbij waar te nemen. Hoofdzaak bleef echter het gevoel van vrijheid dat steeds uitmondde in plezierige dagdromen.

Soms ontaardden de ongedwongen overdenkingen in de meest wilde fantasieën. Dat gaf achteraf lang niet de meeste voldoening. Zulke tijden van verzaliging werden bekroond door de jubelende leeuwerik die boven de korenvelden of de heivlakte schijnbaar stilstond in de lucht. Op zulke momenten voelde ik mij aangetrokken tot het landleven van de boeren, maar het vele onontkoombare werk daaraan verbonden, deed me gauw genoeg weer anders denken.

Het kwam in mijn latere kweekschoolperiode nogal eens voor dat ik met een goed boek een stil plekje in de zonnige natuur opzocht. De aanwezigheid van het boek hoefde niet te betekenen dat ik veel las. De gelukkigste gedachten ontstonden meestal buiten dat boekwerk. De zon aan

de hemel, de vogels boven de korenvelden en de hommeltjes boven de hei waren vaak belangrijker voor mijn gevoel.

Op een van mijn voettochten, bedoeld als afronding van een studiedag, belandde ik op de hei achter onze vroegere thuisplaats. Het was een schone, warme dag en de avond was stilaan voelbaar. Het koelde wat af, al was de lucht nog vol van een aangenaam zacht zomerlicht. Ik was halverwege het lage huiske van Bukskes, toen een snel bewegend diertje achter de struikhei mijn aandacht trok. Ik had het niet goed kunnen zien. Het zou een haas of konijntje kunnen zijn, maar evengoed iets anders. Het beestje had een prima schutkleur en was erg vlug. Ik volgde de richting van het weggeschoten wezentje, nadat ik mijn boek op de grond gelegd had. Toen het diertje een kale hoek van een zandverstuiving opstoot, zag ik pas dat het een veldleeuwerik was. Het kordate vogeltje oogde kort en dik, desondanks kon het onwaarschijnlijk hard rennen. Het was niet uitzonderlijk mooi. Eigenlijk een bruin grijs vogeltje met een licht roodachtige rug, een bescheiden kuifje op het bruingestreepte kopje en een rozig wit buikje op een paar dunne, lichte pootjes.

Leeuweriken kwamen hier veel voor. Ik had ze zien baden in het stof van onze akkers of in het warme heidezand. Ik vond hun lied iets jubelends en vrolijks hebben. De zang bracht het vogeltje in de vlucht. Dan viel op dat het kwieke vogeltje naar verhouding grote vleugels had. Vaak genoeg had ik een leeuwerik op zien vliegen, bijna recht omhoog, om dan boven de velden te gaan staan 'bidden'. Dat bidden kenden we hoofdzakelijk van de roofvogels, de *klamperds*. Die bleven ook op één plek in de lucht staan tot ze ergens onder zich een prooi ontdekten. De leeuwerik stond dikwijls hoog in de lucht biddend te zingen. Soms liet hij zich opeens uit de lucht vallen en vloog dan weer op, terwijl hij grote kringen beschreef. Ik voelde mij aangetrokken tot het onopvallende vogeltje. Als het zo nietig boven onze velden hing, was dat precies wat ik me voorstelde bij de uitdrukking 'zo vrij als een vogel'. De leeuwerik hield net als ik van natuurlijke ruimten.

Ik vergat mijn boek midden op de hei en raakte de vluchtende leeuwerik kwijt. Ik verkeerde in hoger sferen toen ik in de warmrode avondlucht naar huis stapte. Zeer tevreden en volledig ontspannen. Ik voelde iets

lochts in mijn hoofd. De studiedwang was even verdreven. Zo moest een mens altijd kunnen leven. In de dagelijkse werkelijkheid viel echter niet te ontkomen aan de voorgeprogrammeerde dagindeling.

De volgende morgen miste ik mijn boek. Ik wist het meteen, mijn *Historische Pedagogiek* moest nog midden op de hei liggen bij de leeuwerik. Ik haastte me erheen op de fiets en vond het werk licht bedauwd terug. Toen ik in de richting keek waar de avond tevoren de veldleeuwerik weggeschoten was, zag ik hem weer. Parmantig stapte hij door het leven, pikte hier en daar naar insecten en vloog plotseling recht naar de hemel om er te tierelieren naar hartelust. Ik liep met mijn boek naar mijn fiets. De vogel bleef hoog in de lucht zingen. Pas toen ik de hei bijna verlaten had, kwam de zanger omlaag in een lichte snelle duik. Ik was de leeuwerik dankbaar voor zijn kleine aubade.

Je koesteren in de zon op een stil plekje in een zomers landschap had voor mij iets van het opperste geluk.

Zo studeerde ik samen met Henk, mijn kweekschoolmakker, veelvuldig in de vrije natuur, toen we voor de akte op zouden moeten. We 'brevierden' nu eens de polder in, dan weer liepen we gewoon over de akkerpanden tussen de roggevelden. De enige voorwaarde was dat het zonnig en warm was. De wandelingen tussen de velden beschouwden we als een soort ontspannen afsluiting. Wellicht gaf de juichende natuur ons daarvoor juist dat bevrijdende gevoel dat mij telkens onherroepelijk aan de leeuwerik deed denken.

VOOR GELD EN GRIETEN

Wat wist ik van meisjes? Bitter weinig eigenlijk. Buiten mijn zusjes had ik er nauwelijks gekend met wie ik bewust omging. Meisjes roken anders dan jongens, ja, dat was bekend. Hun geur deed denken aan mamma's handtas. Alles daarin rook licht geparfumeerd. Verder waren meisjes in jongensogen niet sterk. Wellicht had dat idee zich bij mij vastgezet sinds mijn oudste zus weer eens van haar stokje was gegaan in de mis. Dat had ik bij jongens alleen gezien bij het inenten tegen de pokken. Aan de linkerkant van de kerk, bij de grieten dus, was flauw vallen in langdurige kerkdiensten schering en inslag.

Het enige meisje op Tenblakke met wie ik even opgetrokken had, was Sjannie Sjooman geweest. Toen alle mannelijke leeftijdsgenootjes in een keer naar de Kruisstraat verhuisden, was Sjannie goed genoeg. Aan die korte periode had ik wel blijvende indrukken overgehouden. Ik was in de eerste grote vakantie op de lagere school met haar zelfs tot een onvergetelijk spelletje gekomen. Iets wat slechts in het diepste geheim en met veel angst gebeurd was. Wij hadden in het dichte bos achter ons huis doktertje gespeeld en elkaars lichaam uitvoerig bekeken. Sjannie, een rossig sproetenkopje van zeven, was daartoe het meest ondernemend geweest en achteraf kon ik nauwelijks geloven dat ik eraan had durven meedoen. We hadden beiden gezworen dat niemand het ooit te weten zou komen. We voelden ons één in het pact met de duivel, want Satan had ons zover gekregen, dat wisten we naderhand zeker. Nooit zou ik onze misstap aan iemand durven bekennen en alleen al de gedachte aan de gebeurtenis op die zomerse dag in het mastbos deed me soms blozen tot achter mijn oren. Als Sjannie het ook maar voor zich zou houden! Het was een grote opluchting voor mij toen zij ging verhuizen naar Tiel. Sindsdien was ik een keer uit school meegefietst met Tonnie, een meisje uit onze buurt. Toen men mij daarom voor 'meidengek' uitschold, meed ik de hele schooltijd lang alle openlijk contact met grietjes.

Door mijn late groei en het lange uitblijven van het breken van mijn stem, liep ik blijkbaar achter bij mijn leeftijdgenoten. Veel van hen waren al op vrijersvoeten. Daarom werden de kameraadschappelijke banden nogal eens verbroken en daardoor had ik in enkele jaren tijd veel afwisselende vrienden.

Zo kwam er een periode dat ik op zondagen geen van mijn vroegere vaste vrienden meer trof. Na een tijdje raakte ik bevriend met enkele Geffense jongens die met mijn oudste broer eens bij ons thuis aangekomen waren. Het waren blonde Piet, Addrie en Piet de Zwarte. Met dit driemanschap bezocht ik in de weekends kroegen en dansgelegenheden in Oss, Vinkel, Nuland, Berlicum, Loosbroek en Geffen. De laatste plaats beschouwden we zo'n beetje als onze thuishaven.

De drie nieuwe maten waren vrijbuiters bij uitstek en in dat opzicht viel er voor mij veel nieuws te beleven. Zij waren alle drie jonger dan ik, maar beschikten over meer geld. Nog altijd een lastige zaak voor mij. Ik wilde in geen geval onder doen voor hen. Gelukkig kon ik nu en dan weer wat lenen van mijn oudste broer, die in Geffen verkering had.

De zaterdagavonden en zondagen waren sinds de omgang met mijn Geffense maten vooral gericht op cafébezoek en meisjes. Voor de laatste struinden wij de kermissen en dansgelegenheden af en daarvoor en erna landden we in een of andere kroeg. Het cafébezoek voor de 'jacht' was om moed in te drinken, daarna moesten de ervaringen uitgewisseld worden. Waarschijnlijk ging ik van ons viertal het meest gebukt onder alle mogelijke remmingen ten opzichte van de omgang met het andere geslacht. In elk geval had ik bijlange na niet de gewiektheid van mijn jongere kameraden. Het vergrootte mijn onzekerheid. Zij schenen mijn problemen nauwelijks te kennen en vingten met een lach en een knipoog al een ander liefje, terwijl ik met hun vorige nog nauwelijks bekend was. Ik weet mijn onhandigheid vooral aan de opleiding die ik gekozen had. Daardoor wilde ik alles te weloverwogen doen en dat was de reden voor het totale gebrek aan de speelsheid die mijn kameraden zo makkelijk etaleerden. Ook mijn onvolkomen lichamelijke ontwikkeling meende ik te moeten verbinden met het overmatig lange verblijf in de schoolbanken.

Het kwam voor dat mijn vrienden op vrijersvoeten waren en ik alleen in het café achterbleef en me nog meer moed in dronk. Ik trachtte me te troosten met de gedachte dat ik eigenlijk helemaal niet zo vaak een ander grietje wilde als zij, maar het was moeilijk daar echt in te geloven. Wel was het onvermijdelijk dat mijn verblijf in de buurt van de tap uit de hand ging lopen.

Het ergste gebeurde dat bij de Gover in Geffen waar we op vastenavond mijn verjaardag vierden. De zaal was overvol. Vrouwvolk te kust en te keur. Ik had voor de dag gespaard, want op mijn geboortedag mocht het mij en mijn vrienden aan niets ontbreken. Tegen sluitingstijd gingen we van de danszaal naar het naburige café om ons drinkgelag voort te zetten, maar toen er door mijn toedoen glazen gingen sneuvelen, stonden we daar snel buiten. Op straat werd ik staande gehouden door twee politieagenten en ware het niet dat Piet al zijn diplomatie in de strijd had geworpen, dan had ik de nacht van mijn verjaardag zeker in de cel van het politiebureau doorgebracht. Gelukkig wist Piet de dienstdoende opper en zijn collega te overtuigen. Ik zou met Piet naar hun huis lopen en daar blijven slapen. Natuurlijk slingerde ik diezelfde nacht naar ons Rosmalense huis. De grootste laveloosheid was toen wel geweken.

Zeer vervelend was het dat de agent mijn ouders nadien op het bureau verzocht en dreigde het voorval aan de fraters van de kweekschool te melden als een dergelijk wangedrag zich mocht herhalen. Ik heb nooit geweten hoe de politie achter mijn school was gekomen, maar ik ergerde me ontzettend over het feit dat pappa op zijn fiets naar de Geffense Hermandad had gemoeten om zo'n dreigement te vernemen. Vader had het nogal afgezwakt overgebracht, daarvoor was ik hem zeer dankbaar. Ik nam me voor om in elk geval in Geffen niet meer over de schreef te gaan. Het zou nog zelden voorkomen, want het geld ervoor ontbrak me. Dat ik nooit echt een meisje had, lag zeker ook aan het feit dat de vrijer geacht werd zijn beminde vrij te houden. De vaste regel was dat de jongen voor entree en consumpties opdraaide. Meestal had ik nauwelijks geld genoeg voor mezelf. Mijn kameraden hadden veel meer geld en geluk, zo kwam mij voor.

Mijn traktement was uit de zondagscent langzaamaan gegroeid naar enkele guldens in de week en daarvan moest ik rondkomen voor rookgerei en al. Mijn weinig voorkomende vrije tijd besteedde ik aan een paar bijlessen voor leerlingen die in de hoogste klas van de lagere school in een enkel vak niet mee konden komen. Ik prees me daarmee gelukkig, want zodoende verdiende ik enkele rijksdaalders in de maand bij.

Toen ik geslaagd was voor de onderwijzersakte, ging ik nog enkele zomervakantieweken werken bij het schildersbedrijf Piet Plas in Rosmalen. Daar kon ik een paar tientjes in de week verdienen door de paaltjes langs de autoweg Den Bosch - Eindhoven te verven. Onder de leiding van Jo Smits liepen een aantal studenten gewapend met een pot groene of witte verf langs de kant van de weg. De achterkant van de paaltjes moest groen, de voorzijde wit. De verf rook zurig, de dagen waren lang. Om zeven uur startten wij vanuit de Weidestraat en reden met een busje richting Eindhoven. Ook van schilderen kreeg je blaren als je het niet gewend was. Terwijl onze baas het sjabloneerwerk aan borden verrichtte en de brugleuningen deed, marcheerden wij steeds zuidelijker. Meestal waren we met zijn tweeën, ieder aan een kant van de rijbaan. Zo liep ik samen met lotgenoten door Vught, Boxtel en Best. Soms kwam een controlerende kantonnier langs, maar meestal moeide zich niemand met ons. Al bracht het beschilderen van wegmarkeringen niet veel op, het was beter dan thuis in het onbetaalde boerenwerk terecht te komen. Dromen over meisjes compenseerden in deze tijd mijn gemis aan een geliefde. Ze bestonden in een zweverig zwieren door geurige roggevelden of over de zoemende hei. Lieflijke, idyllische verhoudingen stelde ik me voor. Ik beleefde in mijn droomwereld veel moois dat overdag niet voor me weggelegd was, omdat ik geen lef of kunde had in de onwennige wereld van de romantiek. Ervaren en Don Juanachtig was ik alleen in mijn stoutste dromen! Maar hoe treurig was de werkelijkheid in dat opzicht! Die cirkel van ellende had me al jaren geplaagd. Gevoelens van verliefdheid maakten een blijvende indruk op me. Wederzijds ontstond die sensatie vrijwel alleen in mijn dromen.

Na een avond met een mierzoete verfilming van *Im Weissen Rössl* in het gemeenschapshuis van Ballekum, zakte mijn vrienden en ik af naar Nuland en daar in een friettent trof ik een meisje, Olga geheten, dat me aantrok en kennelijk was dat niet alleen bij mij het geval.

Ze was van boerenafkomst, groot en blond. Ze had mooie blauwe ogen. Haar genegenheid maakte het voor mij plotseling veel eenvoudiger en ik durfde Olga zomaar te vragen of ik haar thuis mocht brengen. Ik wist niet of ik daartoe nog extra aanmoediging voelde doordat twee van mijn vrienden alweer afspraak hadden met enkele andere grieten. In elk geval was het zo vanzelf gegaan, dat het mij min of meer overviel. Dat veranderde wel de hele wereld voor mij. Ik had een meisje! Alle heimelijkheden die daarbij hoorden, hielden we in ere, hoewel ik het van de daken had kunnen schreeuwen. Ik bevond me in een ongekende roes die mijn hele leven vereenvoudigde en verrijkte. Ik wist niet wat me overkwam en leefde telkens opnieuw naar de dag toe, waarop ik haar zou zien. Mijn studie leed er enorm onder, want al mijn gedachten waren enkel nog bij haar.

Toen ik in die periode van mijn eerste liefde bij de rector op het matje moest komen, had ik sterk het vermoeden dat het met mijn steeds matiger wordende studieresultaten te maken moest hebben. Dat bleek niet het geval, althans daarover zei hij niets. Alleen had hij gehoord dat ik in Loosbroek in een dansgelegenheid geweest was en hij wilde mij waarschuwen voor liefdes ‘beneden mijn niveau’. Dagen daarna ergerde ik mij mateloos over zijn woorden. Ik had geen stand op te houden en juist in de kring waar ik verkeerde, voelde ik mij thuis! Waar bemoeide hij zich mee; alles moest ik immers altijd al zelf uitzoeken!

Ik bleef peinzen over de vraag hoe de rector kon weten van mijn gedragingen in de weekends. Daar zou toch niet de Geffense politie achter kunnen zitten!? Was er ergens nog een smiekerd buiten het Vughtse retraitshuis? Een tijdlang hield ik het vervelende gevoel overal bespioneerend te worden en ik ging enkele mensen ten onrechte wantrouwen.

Ondertussen verliep alles in mijn eerste liefde verre van vlekkeloos. Het enthousiasme over mijn eerste verhouding kreeg al gauw een flinke knauw, toen Olga mij vertelde het uit te willen maken. Ik kon haar met

veel moeite tot nog één afspraak verleiden. Dat zou dan wel de laatste keer worden, had ze mij gezegd.

Op die avond was mijn thuisweg lang en somber. Wat had ik allemaal verkeerd gedaan? Ik was natuurlijk een grote kluns geweest. Op onze eerste avond had ik haar pas op het allerlaatste moment heel schielijk durven kussen. Ons vrijen stelde buiten het gesprek helemaal niets voor. Ik had gemeend dat méér ook niet nodig was. Ik was al blij met haar in mijn nabijheid. Kennelijk dacht zij er anders over. Ik zou haar een brief schrijven waarin ik die dingen vroeg. Dat kon ik waarschijnlijk beter dan het haarzelf rechtstreeks vragen. Ik zou in mijn schrijven eerlijk opbiechten dat zij mijn allereerste was...

Toen de avond naderde dat ik haar voor het laatst zou zien, had ik al tamelijk bange voorgevoelens. Het was een waaielige herfstavond en ik had al enige tijd staan wachten, toen ze kwam opdagen met haar vriendin. Dat beviel me eigenlijk al niet, maar ik moest toch te weten zien te komen hoe ze er sinds mijn brief over dacht. Haar houding verried weinig goeds. Zij was vastbesloten me te laten vallen. Haar ideeën waren niet veranderd sinds onze laatste ontmoeting. Met mijn vrijkunst had het niets te maken. Zij meende dat ik niet haar ware Jacob was. Ik was een levensgenieter, een losbol, veel te weinig serieus! Zij had mijn brief gezien als een farce, een hoop flauwekul. Ik voelde me zwaar beledigd en was verbijsterd. Haar laatste woorden waren, "als je voor mekaar in de wieg gelegd bent, krijg je elkaar altijd!" Daar moest ik het mee doen. Was ik toch nooit zo gek geweest haar nog een keer te willen spreken! Van alles speelde door mijn hoofd op de thuisweg. Ik wilde haar niet meer zien. Met zo'n ijselijk gemak had ze me aan de kant geschoven. Ze had alleen maar even komedie gespeeld voor mijn plezier. Als je van iemand hield, kon je niet nalaten het lot jouw wil op te leggen. Je ging toch niet zitten wachten, of je mekaar wel kreeg!? Was dit misschien wat de rector en de fraters bedoelden met ongelijk niveau!? Was ik een losbol? Kennelijk kon ik redelijk komedie spelen...

Ai ai, Olga. Ik zou bedachtzamer te werk gaan, voor ik nog ooit met meiden aanlegde, nam ik me voor. Ondertussen bleef de pijn om de verbroken band. Mijn hart deed intens zeer en als ik haar later ongewild weer

eens zag, kreeg ik steeds het vervelende gevoel dat zij er niets mee geleden had. De hele thuisweg op de avond van de breuk was ik in tranen. Natuurlijk mocht niemand dat weten. Zij moesten allemaal in de waan blijven dat ik een levensgenieter was zonder serieuze bedoelingen.

Iets van hoop op herstel bleef er even in mij voortleven ondanks alles; van de andere kant was er iets in mij blijvend geknakt. Dat grieten zo gevoelloos konden zijn... Ik moest ze gaan mijden. Het kwam bij mijn studie voor de hoofdakke niet slecht uit. Ondanks de gebruikelijke troostkreet *geen hand vol, maar 'n land vol* bleef het voorval aan mij knagen. Er kon wel een land vol meiden zijn.. Wat had je eraan als je die ene die jij zo graag wilde, niet krijgen kon!

Heel serieus was ik in mijn eerste verhouding gestart. Kennelijk was 'vrijen' niet zo ernstig bedoeld als ik van aanvang aan gedacht had. Maanden van grote twijfel volgden voor mij en ik was allang blij dat ik even met neef Hein kon optrekken, die ook weer single was. De andere vrienden waren uit het oog verdwenen sinds zij 'vaste' verkering hadden. Zij hadden meer geld en meer geluk met de meiden.

Als ik straks maar eens slaagde voor mijn hoofdakke en aan school kwam, dan had ik voortaan veel meer te verteren. Hoewel..., na al die jaren van geld kosten moest ik mijn salaris wel thuis afdragen. Iedereen had dat bij ons altijd gedaan en ik zou dat al helemaal moeten vanwege mijn lange en dure studietijd...

WINTERSE TIJDEN

Hoewel de meeste mensen met enige weerzin de winter ingingen, was dat seizoen naar mijn idee helemaal niet onaantrekkelijk. Integendeel, het koude jaargetijde had voor mij charme en dat hoefde niet eens samen te hangen met het Sinterklaasfeest of de sfeer van Kerstmis.

De winter op zichzelf had in mijn ogen iets aantrekkelijks. Dat kwam zeker mede door de mogelijkheden tot schaatsen op natuurijs, maar dat was niet de enige reden. Vanouds her was voor mij de winter in zekere zin sympathiek geworden door de warmte die hij binnenshuis veroorzaakte. Het was het enige jaargetijde dat mijn vader veel kans had doordeeweeks thuis te blijven vanwege vorstverlet.

Dat gaf bij ons thuis een ongewone, prettige sfeer. Ik ervoer dat zelfs zo sterk dat ik het de rest van het jaar als een gemis voelde. Omdat ik in de buurdorpen hospiteerde -eerst op de kleuterschool in Nuland, daarna op de St. Jozef jongensschool te Rosmalen - kon ik zelfs 's middags getuige zijn van een gezellig volle tafel 'eigen volk' bij de maaltijd.

Mijn herinneringen ten aanzien van de voorbije winters waren rooskleurig. Vooral de schooldagen met halvedaags ijsvrij, zoals ik die nogal wat had meegemaakt in Nuland, boden een plezierige terugblik. Eens had men zelfs het voetbalveld van Nulandia geheel onder water gezet. De strenge vorst had zijn werk gedaan en de volgende dagen zwierde de jeugd van mijn schooldorp rond tussen de kraampjes met koek, snoep en warme chocola. Er waren enige luidsprekers opgehangen in de hoeken van het voetbalterrein en er waren oudere paren die probeerden te walsen op de maat van de muziek. Wat was het een kostelijk gezicht de zwierige rondjes 'binnenste buiten' van nabij te zien maken en wat was het een aangename sensatie zelf mee te kunnen draaien!

Een hele ijsvlakte, waar het halve dorp op af kwam! Wel miste ik het ingetogene van het schaatsen in een kleine groep. Tegen de avond werd

het beter, omdat er veel schaatsers huiswaarts keerden. Bij de schamele verlichting leefde vooral de opgeschoten jeugd zich uit. Menig nieuw paartje vormde zich in de schemer op de gladde ijzers.

Het werd wel kouder en het kruiselings slaan van de handen tegen het bovenlijf voor extra warmte hielp maar kort. Met gevoelloze vingers probeerden we de bevroren schaatslinten los te pulken. Met onwennig verdoofde voeten fietsten we naar huis.

Mooi was het schaatsen op de dichtgevroren weteringen. Dat kon alleen als het hard gewinterd had en dan nog bleef het link. Er konden altijd verraderlijke wakken en open plekken bij bruggen in de schaatsroute zitten. De ruimte en afwisseling van zulk natuurrijks maakte de tochten extra aantrekkelijk. Van verre klonken vreemde doffe geluiden ons onder het ijs door tegemoet. Wij, Henk en ik, schaatsten soms over de binnenwetering naar Coudewater en gingen van daaraf naar de Wamberg. We volgden de loop van menige stroom en zagen de winterse wereld op eens heel anders.

In mijn laatste kweekschooljaar was er weer eens een ouderwets harde winter. De Nulandse Karrenput stond een heel eind droog en bovendien was onze oude schaatsvlakte opeens helemaal afgezet met pikdraad. Daarom toog ik naar de Wamberg, waar ik enkele bekenden van de kweekschool ontmoette. Zij kwamen óf van Berlicum of uit Rosmalen en waren jonger dan ik. Al gauw hadden we een hechte hockeyploeg waarin de Loeffens, Van Liempten en Van Roosmalens rijk vertegenwoordigd waren. In hun aanhang schaatsten enkele meisjes die mij niet ongenegen waren. Ze waren vrolijk en vriendelijk en zagen er charmant uit. Geen wonder dat ik de volgende dagen enkel nog aan schaatsen op de Wamberg dacht. Ik hoopte tevens dat de winter toch vooral lang mocht aanhouden.

Ik werd op mijn wenken bediend, alleen kwam er een pak sneeuw en dat bevorderde de schaatspret niet. Maar Toontje van Sleuwen van de Berlicumse gemeente zorgde voor een gebaand vlak en de ijspret duurde voort.

Opvallend was dat er aanzienlijk meer oudere schaatsers op het ijs waren dan dat op de Karrenput het geval was geweest. Hier zwierden ver-

schillende vijftigers door de menigte. Er waren enkele heren met hoed op die een grote vaardigheid in schoonschaatsen demonstreerden. De oudere dames waren duidelijk in de minderheid, maar er waren wel enkele veertigers die zich gewillig lieten meeslepen in sierlijke ijsdansen. Toen kon ik nog niet bevroeden dat een van de virtuoze heren op de gladde ijzers de vader was van een van de aantrekkelijke grietjes in het groepje dat mijn aandacht trok. Veel later ontdekte ik pas waarom bedoelde heer mij tamelijk bekend voorkwam. Hij bleek de opzichter te zijn geweest bij de bouw van ons nieuwe huis op de plaats van de Huisbergsche Hoeve. Hij was daarom meerdere malen, gemotoriseerd en wel, naar onze uithoek op Tenblakke gekomen.

Achteraf was het goed dat ik onwetend was van dat feit, want het zou mijn toenaderingspogingen aanzienlijk geremd hebben. Na een week dacht ik te weten hoe de verhoudingen lagen. Drie van de zes meisjes hadden verkering. Er waren nog wel mogelijkheden voor mij, maar de meest aansprekende vrijersposten waren bezet door jongens uit onze speelgroep. Dat was spijtig en teleurstellend. Het waren dingen waaraan nauwelijks iets te doen viel. Daar diende men zich bij neer te leggen. Het kon immers enkel als zeer onsportief uitgelegd worden wanneer ik toch pogingen ondernemen zou een relatie aan te knopen met een van de besproken meisjes.

De situatie verhoogde mijn onrust en ik besloot enkele dagen weg te blijven van de ijsbaan op de Wamberg. Dat maakte het er echter niet beter op; ik kreeg alleen het gevoel dat ik het meisje van mijn dromen wellicht niet meer zou terugzien.

Gelukkig bleef het vriezen en waren ze het eerstvolgend weekend weer allemaal op het ijs. Ik voelde me ondanks alles thuis in het gezelschap en ik deed mijn best een goede indruk in het schaatsploegje achter te laten. Het draaide 's avonds zelfs uit op een gezamenlijk verblijf in het naburige café De Fuik. Ik stelde met genoegen vast dat ik al aardig inburgerde. De verholde liefde op het eerste gezicht maakte het leven voor mij ondertussen alleen maar moeilijker. De angst maakte zich van mij meester dat mijn onderdrukte verlangen nooit werkelijkheid zou kunnen worden. Ik maakte weinig kans, maar het zien van de mooie meid maakte

me al blij en wanneer ik de Wamberg tegen de avond verliet, bleef die ene altijd in mijn gedachten. Dag en nacht moest ik aan haar denken.

Voorlopig was de toekomst op het gebied van de liefde voor mij uitzichtloos. De bestaande verhoudingen duurden voort en ik werd op en neer geslingerd tussen hoop en wanhoop. Met het verdwijnen van de kou, raakten mijn mogelijkheden tot verdere ontmoetingen op en dat stemde me triest. Met Henk, mijn vriend voor moeilijke tijden, trok ik in de weekeinden veelvuldig naar De Fuik. Daar raakte ik met wat geluk op de hoogte van de laatste verwickelingen in de groep van mijn jongste interesse. Ik trachtte te berusten in de gegeven toestand, maar soms brak het verlangen haar weer te zien toch door en dan dwaalden we doelloos rond de Wamberg of door Berlicum in de hoop haar of iemand van de groep tegen het lijf te lopen. Een keer heb ik zelfs met Henk een hele tijd voor een huis gepost om een vleug van haar op te vangen. Het was een kille voorjaarsavond en ons geduld werd niet beloond. Veel later bleek dat het bewuste huis ook helemaal niet het hare was geweest. Toch meende ik haar daar ooit eerder gezien te hebben...

Een enkele keer had ik wel het geluk haar te spreken. Zij bleek sommige boeken uit de Duitse literatuur met even veel plezier gelezen te hebben als ik. Dat waren vooral *Aus dem Leben eines Taugenichts* en *Die Leiden des jungen Werthers*. Hoewel ik het onderwerp slechts aangesneden had als voorwendsel om met haar in gesprek te komen, was ik aangenaam verrast. Beide werken hadden op mij diepe indruk gemaakt en daarom vond ik het plezierig daarover te praten. Ze vertelde dat ze zelfs goedgekeurde uittreksels van meerdere Duitse boeken had liggen en ik maakte een afspraak om die voor mijn lijst voor wereldliteratuur te lenen. Dat ik zelf excerpten van die boeken gemaakt had, vertelde ik niet. Als in een roes fietste ik naar huis. Ik zou met een goede reden weer contact met haar kunnen zoeken.

Merkwaardig was het eigenlijk wel dat ik, als het verlangen haar te zien eenmaal vervuld was en ik er even tegen meende te kunnen zonder die mooie verschijning te ontmoeten, ik juist gekweld werd door een heviger verlangen haar direct weer te zien. De wachttijd was voor mij eigenlijk niet te verduren, maar wat moest ik? Zij had nog altijd die

verbintenis met een ander. En ook al leek die verhouding steeds minder voor te stellen, daardoor bleef zij voor mij niet haalbaar. Ze leek ten opzichte van mij niet afkerig gestemd en ik zou alles in het werk stellen om dat minstens zo te houden. Ondertussen was zij mijn Lotte en voelde ik me bij vlagen minstens zo ongelukkig als Werther.

Korte bevliegingen in die overbruggingsperiode kende ik wel. Ik trok dan op met een meisje, zo dicht mogelijk uit haar nabijheid. Die kortstondige vrijages verdienden de naam nauwelijks.

In die tijd had ik een werkelijk winters gevoel zonder dat er de warmte van schaatsen of het plezier van reële liefdesbanden aan te pas konden komen. De studie vormde in die periode dikwijls mijn enige uitvlucht. Van de andere kant maakten mijn overwegingen en onvervulde verlangens diezelfde studie nogal eens onmogelijk.

Toen ik dan eindelijk mijn hele programma voor de hoofdkte en zijn examens in september zo goed als rond had, kwam er een bericht van een kennis uit de Wamberggroep dat het uit was tussen haar en haar vriend. Het liep tegen de vakantie en ik nam mij voor snel achter de Duitse uittreksels aan te gaan.

Bij de eerste gelegenheid fietste ik in mijn beste pak naar haar huis. Uitgerekend op die fietstocht moest ik verrast worden door een fikse regenbui. Haar moeder ontving mij vriendelijk en ik kreeg te horen dat ze niet thuis was. Ze was als leidster ergens in de Peel op een kamp van haar vroegere school.

Haar moeder vertelde me dat ik vrijdag maar eens terug moest komen, want dan kwam ze weer thuis. Zij zou haar dochter zeker op de hoogte stellen van mijn bezoek. Ik buurtte wat met de vrouw des huizes onder het genot van een kopje koffie en ging daarna huiswaarts. Ik was ondanks de aanvankelijke teleurstelling tamelijk vrolijk gestemd en wachtte met ongeduld op de eerstkomende vrijdag. De week kroop voorbij en op de bewuste dag leefde ik onrustig naar het moment dat ik voor de deur stond van het huis waar mijn toekomst woonde.

Ze was jong, ongelooflijk mooi, vriendelijk en opgewekt en het werd een van de mooiste momenten van mijn leven.

De eerstvolgende week zou ik haar komen ophalen om mijn overwegend Duitse lijst van wereldliteratuur te laten zien.

DE AFRONDING

De kweekschooltijd had ongetwijfeld zijn goede kanten gehad, maar er waren ook zaken geweest die mij minder goed bevallen waren.

Zo had ik in het laatste jaar moeten ervaren dat ik als volwassen onderwijzer door bepaalde fraters nog steeds als kind behandeld kon worden. Toen ik op een ochtend een aanrijding had gehad en daardoor met een goede reden te laat kwam, werd ik onverhoeds door de frater die geschiedenis gaf, van de trap geslagen. Met deze frater had ik al eerder in de clinch gelegen. Het bleef voor mij in verband met mijn studiebeurs uiterst belangrijk dat ik gemiddeld minimaal een zeven scoorde op mijn rapporten. Al dikwijls had ik moeten ervaren dat de meeste leraren geen notie hadden van het belang van het cijfer dat zij toekenden. Eens had ik geprobeerd aan te tonen dat zelfs een afronding voor mij beslissend kon zijn voor het al dan niet verkrijgen van een studietoelage en dat mijn punten de mogelijkheden om mijn studie voort te zetten bepaalden. Goede cijfers waren voor mij van levensbelang. Daarop had ik te horen gekregen dat ik nooit of te nimmer zo ver zou mogen afglijden dat ik nog slechts werkte voor een cijfer! Cijfers waren voor hen totaal onbelangrijk. Natuurlijk kon ik het daar alleen mee eens zijn, maar waarom moest er dan zo veel van afhangen? Waren ze er in Den Haag wel van doordrongen wat voor ellende hun cijferlimiet kon veroorzaken..!

En als de leraren de cijfers zo onbelangrijk vonden, waarom gaven ze dan toch zo vaak en veel zesjes!?

Op mijn eerstvolgende rapport bestond het de frater voor het vak geschiedenis mijn gemiddelde 7,9 af te ronden naar beneden. Over cijfers viel met hem niet te praten. De kwalijke afronding had bij mij kwaad bloed gezet en omdat ik dat lang niet altijd had kunnen verbergen, was hij mij niet zeer genegen.

Toen ik later in dat jaar ging hospiteren op de Mulo-school in Oss, merkte ik dat ook de oude frater directeur mij nog altijd zag als een leerling. Op een morgen was ik door veel tegenwind met moeite op tijd op school gearriveerd en in plaats van "goede morgen" kreeg ik te horen: "heb je een kam bij je?" Mijn haren zaten niet al te glad, maar ik was danig verontwaardigd. Moest je zien hoe hij er zelf bijliep met zijn toog vol sigarenas en zijn eeuwig natte neus. De enige van wie ik aanwijzingen ten aanzien van mijn uiterlijke verzorging verwachtte, was vanouds onze moeder. Zij was gesteld op uiterlijkheden, dat wisten we allemaal bij ons thuis en van haar namen we het, als zij bij ons afscheid informeerde of we een zakdoek bij ons hadden. We slikten het zonder meer als we te horen kregen dat we eerdaags toch eens naar de kapper moesten of als ze vol verwijt constateerde dat we onze schoenen wel eens beter hadden kunnen poetsen.

Pas toen ik in Oss moest invallen voor een zieke leraar tijdens mijn hospiteerperiode, ging men mij opeens wel voor vol aanzien. Ik vond het prettig eens onvoorbereid te zien hoe ver ik nog mee kon met een tweede klas Frans. Het viel niet tegen, maar de moderne vreemde talen waren altijd mijn favoriete vakken geweest. Voor de klas realiseerde ik me dat frater directeur het wellicht niet zo kwaad bedoeld had.

Het laatste jaar op de kweekschool was zeker niet het onprettigste. De veelvuldige afwisseling door de halfweekse stage op een viertal verschillende schooltypen beviel goed, bovendien verwachtte men voor de meeste vakken weer scripties en dat lag me wel. Voor frater Leonides had ik met mijn scriptie over de humor in de Nederlandse literatuur van de negentiende en twintigste eeuw precies in de roos geschoten. Hij vond dat ik er maar eens een paar stukken uit moest publiceren in het schoolblad De Klaroen, hetgeen gebeurde. Voor het vak CML had ik het onderwerp van de beeldhouwkunst in Den Bosch en voor de maatschappelijke kant van dat vak schreef ik een werkstuk over de levensschool. Op de jongensschool te Rosmalen maakte ik tijdens mijn hospiteerperiode voor het vak pedagogiek een werkstuk over de herhaling. Daarbij was de steun van meester Dirks onontbeerlijk. Achteraf kreeg ik zelfs

het gevoel dat hij er meer voor gedaan had dan ik. Op de Rosmalense school van meester van Iersel werkte ik het plezierigst van allemaal. Daar heerste een prima onderlinge verstandhouding. Met name met meester Coppens, Van de Westelaken en Dirks kon ik het prima vinden, maar ook juffrouw Van de Plas paste goed in het geheel.

Ik werd twintig. Wanneer ik terugkeek op de voorbije opleiding in Den Bosch, sprongen er bepaalde gunstige kanten uit die mij nog lang bij bleven. Dat waren de culturele feestavonden die de school zelf organiseerde. Dan traden sommige studenten op en dat vormde prima entertainment. Zo hoorden daar ongetwijfeld de muzikale optredens van de Curaçaoënaars toe, maar ook de toneelavonden door de leerlingen zelf verzorgd, waren niet zelden van hoge kwaliteit. Wat dan enigszins uit de toon viel, was het drakerige kweekschoollied. "Hoog stijgt ons lied, hoog stijgt ons lied, jongens van de Bossche kweekschool nee, die kniezen niet," waarmee men de avond afsloot.

Sommige culturele middagen in het Casino waren aantrekkelijk geweest, maar er waren enkele toneelgroepen die er voor scholen met de pet naar gooiden. Ik kon me tenminste nauwelijks voorstellen dat gerenommeerde gezelschappen met volledige inzet niet tot meer in staat zouden zijn.

Ondertussen poogde men alom een wat democratischer opstelling binnen het schoolpatroon te verwezenlijken. Dat gaf sommige mensen een gevoel van onzekerheid. Zij hadden de grootste moeite te wennen aan de veranderende verhoudingen.

Geleidelijk aan ging mijn kweekschoolperiode definitief naar haar einde. Vijf jaren waren voorbij gevlogen. Het afrondende examen moest nog komen in september, maar de vooruitzichten waren goed.

Mijn onzekerheid ten aanzien van de juistheid van mijn beroepskeuze dook weer even op. Voor de kweekschoolleiding mochten we niet spreken van een beroep maar een roeping en juist dat vergrootte mijn twijfels. Hoe zou het straks zijn zonder de schoolmakers die ik nu dagelijks ontmoette? Had ik wel de juiste idealen? Ik zou de kweekschool zeker gaan missen.

Mijn moeilijke laatste periode werd abrupt bekort toen meester Ploegmakers op een zondag kwam vertellen dat er opgebeld was dat ik de volgende dag al examen zou moeten doen in plaats van op de afgesproken tijd, meer dan een week later. Het overviel me wel, maar wat moest ik? De frater had gezegd dat ik dat best zou kunnen. Prettig vond ik het allerm minst.

Ik deed mijn hoofdakke-examen en slaagde glansrijk. Dezelfde week al kon ik aan het werk op de jongensschool van frater Emiliaan in de Vogelwijk in Den Bosch. Die frater noemde men ook wel *de keizer van de Sieb*.

Daar zou ik niet lang kunnen werken, want enkele maanden daarna zou ik al in militaire dienst moeten, zo was mij schriftelijk bericht door het Ministerie van Defensie.

LEGERGROEN

Ik was voor de dienstplicht niet gemotiveerd genoeg om de aanbevolen voorlichtingsavonden te bezoeken die voor toekomstige militairen uit de regio in het Katholiek Militair Tehuis in Den Bosch gegeven werden.

Op de dag van de keuring in de Knoopkazerne in Utrecht bleek dat de meeste jongens uit onze hoek er evenmin geweest waren.

Het was een stralende vrijdag in de zomer, toen we met een groepje van een man of zeven met de trein naar Utrecht reisden voor de keuring. De enigen die ik goed kende, waren mijn schoolvriend Henk, met wie ik ook al naar Parijs geweest was, en Rien, een jongen van de Kruisstraat, die ik kende van het voetballen. Van de knullen uit Hintum kende ik er geen, en de andere jongens uit Rosmalen kwamen mij alleen als bekend van gezicht voor. Er hing een vrolijke sfeer in de groep alsof we op plezierreis gingen. Kennelijk zag niemand tegen de keuring en de eventuele gevolgen op.

Maar ik had door mogen leren en was nu eindelijk bijna zo ver dat ik iets kon gaan terugverdienen, zoals mijn broers en zussen dat al lang gedaan hadden. Bij ons waren al twee broers in dienst geweest. Ik kwam als derde en laatste in aanmerking voor 's konings wapenrok. Voor mij had dat niets aantrekkelijks. De stoere soldatenverhalen beluisterde ik met steeds meer achterdocht, sinds ik om mij heen geconstateerd had, hoe graag de meeste soldaten huiswaarts keerden na hun verblijf in de kazernes. Bovendien hadden de oefeningen van de soldaten in onze omgeving mij meer en meer doen denken aan een soort veredeld oorlogje spelen, zoals wij in onze jeugd wel eens gedaan hadden. Toen al had mij dat niet kunnen bekoren. Ook het feit dat juist die figuren officier of onderofficier werden, die mij niet het beste lagen, wekte mijn wantrouwen.

Bij de keuring stonden we in een rij, geformeerd door een oudere militair met twee strepen en een bulderstem. Ik voelde me allerm minst op mijn gemak. Het onzekere gevoel groeide toen bleek dat we ons geheel uit moesten kleden tot op onze onderbroek. Wat had ik gewenst dat het tot op de huid gemoeten had! Immers ik had een vod van een onderbroek aan, waar de flarden aan hingen en liep finaal voor joker. Ik deed alle moeite achteraan te staan in de rij en de scheuren te camoufleren. Een militaire dokter beklopte onze lichamen en keek in onze onderbroek. Gelukkig konden we ons daarna weer aankleden.

We moesten nog wat tests afleggen om onze reactiesnelheid vast te stellen, voordat we met een kartonnetje voor één oog letters op een kaart moesten zien te lezen.

Daarna wachtten we op elkaar om gezamenlijk de terugreis te aanvaarden en op de goede afloop te proosten in café *'t Zonneke* in Hintum.

Op de terugweg in de trein viel er niets te bespeuren wat aan enige aversie tegen de dienst deed denken. Ik twijfelde aan mezelf. Pas toen iemand over zijn broer in Nieuw Guinea kwam te spreken, bleken enige lotgenoten op een dergelijke uitzending niet te zitten wachten. Ik moest denken aan mijn neef Cor van ome Mrienus, die als soldaat ergens in de Vogelkop tussen de Papoea's verbleef. Aanlokkelijk kwam het mij niet voor, hoewel... Het herinnerde mij aan Damiaan, aan het boek van ome Ninus, het werk van Sven Hedin, aan *Orpheus in de Dessa* en aan *Oeroeg*, ofschoon die laatste verhalen zich afspeelden in Nederlands Indië. In *'t Zonneke* dronken we ettelijke biertjes en biljartten een potje. Daarmee was de dag van de keuring afgesloten. Een aantal maanden hoorden we niets. Maar ergens in het najaar zeilde een bruingelige dienstenvelop van het Ministerie van Defensie binnen met een zakelijke brief waarin men mij mededeelde dat ik voor een herkeuring opgeroepen ging worden. Ik wist niet of ik er blij mee moest zijn of niet. Als ik wilde, kon ik de reden voor de herkeuring via de huisarts vernemen. Ik wilde niet, het zou wel zo zijn als ik altijd al gevreesd had. Mijn stem was veel te laat gebroken. Ik was na mijn zeventiende pas echt doorgeschooten en ook de baardgroei had abnormaal lang op zich laten wachten. Ik was gewoon

een laatbloeier wat het lichamelijke aanbelangde. Het zou mij benieuwen of ik alsnog goedgekeurd zou gaan worden.

De herkeuring volgde al gauw. Het was een korte herhaling op een ongezellige voorjaarsdag. Ik had een gloednieuwe onderbroek aan, maar nu was er buiten de dienstdoende artsen vrijwel niemand die dat zag.

Een maand later kreeg ik bericht. Ik was goedgekeurd en werd meteen ingedeeld bij de vooropleiding reserve officieren van de cavalerie. Het eerste zinde me beter dan het laatste. Ik voelde niets voor het oorlogsbedrijf en de inleidende woorden van de opperwachtmeester in Amersfoort die erop neer kwamen dat wij onze schuld aan de natie via de dienstoefening gingen kwijten, konden daaraan niets veranderen. Voor mijn gevoel had ik geen enkele schuld aan de natie, maar wel aan het gezin waarin ik geboren was en voor dat laatste wilde ik onderhand wel eens iets terugdoen na een twintig jaar durend privilege van studie in plaats van werk.

Als officier zou het aanzienlijk moeilijker zijn om snel uit dienst te komen. Als onderwijzer en gewoon dienstplichtig huzaar wilde dat nog wel lukken in de tijd van schaarste aan leerkrachten. Ik had daardoor een reden te meer niet bij de legerleiding te willen komen.

Alles ging in die eerste dagen van mijn soldatenbestaan fout. Ik had de ritmeester aangesproken als mijnheer, aan de reactie te oordelen een onvergeeflijke zonde. Ik miste binnen de kortste keren een gedeelte van mijn PSU, mijn persoonlijke standaarduitrusting, en moest daarvoor van mijn karige soldij betalen. Later bleek mijn buurman onbedoeld enkele kledingstukken van mij in zijn kast te hebben opgeslagen. Ik kreeg een weekend binnen toebedeeld, omdat mijn mok niet schoon genoeg was. Een volgend weekend ging ik in de gladheid onderuit en had een scheur in de broek van mijn eerste grijs. Bij een goedmoedige stoeipartij ging ik door de ruit van onze legerkamer waarbij een stuk glas in mijn schouder bleef steken. Dat voorval zou ik wekenlang uitbuiten als voorwendsel om niet te hoeven groeten. Ik liep met mijn rechterarm in een mitella en hoefde slechts te kijken naar mijn meerderen die mij dan groetten. Dat was een plezierige variatie op het gebruikelijke patroon. Ik had enorm de schurft aan stormbanen, tijgeren en dergelijke oefeningen

en daarvan bleef ik een lange tijd verschoond. Zelfs de exercitie oefeningen waren een tijdlang niet voor mij bestemd. De lezingen over de Centurions en andere tanks waren erg saai, maar de behandelde stof uit handboek soldaat sloeg in dat opzicht alles.

Op de kamer zat ik ingebed tussen een aantal Limburgers. Door van *hes-te* (voor heb je) en *biste* (voor ben je) te praten, nam men mij op als lotgenoot. Ik ging nog meer bij de groep horen door het feit dat ik een eind zuidwaarts met hen mee treinde. Het viel op dat de Limburgers weinig contact zochten met jongens uit andere provincies. Ook de Friezen toonden voornamelijk interesse voor provinciegenoten. Brabanders waren er op onze kamer geen buiten mij.

Wat mij in het leger het slechtst beviel, was het onwezenlijke geblaf van vrijwel alle superieuren of wat zich daarvoor hield en de wijze van straffen voor alle mogelijke futiliteiten.

Wij waren onder de krijgstucht geplaatst met de mededeling dat we als waarachtige huzaren niet alleen van boven zwart waren door onze baretten, maar ook van binnen!

Het legerideaal van heldenmoed leek voor mij verre van haalbaar. Het ergst van alles miste ik in die eerste dagen van legerdienst de gewone menselijke vrijheid en de mogelijkheden van eigen inbreng.

In de eerste maand van mijn inlijving in het leger had ik mij het meest geërgerd aan het feit dat ik zelfs een verzoek in drievoud had moeten doen om mijn snor te mogen laten staan. Daarbij had ik moeten huichelen dat de achtergrond voor deze 'wildgroei' de vergroting van het krijgshaftig uiterlijk zou zijn. Naast dit schriftelijke rekwest moest ik op rapport komen bij de ritmeester die de begroeiing van mijn bovenlip alsnog moest goedkeuren. Hij bezwoer mij het nauw zichtbare haar onder mijn neus vooral goed te verzorgen. Wat een poespas! Als ik juist op die haren niet zo godsgruwelijk lang had moeten wachten, zou ik het allemaal onmogelijk hebben kunnen opbrengen, hoewel ik het de legerleiding ook graag lastig maakte. Het was de enige manier om ongestraft iets van weerbarstigheid te laten merken.

Ik kreeg steeds meer hekel aan alles wat met het kazerneleven samenhang. Op sommige dagen was de tegenzin zo groot dat de zon er voor mij definitief onder leek te zijn gegaan. Vooral als eenling achter te blijven op de kamer tijdens een weekend waarin alle 'wapenbroeders' naar huis vertrokken, stemde me treurig... Het ergste was natuurlijk dat ik mijn lief niet zou zien. De schaarse vrije uurtjes vulde ik met schrijven aan mijn geliefde en aan de familie thuis. Ik was er immers helemaal niet zeker van dat ik die bij mijn eerstvolgend verlof zou zien. Er kon hier van alles tussenkomen zo had ik al ervaren. Om de kinderachtigste reden kon er een thuisreis aan mijn neus voorbijgaan en dan gaf het een rustig gevoel wanneer het thuisfront op de hoogte was van de gang van zaken. Bovendien hielp de schriftelijke respons de verbeterde hartenpijn tijdens de straf tijd te lenigen.

Voor het eerst ontving ik brieven van mijn moeder. Vreemd genoeg sprak zij me daarin steeds aan met 'U'. Dat was voor mij zo'n vervreemdende gewaarwording dat ik haar daarom meteen liet weten dat ze toch voortaan gewoon 'jij' of 'gij' moest schrijven. Mam schreef openhartig en bleek mijn omstandigheden en problemen goed aan te voelen. Mijn dagen in dienst lichtten op door de brieven van mijn lief, die ik aan mijn hart koesterde.

Na twee maanden dienst mocht de familie op bezoek komen. Voor mij zouden die dag Mam en mijn meisje arriveren.

Moeder vond het een hele onderneming, hoorde ik van mijn lief en ze had weer eindeloos vaak gevraagd of het wel de goede trein was, maar verder was alles redelijk wel verlopen. Het was een koude, heldere dag in het voorjaar. Wij hadden maanden getraind om op de dag van familie ontvangst te kunnen tonen wat voor goede soldaten wij al waren. Ik had allang het plan gehad deze exercitieparade te ontlopen en dat lukte wonderwel. Toen mijn peloton aangetreden was voor de show exercitie stond ik met ingehouden pret tussen mijn moeder en mijn meisje te kijken hoe geweldig mijn maten konden marcheren. Met plezier ving ik enkele jaloeerse blikken op uit mijn groep.

De dag voor het thuisfront was een aangename afwisseling geweest, maar hij was veel te vlug voorbij.

Als rekrut kregen wij de benaming 'oliebol' toebedeeld en als zodanig sprong men met ons om. Het was de kunst te blijven lachen, zodat de hoger geplaatste in elk geval geen voldoening van zijn koeioneren had. Eens in de week kregen wij van een aalmoezenier, die ooit nog kapelaan in Brabant was geweest, alle mogelijke raadgevingen tegen de alom aanwezige gevaren in onze diensttijd. De militaire geestelijke droeg een nietig kruisje op zijn kraag naast zijn sterren. Wij moesten ons vooral hoeden voor verdorven kameraden die zouden trachten ons mee te voeren naar de bordelen in de steden. Liefde was niet te koop, verkondigde hij.

Wij brachten de Kerst door in de omgeving van de Leusder hei en sliepen in sheltertjes, terwijl de sneeuw neerdwarrelde en het stevig vroom. Het hoorde allemaal bij het 'afknippen' van kersverse rekruten. Nachtelijke appels en oefeningen pasten eveneens in dat kader, net als de onverwachte inspectietochten van wacht- en ritmeesters.

Bij de tankoefeningen bleek dat het allerminst prettig was als je een lange lichaamsbouw had. Je stiet je hoofd nogal licht. Frappant was het in dat verband dat de jongens op mijn kamer gemiddeld wel een kleine twee meter haalden. Schijnbaar was er op extra lengte geselecteerd.

Mijn aversie tegen het leger groeide gestaag. Toegegeven, ik was zeker niet met de beste instelling aan de dienst begonnen, maar mijn wedervaren binnen de krijgsmacht had ook niets gebracht dat aan waardering van het leger kon bijdragen. De meest gangbare doodoener binnen de kazernemuren was in die dagen *"de huzaar hoeft niet te denken, er wordt voor hem gedacht."* Die leuze verkondigde naar mijn idee geenszins de waarheid. Beslist werd er alles buiten Jan Soldaat om, maar dat hield nog geen denken in. De verkwisting van brandstof en materieel deed voor mij de emmer overlopen. Vaten benzine stroomden over de hei, omdat die nu eenmaal in de 'oefeningen' verbruikt dienden te worden. Men molde vakkundig voertuigen, zodat er noodzakelijkerwijs een welkome onderbreking in de oefening kwam.

Ik kreeg een hartgrondige afkeer voor alles wat in kaki gekleed ging en iets te zeggen meende te hebben. Het camouflagegroen was nooit mijn

meest favoriete kleur geweest, maar nu kreeg ik ronduit een aversie tegen de tint die ergens tussen bruin en groen hing.

Na de maandenlange basisopleiding kwam de overplaatsing naar een andere kazerne binnen de stad. Voor het gemak had ik mijn mitella weer opgeduikeld en aangedaan, want het ging menens worden, had men ons bij het afscheid op de Willem II-kazerne gezegd. De draagdoek ging opnieuw zijn dienst bewijzen. Men hield mij bezig met alle mogelijke onbenullige klusjes. Zo moest ik een kast uitruimen van een afwezige militair. Ik kwam er van alles tegen. Boeken, medailles en foto's van een meisje. Toen ik alles geordend op een wagentje geplaatst had, kwam er een donkere wachtmeester vertellen dat ik de medailles wel kon houden als ik wilde. De andere zaken diende ik naar de foerier te brengen. Met mijn mitella maakte ik duidelijk dat ik het wagentje niet kon verkruien, waarop de wachtmeester zich warempel zelf inspande. Terwijl ik hem nakeek, bedacht ik wat er wel met de eigenaar van de kast gebeurd moest zijn. Ik vermoedde een drama.

Lusteloos slenterde ik terug naar het gebouw waarin mijn stapelbed stond. Onderweg kwam ik een soldaat tegen die een karretje voortduwde, zoals ik juist tevoren beladen had. Die werd zeker ook zoet gehouden. De jonge soldaat vroeg me hoe laat het was. Nadat ik de tijd genoemd had, maakte hij rechtsomkeert en vertelde, met mij meelappend, dat hij dan liever even terugging naar het gebouw waaruit hij kwam, omdat de foerier anders toch maar weer ander werk voor hem bedacht. Ik liep met hem mee. Hij bleek Karel Muis te heten en kwam hoorbaar uit Limburg. Kanonnier Muis bleek een jongen die druk deed was uit dienst te geraken, want hij vond het zwaar verloren tijd. Hij droomde van een snelle oversteek naar Australië. In de kortste keren was ik volledig op de hoogte van de plannen en problemen van mijn lotgenoot. Karel was een meester in het ontduiken van de dienst. Toneelspel was het belangrijkste wapen tegen de actieve dienst, leerde hij. Hij wist mij via een achteruitgang mee te tronen naar een stukje hei binnen de afrastering van de kazerne. Daar kwam nooit iemand. Na een kwartiertje buurten in de zon op de voorjaarshei trok Karel een miniatuur mondharmonica uit zijn bovenzak en speelde enkele weemoedige me-

lodietjes. "*Weine keine Tränen um mich Bella Maria*" bleef me het langste bij.

Wekenlang zocht ik sindsdien de nabijheid van Karel. Telkens als ik hem aantrof, viel mij op hoe mistroostig hij eruit zag en iedere keer weer verraste hij me dan met zijn luchtige virtuoze muziekjes. Na een maand was Karel opeens verdwenen. Hij had niet de moeite genomen mij voor zijn vertrek iets te laten weten.

Ik had nog maar één doel. Hetzelfde presteren als wat Karel waarschijnlijk voor elkaar had gekregen: snel uit dienst zien te komen. De ontmoetingen met kanonnier Muis bleven mijn beste herinneringen aan mijn gehele diensttijd. Op de dag dat ik vervroegd het soldatenpak voor het onderwijzersambt verruilde, had ik Karel dat graag laten weten, al zat hij toen misschien al tussen de kangoeroes.

Zittend in de trein kon ik me moeilijk weerhouden elke militair een meewarige blik te gunnen, terwijl er iets in mijn binnenste juichte om het vaarwel aan de kazerne. Ik had de jongens op mijn kamer getrakteerd en heel luid 'houdoe' toegeroepen. Zij waren zich aan het voorbereiden op een van de gebruikelijke oorlogsfilms die op die avond vertoond zou worden.

Zelden had ik zoveel draken op een rij gezien als de oorlogsverheerlijkende wanproducten die de legerbioscoop ons voorschotelde. Nee, legergroen was mijn kleur niet.

'MEESTERSCHAP'

Na het afzwaaien uit militaire dienst begon het mooiste voorjaar van mijn leven. De herwonnen vrijheid verlichtte het bestaan dermate dat ik overliep van levenslust. De Sint Jan Stichting in Den Bosch had werk voor mij in het onderwijs. Alles zat mee; de volgende dag al kon ik beginnen aan de woonwagenkampschool aan de Vlijmenseweg.

Ik reed vol goede moed in alle vroegte naar Deuteren om van daaraf het kamp te bereiken. Het lag in een polderland op een verhoging en sprong al van verre in het oog. Er stonden zo'n veertig wagens en de meeste daarvan bezaten een televisiemast. Vanaf de grote weg richting Langstraat, sloeg je linksaf. Daar voerde een dijkweg je rechtstreeks naar het bestrate plein met zijn huizen op wielen.

Rechts van de dijk lag een soort ven dat men *de Kolk* gedoopt had. Aan de andere zijde van de weg lag een wei waarop enkele doelpalen en uitgelopen plekken getuigden van balsporten die men daar gespeeld had. Op het eind van de dijkweg zat een grote politieagent in een glazen hokje. Bij hem vroeg ik waar de school zich bevond. Hij stuurde mij naar het meest links gelegen gebouwtje.

Toen ik van hem wegreed, kon ik me niet aan de indruk onttrekken dat zijn blik iets meewarigs verraden had op het moment dat ik hem naar de kampschool gevraagd had. Hij scheen bij voorbaat al medelijden met mij te hebben.

Ik zou de groep van de grote jongens krijgen, zo vernam ik van het waarnemend hoofd, juffrouw Vermeer. Zij vertelde me dat mijn voorganger overspannen thuis zat en legde uit wat het hoofdelijke onderwijs aan woonwagenkampkinderen inhield. Ik kreeg van haar een korte rondleiding door de gebouwtjes bij het woonwagenterrein. Eerst en vooral wees ze mij het fietsenhok, waarvan ik een sleutel kreeg. Dat hok moest ik goed afsluiten tegen diefstal. Vervolgens toonde ze de kleine kapel

waar elke zondag een aalmoezenier de mis kwam doen. Het grootste gebouw bleek een zaaltje te bieden, dat als ontspanningsruimte voor de woonwagenbevolking bedoeld was. Dat mochten we voor school gebruiken bij bijzondere gelegenheden. Hier zouden wij ook onze lunchpauze en koffietijd doorbrengen. In een zijkamertje, waar je via een gang kon komen, hield juffrouw Kingsma zitting. Zij was de plaatselijke maatschappelijk werkster. Voor de recreatieruimte bevond zich een lokaaltje waarin het hoofd les gaf aan de jongere groep. Twee losstaande lage gebouwtjes vormden verder de afbakening van een tegelpleintje met een zandbak. De ene zijde fungeerde als kleuterschooltje, de andere deed dienst als lagere school en daarin zou ik mijn lokaal vinden, naast de klas voor grote meisjes.

Mijn klas zag uit op het weiland dat zich uitstrekte in de richting van Deuteren en Vught. Ik had een heerlijk uitzicht over de bloeiende voorjaarsweiden en hoorde plezierige vogelgeluiden alom. Mijn lokaal was berekend op een twintigtal zitplaatsen, maar ik moest niet verwachten dat alle twintig leerlingen werkelijk zouden komen opdagen. Er waren nogal wat kinderen die thuis mee moesten helpen en die met de ouders mee de 'handel' in gingen. Ik moest niet verbaasd staan als ik slechts de helft of minder op tijd binnen kreeg, had het hoofd mij ingefluisterd. Dat was hier nu eenmaal zo en daar was weinig tegen te ondernemen. Pas bij hardnekkige absentie kon de inspectie ingeschakeld worden.

Ik kreeg kaarten waarop de vorderingen van 'mijn' leerlingen vermeld stonden. Het was goed te weten dat de leeftijd van mijn jongens niet noodzakelijk hoefde te betekenen dat zij op het voor die leeftijd gebruikelijke schoolniveau gekomen waren. Het kon immers best zijn dat bepaalde leerlingen een tijdlang op een kamp gestaan hadden waar geen school was.

Die eerste morgen kreeg ik een stuk of zes leerlingen binnen en pas na een uur was ik er ongeveer achter hoe ver ze waren in hun taal- en rekenboekjes. Ik moest ze allemaal één voor één aan het werk zetten en op weg helpen. Het was wennen, maar het ging. Om tien uur kwamen nog enkele jongens binnengedruppeld. Hun excuses waren zeer uiteenlopend. Ze varieerden van *"ik heb de burries moeten verven"* tot *"ik ben*

kievietsèijer wezen zuken". Mijn verontwaardigde veroordeling van "eieren zoeken doe je na school", bracht de reactie teweeg: "dan heeft ze 'n ander allang gevonden!"

Na de middag kreeg ik nog wat nieuwe gezichten. Op mijn vraag waarom ze zo laat pas kwamen, antwoordden ze ontwapenend eerlijk dat ze gedacht hadden dat ik misschien wel met de groep ging voetballen. Ik antwoordde dat we alleen zouden gaan voetballen als ik vond dat ze het verdiend hadden. Ik moest wennen aan de mooie ouderwetse namen die men hier kennelijk nog in ere hield. In mijn klas zaten leerlingen met de namen Kobus, Hannus, Driekus en Dorus.

Toen er de eerste dag opzat, kwam ik tot de ontdekking dat mijn beste Parker pen die ik op de lessenaar had laten liggen, verdwenen was en toen ik in de naburige opslagruimte de inventarislijsten van school ophaalde, bleek de leerling verdwenen die ik na had laten blijven, omdat hij naar mijn zin veel te veel kletste. Heinie was doodeenvoudig door het raam naar buiten geklommen.

Het waren allemaal zaken die niet bepaald gunstig werkten op mijn jeugdige idealisme, maar ik zou me niet laten kennen. Het enige wat ik doen kon, was rekening houden met dergelijke dingen en voorzorgsmaatregelen treffen.

Op de inventarislijst las ik onder meer dat er twintig soldeerbouten moesten zijn. Na veel speurwerk vond ik er nog een. Die functioneerde dan ook niet. Ik zag schitterende semi-wetenschappelijke documentatieboeken over alle mogelijke onderwerpen. Toen ik er enkele open sloeg, bleken er verschillende illustraties uitgescheurd of -geknipt. Vooral de boeken over seksuele voorlichting hadden het moeten ontgelden. Toen ik teleurgesteld de zaak terugzette, viel mijn oog eigenlijk voor het eerst op het aquarium in mijn lokaal. De waterplanten floreerden overdadig maar ik kon geen visje bekennen. Pas bij nadere inspectie zag ik de vele sigarenstompjes en sigarettenpeuken die verzadigd en wel op de bodem lagen. Het stemde me triest. Ik pakte mijn tas en sloot mijn lokaal. Op de gang zag ik kleurige olieverfschilderingen waaruit telkens weer hetzelfde ingekraste schuttingwoord mij toegrijsde. Dat stond trouwens ook op de meeste deuren.

Op mijn tweede werkdag vernam ik van mijn collega die de grote groep van de 'meiden' leidde, dat mijn voorganger overspannen was geraakt door de onhandelbare groep, die nu de mijne geworden was. Ik zou me wapenen. Gelukkig had ik op mijn vorige school in de Sieb al een en ander mee gemaakt, al was mijn post daar van korte duur geweest. Ik zou me niet laten kisten!

Mijn eerste volwaardige betrekking was niet licht, maar geleidelijk aan kreeg ik het groepje vrijbuiters in mijn greep en was tevreden. We werkten ons programma rekenen en taal vooral in de morgen uren af en vulden de middagen met werken in de tuintjes, met handvaardigheden die varieerden van kleien tot timmeren, met vertellingen of met voetbal.

De jongste leerlingen uit mijn groep kregen na de paasvakantie extra instructies van de aalmoezenier, want zij zouden met Hemelvaart hun eerste communie doen.

Meestal moesten zij op de middagen even oefenen in de kapel. Toen het grote feest komen ging, mocht ik met mijn 'verloofde' bij de plechtigheid aanwezig zijn. Het was een mooie zonnige dag toen wij naar de versierde kapel kwamen. Die zondagochtend was de kerkopkomst onwaarschijnlijk groot. De kapel zat afgeladen vol. Vooraan links zaten de meisjes communicantjes, allemaal opgedirkt in bruidjesgewaden in de teerste tinten. Veel tule en kant. Rechts zaten de jongens in strakke kostuumpjes als deftige jonge heertjes. Het altaar was een wolk van witte seringen.

De plechtigheid verliep vlot en na een uurtje stond iedereen buiten bij de rij klompjes voor de kerkdeur. Dat schoeisel was vooral afkomstig van broertjes en zusjes van de feestelingen. Zoals ze thuis de klompen buiten uittrokken voor ze de wagen ingingen, zo hadden ze het ook bij de kerk gedaan.

Wij moesten na de ceremonie in verschillende woonwagens op de koffie komen. Daar kregen we bovendien gebak. Ongelooflijk veel snuisterijen hadden binnen de beperkte ruimte van de huiswagen hun plaatsje gevonden. De overdaad aan kleurig porselein frappeerde ons in alle woonwageninterieurs.

Het onthaal was overal royaal. Alleen afslaan werd niet in dank af genomen. Er hielp geen moedertje lief aan, vandaag was het feest en daarom moest de meester taart eten!

Die middag verlieten wij lichtelijk onpasselijk het kamp. We hadden het overleefd en niemand voor het hoofd gestoten...

De volgende dag stond in de vroege ochtend de politie op het kamp; er was een tuinder uit Nieuwkuijk die met zijn siringen naar de markt wilde en ontdekte dat al zijn bloemen verdwenen waren. Zijn volledige bloemenpracht fleurde het altaar van onze kampkapel op. De aalmoezenier had zaterdag tevoren met enige trots meegedeeld dat de bevolking de kerk voor de feestelijke gebeurtenis helemaal zelf opgesierd had!

Ondertussen moest ik wel ervaren dat mijn werk in meerdere gevallen weinig bevrediging gaf. Had ik eenmaal uitgedokterd hoe ver een nieuwe leerling precies was en waren we eenmaal een beetje op dreef, dan gebeurde het meermaals dat mijn amper ingeburgerde leerling weer vertrok. Ze verkasten naar het Westland om in de groentepluk geld te verdienen.

Mijn schooltuintjes deden het prima. Van de gemeente Den Bosch hadden we schitterende planten en bollen en zelfs mest gekregen. Bovendien was de grond rond het kamp zeker niet slecht. Het zaaigoed was mooi opgekomen. Al gauw bleek dat we beter geen groenten meer konden verbouwen, want waren het niet de konijnen, dan was het wel de kampbevolking die een voortijdig einde aan de groei van de gewassen onder mijn buitenraam maakte.

De zonnebloemen groeiden geweldig. Ik had het vermoeden dat de eerste na de pinkstervakantie weldra zouden gaan bloeien. Toen ik echter na dat lange weekend terugkwam op school, bleken alle zonnebloemstelen geknakt. Men had met een buks net zo lang op de bloemstengels geschoten tot ze omvielen. Veel loden kogeltjes onder tegen de schoolmuur getuigden daarvan.

Het ontmoedigde mij en mijn leerlingen wel. We lieten de tuin verder maar voor wat hij was en stortten ons op het toneel.

Voor de ouderavond studeerden de grote jongens samen met de grote meiden een eigengemaakt toneelstuk in. Ze hadden het stuk een pakkende titel gegeven: *Pas getrouwd en mee geschreejen!*

Bij de middagvertellingen had ik gemerkt dat gevoelige teksten deze leerlingen het beste aanspraken. Daarom besloot ik tegen het eind van het schooljaar eens een simpele versie van *Saidjah en Adinda* te vertellen. Daartoe had ik het boek van Multatuli meegenomen en op de lessenaar gelegd. Ik hoefde voor diefstal niet bang te zijn zolang ik het verhaal nog niet volledig afgehandeld had. Dat had ik hier wel geleerd. De groep zou de dader zelf mee opgespoord en veroordeeld hebben.

Het verhaal sloeg in. Toen de dramatische ontwikkelingen naar een climax liepen, waren er zelfs vochtige oogjes te bespeuren in de brutale kopjes. Het deed me plezier. Wellicht dikte ik daarom de tragedie nog aan en legde ik wat overmatig veel smart in mijn stem.

Het schoolhoofd had het Max Havelaar boek op mijn lessenaar gesignaleerd en moest in de koffiepauze grinnikend melden dat de grote jongens al aan echte Nederlandse literatuur toe waren. Ik voelde me beledigd en kon niet eens de moeite opbrengen het gegeven uit te leggen.

Hoewel ik op de school voor woonwagenkampkinderen best prettig werkte, nam ik het besluit te zorgen dat ik toch op een andere, liefst een gewone lagere school, zou kunnen gaan werken. De Sint Jan Stichting moest dat kunnen bewerkstelligen.

Bij vlagen van tegenspoed verkeerde ik nog wel eens kort in twijfel, maar de overtuiging dat ik goed gekozen had met mijn onderwijzerschap kreeg geleidelijk aan steeds duidelijker de overhand. Ja, ik voelde me wel thuis in mijn nieuwe functie. Het vak lag me, stelde ik tevreden vast. Alleen moest ik me op het kamp te veel aanpassen aan de omstandigheden.

Ik voelde mij in die dagen tamelijk gelukkig. Alles verliep volgens plan. Mijn vaste verkering telde daarin niet weinig mee. Ik zou binnenkort een avondstudie starten om mij te bekwamen in een van de moderne vreemde talen van de ons omringende landen. Welke dat worden zou, hing van het aanbod van de dichtstbijzijnde instellingen af. Ik had het gevoel dat ik alle kanten op kon. Ik zag de toekomst wel zitten.

ERICA

Ontzettend veel heb ik in mijn dromen gezweefd of gevlogen, hoewel me die werkelijkheid volkomen vreemd was. Ook ervoer ik bij herhaling dat ik in mijn vliegfantasieën diep kon vallen. Meer dan eens tuimelde ik met duizelingwekkende vaart mijn hersenschim uit. Vliegen was fantastisch. Ik kwam hoog tot in de hemel en toch was dat niet altijd verbonden met een voortijdige dood. Ik vloog goed en kon veel en veel hoger komen dan de biddende leeuweriken boven de roggevelden, ook de vliegers hadden een hoogte die kinderspel was vergeleken bij mijn geestesvlucht.

Dikwijls bracht een droom mij terug op Tenblakke, het gebied waar ik in mijn meest onbezorgde jeugd verbleef, de uithoek waaraan ik van kindsbeen af erg gehecht was. Gelukkige droombeelden bleven dieper in mijn geheugen gegrift als de nare. Misschien kwamen ze zo werkelijk over, maar in elk geval waren ze aangener om te onthouden. De allermooiste droom, die ik jaren als geheim koesterde, was die welke ik hét visioen zou willen noemen. Dat verhaal speelde zich natuurlijk af op het favoriete terrein rond Tenblakke.

Ik was in een hoge berk geklommen aan de rand van onze eigen akkers. Omdat de boom een brede mik had en ver boven de eikenwal uitstak had ik een mooie stek met fraai uitzicht over de directe omgeving. Zoals zo vaak was ik het boerenwerk ontvlucht en ik moest me vooral niet blootgeven, want ons hele gezin was aan het werk op het korenveld. Pappa was de rog aan het maaien met de zeis en mijn broers waren de garven aan het binden. Net als mijn oudste zus zou ik moeten *ogsten*, hetgeen inhield dat we de verloren halmen moesten rapen. Het lezen van de losse aren was een saai werkje en al was het niet in de haak dat ik het werk ont-dook en de andere gezinsleden liet ploeteren, ik voelde er weinig voor te gaan helpen. Hoog boven de rog zong een leeuwerik zijn blijde lied. Als de vogel even daalde, riep hij "sapperdied, sapperdied, ik zing 'n lied."

Vanuit mijn hoge schuilplaats zag ik het heuvelland van de omringende heide en de duinen van stuifzand waar nauwelijks iets groeide. Ik kon enkele van de kleine hutjes zien van de mensen die ik zo goed kende. Onze eigen boerderij lag helemaal verborgen achter eikenheggen. Ik droomde weg over de stille heide. Het was zinderend warm. Ik zat wezenloos weg te staren tot een opvallend grote vlinder die mijn kant op kwam mijn aandacht trok. Vlinders waren er talloze op de bloeiende hei, zoals dagpauwogen, schoenlappers, blauwtjes en zanddoogjes, maar zo'n grote als daar aankwam, was zeldzaam. Geel met zwarte tekening! Dat kon niet missen, dat moest de koninginpage zijn. Kwam hij nou toch dichterbij, dan kon ik zijn schoonheid nog beter zien. Alsof hij mijn wens hoorde, kwam hij in mijn richting gevlogen. Wat was die vlinder prachtig! Ik kon zelfs de blauwe rand en zigzagpatroon op alle vier zijn vleugels zien, zo dichtbij was hij. Soms stond hij stil in de lucht, dan weer schoot hij zwenkend weg. Even rustte hij op een verdwaalde distel aan de heiderand. Ik kon zelfs de rode vlekjes bij zijn achterlijf zien. De grote vlinder vloog van me weg, de hei op. Hij werd steeds kleiner en donkerder tot ik hem in de trillend warme lucht niet meer onderscheiden kon. Ik ging verzitten. Mijn billen deden zeer en ik zocht voor de afwisseling een plaatsje nog hoger in mijn berkenboom. Ik moest voorzichtig klimmen, want ik wenste niet ontdekt te worden. Eindelijk had ik een geschikte tak in de top bereikt waar ik een tamelijk gerieflijke houding aan kon nemen. Goed en wel op mijn gemak, zat ik uit te zien over de altijd interessante hei.

Opeens trof mij iets wat ik nooit eerder zo gezien had en ik twijfelde of het niet louter verbeelding was. Na enkele malen de hele hei overzien te hebben wist ik het zeker. Het voorste gedeelte van de heidevlakte had onmiskenbaar de gestalte van een liggend vrouwenfiguur! Ze was schaars bekleed met heidestruiken en buntgras. Het grootste deel van haar welgevormde lichaam bestond uit blote zandplekken. Ik overzag de hele gestalte nog eens en nog eens en kwam tot de conclusie dat je werkelijk niet veel fantasie nodig had om de prachtvrouw te zien. Ik moest blijven kijken en voelde me tegelijkertijd een beetje beschaamd. Hoe vaak had ik niet rondgebanjerd en geravot zonder te weten op wel-

ke delicate plekjes ik trapte! Toch zag de heideverschijning er allerminst bedroefd of bezeerd uit. Integendeel, haar gezicht keek stralend. Maar misschien zag ik dat niet goed, want haar hoofd bevond zich het verst weg van mij onder de hut van Bukskes. Dat bouwvalletje diende als een komisch hoedje op het geheel. Haar benen had ze onder zich gevouwen en zo lag ze achterover in een ontspannen, ongegeneerde houding. Ze liet me blozen. Bij haar schoot zag ik de gedrongen silhouetjes van de vliegdenen die bij het oude soldatenkerkhofje stonden. Het was alsof die naaldboompjes me wenkten dichterbij te komen. Weg van de lokkende bomen keek ik weer naar haar gezicht. Goed zien kon ik dat nog steeds niet, al rekte ik me zo hoog ik kon. Haar gezicht zat in de schaduw van de flodderige hoed. Ik gaf de vreemde vrouw de naam Erica. Die vond ik het meest toepasselijk omdat in haar haren de heideplantjes van die naam nu moesten bloeien. Erica klonk natuurlijk veel beter dan ‘dophei’, het was een vrouwen naam en ook veel welluidender dan ons dialectische *hommelehèij*.

Erica lag midden in het land van de leeuwerik,... sterker nog; zij wás het land van de leeuwerik!

Ik herinnerde me hoe ik over haar blote borsten had gehold. Maar geleidelijk aan beeldde ik me in dat ik er als kleine jongen slechts op mijn tenen overheen gehuppeld was terwijl ik achter vlinders aanjoeg. Bovendien: een onwetende zondigt niet, verontschuldigde ik mezelf. Wellicht kwam deze gedachte bij me op door het lachende gezicht in de verte. De navel van mijn droombeeld was een kleine zandkuil, waarschijnlijk gegraven door mensen uit de buurt om er vers wit zand te halen voor in de kippenkooien. Verlegen keek ik haar lendenen langs. Ik zag een massa vlinders rond haar buik. Daar zou mijn koninginpage wel heen gevlogen zijn. Geen wonder ook...! Deze tere schoonheden vonden er blijkbaar een overvloed aan honing. Dat was merkwaardig, nu ik juist daar maar enkele schrale stukjes heidebegroeiing kon ontdekken. Als ik een vlinder was geweest zou ik hogerop gezocht hebben naar honing. Dicht onder haar borsten groeide een maanvormige schaduwrand van heide. Hogerop leken de heuvelige zandvlakten niet helemaal kaal; het zag er eerder naar uit dat daar een groenig doorschijnend mos-

laagje te vinden was. Het kwam mij daardoor nog zachter en aantrekkelijker voor. Ik hoorde weer de leeuwerik boven de rijpe rogge en ik werd jaloers op hem, want hij had waarschijnlijk een nóg veel mooiere kijk op de figuur beneden ons dan ik.

Ik zou graag weten of de vrouwenfiguur werkelijk lachte. Ik wist dat het geen zin had naar Bukskes' hutje te lopen. Immers dan zou de aftekening volkomen vervagen en ik zou slechts een miertje zijn op een grillige heuvel. Van haar werkelijke gezicht zou niets overblijven als ik zo dichtbij was. Van de andere kant wilde ik mijn dame helemaal niet uit het oog verliezen.

Uit nieuwsgierigheid klom ik hoger, wellicht dat ik dan uitsluitel zou krijgen. Het gezicht bleef onduidelijk. De lach had iets mysterieus en aantrekkelijks over zich. Nog iets hoger wilde ik en toen gebeurde het onvermijdelijke. Met luid gekraak tuimelde ik met berkentop en al de boom uit en kwam met veel lawaai onder in de eikenheg terecht. Daar lachte iedereen die op onze akker in de rog werkte mij uit. Pappa stopte zelfs even met maaien, trok de wetstrekel om zijn zeis te scherpen en zei in alle rust: *"Efkes gewet is geen verlet, 't schèrpt de snee en 't rust ook mee!"*. Vol schaamte voor het ontlopen van het boerenwerk en voor wat ik zojuist gezien had, dook ik weg tussen de gebonden garven. Nooit zou ik het vertellen, nam ik me voor. Ze zouden me alleen uitlachen.

Ik deed alsof ik gewoon bezig was met aren lezen, maar mijn hoofd was heel ergens anders, op de hei die mij zo lief was.

De leeuwerik die ik in de verte in alle vrijheid ergens boven Erica hoorde, maakte me jaloers. En hoe meer ik naar de simpele roep van de vogel luisterde, hoe meer het mij naar zingen te moede werd.

Ik nam me voor hier veel terug te keren. Het moest me blijven bevrijden...

DEERTIG JAAR NA DATO

In de vroege lente van 1987 ben ik met mijn moeder teruggegaan naar het gebied van mijn jeugd. Terug naar D'Aauwbaan B 51. Moeder is oud en slecht ter been. De herkenning valt haar moeilijk, omdat haar ogen erg zwak zijn.

Tenblakke is een nuttig gebied geworden. Kinderrijk is de hoek van mijn geboortehuis gebleven, al zijn er geen grote gezinnen meer.

Waar vroeger de woninkjes van Tenblakke stonden, zijn paviljoens verzezen; onderdak voor zwaar gehandicapte en diep gestoorde kinderen.

Van de huizen van toen staan er nog drie, de plaatsen van de andere woningen zijn enkel terug te vinden door de bomen behorend bij die huisjes. Zij zijn veelal gespaard gebleven. De linden van Jentjes, M'rieje en Jan Hoewd staan er allemaal, ook die van ome M'rinus trouwens. De esdoorns van Gret de Jager groeien voort en zelfs bij de verre puinplek van Bukskes' hut strijdt een eenzame *kruinagel* voor het leven. Daar, voor het hutje van onze bokkenboer, moet ooit bij het trouwfeest van de jongste dochter een kartonnen bordje gestaan hebben met de onvergetelijke tekst: "wegens huwelijk geen dekking".

Verderop zijn net de bomen te zien bij het huisje van Drika van den Elzen, de koehoedster van onze jeugd.

Van de vier oude markante beuken rond onze warme hof staan er nog twee. Majestueuze bomen waarbij mam zegt: "*die zijn aon ons moeder te danken.*" Wanneer ik haar om uitleg vraag, vertelt ze dat haar moeder de beuken hofheg indertijd knipte en de toppen van de vier hoekboompjes daarbij spaarde. "*Die buuken moete meer as tachtig jaor oud zijn...*"

Onze thuisplaats heeft het er slecht afgebracht, de kriekebomen, de kruinagel bij de put, de boerenrozen en zelfs de enorme vlierbossen zijn onvindbaar. Allemaal gesneuveld, omdat juist hier een enorm nieuw paviljoen moest verrijzen. Ik hoor moeder zuchten... Haar herinneringen

moeten talrijk zijn. Het weerzien pijnlijk en nauwelijks herkenbaar. "Och jonge, wa hebbe we hier geploeterd!" komt er ten leste uit.

Doorlopend naar achter stoppen we bij een kooi met kippen, fazanten en pauwen. *"Waar zijn we nou? Ik beken m'n eigen hier nie meer..."* "Hier was ons drieske, mam," leg ik uit. *"Och, dan he'k hier veul gestaon mi d'n emmer drinken vur de kuuskes... Alle daag drie kirres witteren en de jong moegen mee mi wa brood."* Het Kievitsven heeft plaatsgemaakt voor een plantsoenachtig sportterrein en op de hei is een grote vijver gegraven. De Krekelsteeg is een heel eind dichtgegroeid. Van boerderijtjes en akkers is op Tenblakke niks meer te bespeuren. Het eeuwenlange gevecht van de keuterboertjes tegen de dorheid en de droogte is schijnbaar vergeefs geweest. Waar nu een dierenparkje geschapen is, zucht mam: *"hier ston bekant alle jorren de rog! Wa kon da toch mooi zijn, zo 'ne schone rog. Veul klaproze en hennep,...maar nooit gin korenbloemen... Onze rog was goedzat."* Honderden meters verderop raast een trein voorbij. Dat is wel hetzelfde gebleven, tenminste als we de machtige stoomlocomotieven wegdenken. Zal ik het ter sprake brengen? *"Hier is-ie ooit helemaol afgestookt,"* zegt moeder ongevraagd. *"Denkelek toch wel van die lijnwerkers gekomen,"* voegt ze eraan toe. Ik ben haar dankbaar.

Nu onze voormalige akkers doortrokken zijn met klinkerweggetjes en alles tot één groot grasveld gemaakt is, lijkt het geheel veel kleiner geworden. Als je klein bent, lijkt alles groot, maar ik vraag me hardop af hoe we daarvan in godsnaam ooit konden bestaan. *"Da kossen we ook nie,"* zegt moeder, *"enkel de uurste jorren bleef pap nog thuis om te boeren..., hij moes gaon werken van èrremoei..."*

Mam heeft gelijk. Meestentijds is de boerderij haar taak geweest, terwijl vader zich als grondwerker verhuurde. Onwillekeurig moet ik aan de sterke boerenvrouw van vroeger denken. Het is moeilijk haar voor de geest te halen nu ze zo kwetsbaar, kreupel en grijs naast me staat.

Het is zondag. Van de vroegere stilte valt niets meer te bespeuren. *"Och alle daag zijn vort 't zelfde... Onze Lieven Heer maakt den dag en wij moeten erdoor. Alle daag zijn voort zondag. Wa 'n verschil mi vruger..."*

Op de plek waar ik denk dat vroeger de hof geweest zou kunnen zijn, stel ik me haar *theebloemen*, dahlia's en *lissen* voor. Het is een kale plek geworden; het nieuwe paviljoen is van buiten nog niet aangekleed.

In de zuidwestelijke hoek stond onze oude kippenkooi waarin we na de oorlog huisden, omdat ons huis helemaal kapotgeschoten was. Ik zie het washok met zijn fornuis. Dat zou nu, op zondag, klaar staan voor de wekelijkse wasdag die altijd maandag was. Ik hoor moeder diep zuchten. *"Ja, 's maondags moes 'r altijd gewaassen worren! Stoken, schrobben, spulen, bleeken..., wa'n geklos toch!"* Ik kan me moeder levendig voorstellen aan het geribbelde wasbord. Zoals ze nu naast me staat, zie ik haar ogen tranen. Ik weet niet of het van de wind, de extra inspanning of de emotie is.

Achter het stookhok voor de was stond ons huiske met zijn *plonspleeke*. Wanneer ik haar daaraan herinner, zegt ze: *"Daor hen we ook veul tijd verdaon. Ge gingt 'r nie vur oew plezier zitten... 't Waaide d'r mar locht tegen..."* Iets van een lach klinkt door in haar stem.

"Hier liep de wasdraod naor d'n hooiberg," zegt ze uit zichzelf. Ik weet niet hoeveel ze nog kan zien en vermoed dat ze ernaar raadt. Maar ze heeft gelijk. Ik zie onze meelzak onderbroekjes met 'Ole' en de Sluis-koppen wapperen in de wind. De waslijn loopt dood op een bijna blinde muur.

Wanneer we vanaf de thuisplaats richting hei gaan, kan ik enkel concluderen dat het gebied nog altijd groen en geel is. De hei is grotendeels overgroeid met buntgras, vliegdenen en verdwaalde berken. Op de zuidoostelijke punt staat de oude boerderij van de Liebus naast de lege plek van Sjoomans voormalige stulp.

Ik verbaas me erover dat ik zelfs de dingen die nooit bestonden buiten mijn fantasie bijna in het echt terug schijn te kunnen vinden als lege bouwplaats. De Liebus is pas gestorven. De morellenboompjes staan er scharminkelig rondom. *"Hier is ook veul ellende geweest,"* denkt mam. *"Hier woonde vruger 't Fikske."*

"Nee," verbeter ik haar, "de Liebus."

"Ja, maar vur de Liebus zaat hier 't Fikske." Moeder gaat verder terug dan ik wil.

Als we terugkeren en ik in de verte de overweg naar de Korsteeg zie, moet ik even denken aan het geweldige rode oortjes gevoel dat ik daar beleefde met mijn eerste vlieger. Weer weet ik hoe heerlijk het moet zijn om hoog boven een stil bekend gebied in de zon te hangen en niets te hoeven doen dan neer te zien en te spieden waar je wilt...

Op de weg terug neem ik opzettelijk het oude fietspad dat naar de harde weg voert. *"Hier ston de houtmijt van Jan Hoewd, mam,"* zeg ik tegen haar. Ze reageert niet. Ik vraag me af of ze zich hetzelfde herinnert als ik. *"De jonge Jan zou thuiskomen uit Indië,"* probeer ik verder. *"Ja, en pappa ook!"* zegt ze en ik weet dat ze zich die avond dat wij hier samen in het donker op vader wachtten exact zo voor de geest kan halen als ik. Teruglopend door het bos spreekt moeder over de vele vogels die hier huisden. *"Hier koste de nachtegaal heuren zingen... Mar d'r zaten ook veul krèien en eksters die de kuikes wegghaolden."* Ze heeft natuurlijk gelijk. Ik herinner me de dode vogels als afschrikmiddel bij de kuikenren en zie veel kraaiachtigen in de bossen van Voorheen-Zomerlust. Dat mam de nachtegaal zou vermelden had ik nooit verwacht.

In de buurt van het oude hoofdgebouw waar ooit villa Zomerlust stond, begin ik over 't Heerke. *"Waor die gebleven is, wit gin man..., misschien Janske nog."* Ik weet dat hij ooit schielijk vertrokken is. Even waren er toen geruchten dat hij op de vlucht zou zijn voor zijn oorlogsverleden. Hoe dan ook; net als Sjooman is hij voor ons voor goed uit beeld verdwenen.

Wanneer we wegrijden over D' Aauwbaan, zegt ze: *"En witte nog van al die witte paoters die hier altijd wandelden?"* Ik weet het als de dag van gisteren. *"D'r zijn d'r nie veul mer."*

Ik vraag haar of ik even over de dreef naar de paterskerk zal rijden. *"Och nee, laot mar."* Ik zou haar de lege plek van de voormalige villa van de dames Terbeek kunnen laten zien en de gedempte vijver er tegenover. Hoe denkt ze eigenlijk over kerk en kruis? Moeder gelooft vrij vast, al is ze nooit fanatiek katholiek geweest. Ze vervult trouw haar zondagsplicht, tegenwoordig meestal op zaterdag in het klooster. Ze stelt geen vragen.

De nonnen en paters zijn hier overal in aantal sterk gereduceerd, veel vroegere katholieken geloven het wel, wat de zondagsmis betreft.

Ik rij over de Grind. *"Kunnen we nie efkes naor onzen Bèrt?"* Efkes kunnen we dat wel. Bij omen Bert en de ziekelijke tante Trui is als vanouds de koffie klaar. Even wordt er gepraat over onze wandeling op Tenblakke. *"Ge kent 'r niks mer af. Allennig twee buuken staon d'r nog... Op 't Liebushuis nao is 't gelijk vort 'weg"* luidt haar korte, onjuiste verslag. Ze klaagt even over het verschaalde contact met haar familie. We moeten weg.

We gaan linksaf richting Kruisstraat. Gret van Kobbuzze leeft allang niet meer, en zijn zoon Jan is pas gestorven. Tante Jaan is verhuisd naar het dorp. Er zijn geen spoorwegwachters meer. De overweg, zoals vrijwel alle andere in de omgeving, is automatisch beveiligd geworden.

"Ge moet toch maar goed uit blijven keijken, jongen," zegt ze. Haar vertrouwen in de beveiliging is niet bijster groot. Ik stop en kijk de parallelweg af die nog altijd langs de spoorlijn naar onze hoge akkers loopt. Hij is zo onbegaanbaar dat ik het niet kan riskeren erin te rijden. Vrijwel niemand maakt er gebruik van. Er groeien biezen rond grote slijkpoelen midden op het pad. Ik ben er ooit eerder een eind ingelopen en weet dat er een hoog hekwerk staat waar vroeger de afslag naar ons huis was.

Over de overweg links ligt de grond van grutjes gedoetje. De plaats is een tiental jaren geleden van eigenaar verwisseld. Ik weet niet of moeders zuchten iets te maken heeft met wat ze ziet en denkt.

Onderweg vertel ik haar dat Tijn Uilenspiegel pas gestorven is in het krankzinnigengesticht. *"Ze was in de negentig,"* voeg ik eraan toe. *"Och, is Toonia ook dood? Die hi ok nie veul aon d'r leeven gehad."* Ik heb haar opgezocht toen ze negentig geworden was, vertel ik. Ze praatte toen nog honderduit, al liep ze bijna met haar neus over de grond. *"Ja, ik woonde in d'n Berg, jungske, mar waor moes ik anders heen?"* had ze me gezegd. Ik vergeet niet te vermelden dat ze tot haar dood toe op alle mogelijke huwelijksadvertenties is blijven schrijven in de hoop de ware Jacob nog te vinden.

"Schrijven kos ze heel goed," besluit ik.

"Gèk toch," reageert moeder slechts.

Ik rijd over de Grind, richting polder. Als ik haar onderweg steeds vertel waar we zijn, zegt ze: *"allemaal dood of 'weg."* Ze heeft gelijk.

Beekmans, de Pruis, Bertoom, Tontje, ome Mrienus, Gret Vlee, Gret de Kleermaker, Piet Koek, d'n Bèkker, de Kawe,... ze zijn allemaal gestorven of vertrokken. Weer valt het soms op, dat ze namen bovenhaalt die ik niet verwacht en die me weinig zeggen.

Het begint bij de voormalige villa Zomerlust: *"Hier woonde de deftigheid van Teulings."*

"Nee, 't Heerke toch," spreek ik voorzichtig tegen. *"Toen 't Heerke kwaamp, was Teulings al 'weg."*

Over de overweg, waar ik Mackelenberg verwacht, noemt ze Sweens.

"Sweens," vraag ik ongelovig.

"Ja van de koffiebrandereien in D'n Bosch," zegt ze zelfverzekerd.

De polder oogt heel anders dan vroeger. De dijkstoep is verlaagd en de enorme Maasvlakte schijnt veel kleiner geworden. Overal zijn boerderijen gebouwd en de ruilverkaveling heeft flink huisgehouden. De kronkelige weteringen zijn gedempt of kaarsrecht getrokken. De heggen en bosjes die verspreid door het gebied stonden, zijn verdwenen. Alles is zo onnatuurlijk recht en Hollands leeg geworden, ondanks de verspreide polderhoeven.

Ons land in de polder is allang verkocht. Ik zou willen weten wat moeder ziet en denkt. Ze blijft zwijgen.

Bij de eerste brug liggen onze vroegere *'polderkampkes'*. Ik zie de plaats waar vader ooit de drinkkuil uitgroef. Ik denk aan het heiningen en het hooien. Hier liepen wij heen met onze koeien wanneer het gras thuis op was. *"Hier he'k wa dik gefietst om de koei te gaon mëlken,"* zucht mam en dan vertelt ze opeens van haar meisjestijd, toen ze al in de polder ging melken en haar vrijer uit het weiland van de Achterdijk kwam om haar te ontmoeten. Hij was al eerder op melktocht gegaan om haar even te kunnen zien op de terugweg. Dat mochten ze thuis niet weten.

Ja, zo was het na Dungen kermis allemaal begonnen met vader... Moeder ging weer verder terug in haar geheugen dan ik verwacht had en het was me dierbaar.

Het vogelbestand in de polder lijkt me geducht afgenomen. Met name de roep van de voorjaarsgrutto's mis ik. *"Dieje grond hi onze pap veulste goeiekoop verkocht,"* zucht ze plotseling. *"Hij kos nooit waachten, hij kos nie handelen."* Het oude verwijt verrast me onaangenaam.

We rijden terug naar de Kruisstraat. Ik denk aan het kruidenierswinkel-tje van *d'n bèkker*. Daar konden we altijd terecht, desnoods achterom en zelfs op zondag. Alle winkels zijn nu op zondag dicht, maar op de Kruisstraat zijn ze dat voortaan altijd. De laatste kruidenierszaak ging er onlangs definitief op slot, omdat de winkelier er zijn kost niet meer kon verdienen. De mensen gaan blijkbaar liever naar de grote supermarkten. We draaien vanuit de polder rechtsaf richting Brugge om moeder terug te brengen naar haar bejaardenwoning. De weinige overgebleven boerderijen in de naaste omgeving worden meestal volledig machinaal beheerd. Moeder noemt dat boeren in het groot. Menige hoeve heeft een honderdtal stuks vee waarover de bedrijfsvoering niet zelden computer-gestuurd is. Handwerk is uit. Rond menig agrarisch bedrijf toornen hoge silo's de lucht in; vaak investeringen van veevoederfabrieken en bankgeledingen. *"Unnen boer en 'n zog hen nooit genug,"* meent moeder, daarbij suggererend dat de landman alleenbezitter is. *"Buunders laand, honderd koei en nog meer vèrkes,"* preekt ze, *"da kan nie goed zijn!"* Ze heeft gelijk.

Van de zomer staan hier weer overal dezelfde hardgroene vlakten van de eeuwige maïsvelden op stront overgoten akkers. Nu, in het late mestseizoen kun je soms in de stank gaan hangen.

Op weg naar moeders woning overdenk ik dat ik haar zoveel had willen vragen. Anderzijds wil ik vooral haar eigen spontane reacties registreren en daarom ben ik dikwijls stil gebleven en heb mijn vraag ingeslikt. Over slootjespringen, kievitseieren zoeken, vissen en zwemmen in de polder heb ik niet gesproken. Wel heb ik even verwezen naar de kersentochten naar de Maasdorpen. Daarop heeft ze enkel gereageerd met:

”Oe ja, mi da schriekelbootje de Maos over en gin man kos zwemmen...”

Als ik haar moe 'aflever', heb ik de indruk dat ze enigszins voldaan is. Ik moet met haar iets drinken en eten. Ofschoon het laat wordt, stem ik toe. De terugweg neem ik via de Kruisstraat. Het wordt al donker.

De Grind is veel drukker bebouwd dan vroeger. Van de voormalige bewoners zit er enkel ome Jan nog die met moeders jongste zuster, tante Sien is getrouwd. Ik vraag me af waarom mam die op de heenweg daarstraks niet vermeld heeft.

Bij de overweg zie ik de lantaarns in de bossen rond ons vroegere Tenblakke al branden. Halverwege vijftig kwam hier eindelijk *'elektriek'* en stromend water. Sindsdien is het hier nooit meer donker. Mijn angst voor het duister is met de tijden wel geweken.

Wanneer ik mijn oude bakermat zo uit de verte zie oplichten, omdat er om de zoveel meter een straatlantaarn brandt, komen de vroegere spookbeelden onmogelijk voor. Verhalen over spoken, dwaallichten, heksen, *lilleke mennekes*, *stèlkaarsen* en andere gedrochten hebben grotelijks afgedaan. Hersenschimmen, kinderschrik. Ons moeder is nog altijd bang in het donker en door haar bijna blindheid is het altijd donker in haar wereld, och arm...

Ik rijd door en stop bij het hoofdgebouw van de instelling op Tenblakke. De flat is een zee van licht.

Ik zou alle ramen vensters willen geven en alle vensters willen sluiten en alle straatlampen willen doven, al was het maar enkel even voor deze avond.

Stil in de auto bedenk ik dat onze ouders niet ontevreden kunnen zijn. Ze hebben al hun kleinkinderen nog mogen zien, meer dan tien in getal. Vader en moeder hebben het hun gestelde doel bereikt: hun kinderen hebben het maatschappelijk gezien beter dan zij het zelf ooit hadden, Vader is ten gronde gegaan aan reumatiek, hoewel hij, moeizaam fietsend, onverwachts aan een hartaanval overleed. Tot aan zijn pensioen heeft zijn leven in het teken van de arbeid gestaan. Vanwege het boeren nevenbestaan was er altijd de hunkering naar vrij zijn, al was het maar vanwege

vorstverlet. Altijd gewerkt om vrij te zijn., toen hij op zijn vijfenzestigste eindelijk echt vrij was en het boerengedoetje opgekocht werd, wilde hij weer werk. Hij miste zijn makkers. Uitgewerkt zat hij soms dagen achter zijn krant te prakkiseren of door het raam te staren....

Moeder gaat alsmaar zwaarder gebukt onder de gevolgen van haar suikerziekte. Haar ogen laten haar steeds meer in de steek. Ze is ondertussen wel aardig op weg naar de tachtig.

Op de terugweg naar D'Aauwbaan zie ik hoe rigoureuus het dorp ondertussen heeft uitgebreid. Veel van de voorheen onbewoonde wereld heeft moeten wijken voor de 'vooruitgang'. Het gevolg van deze ontwikkelingen is wel dat er veel minder schuilplaatsen zijn voor de dierenwereld. Aan mijn rechterhand bevindt zich het dorpskerkhof waar vader begraven ligt. Zijn graf zou ik op de dodenakker gemakkelijk kunnen vinden vanwege de duif op zijn steen. Links, rond de Duinse Hoef, wil men wellicht een golfcourse gaan aanleggen. Doorgaand verkeer wordt in D'aauwbaan geweerd. In het huis van de gestorven tante Pietje woont dochter Tien met haar gezin.

Ik keer om en rij terug naar de Grind, rechtsaf richting pretpark. De boerderij van Kees van Roelven links, die van omen Bert rechts... Hier heb ik naar grootvader geluisterd. Aan hem heb ik mijn voornaam te danken. De kleine Duinse Hoef oogt donker en verlaten.

Op Tenblakke zal ik niet veel meer komen. Het gebied is omgeven door stevig hekwerk en dat stemt niet vrolijk. Het doet me denken aan de Duitser die alles in zijn vaderland vaarwel zei en naar Amerika emigreerde. Na lang sparen wilde hij eindelijk weer eens een bezoekje brengen aan zijn geboortestreek. Daarbij kwam hij tot de afschuwelijke ontdekking dat heel zijn dorp ondergegaan was in een groot stuwmeer. Een immens leeg gevoel overviel de repatriant.

De leegte bij mij wordt groter naarmate ik langer blijf. Ongelooflijk veel voetstappen heb ik er verloren naar plaatsen en plekjes die me zo lief waren en die ik niet meer terugvind.

Van de menselijke bewoners heb ik niemand van vroeger teruggezien.

Onderweg naar huis vraag ik me af, wat moeder nu zal denken. Voor haar was het vandaag geen afscheid. Dat heeft ze al lang geleden voorgoed genomen. Het was zeker ook geen weerzien...

Tenblakke bestond niet meer, maar het zou voor altijd in ons blijven wonen.

Van Hemels Licht en Hellevuur was het eerste boek van de trilogie van Cor Swanenberg waarmee hij in 1978 debuteerde. De autobiografische eersteling was een succes. Bij de heruitgave onder de gewijzigde titel *Van Hemels Licht Herzien* in 1988 vond de auteur dat er iets aan zijn verhaal moest worden toegevoegd. Hij ging daarvoor met zijn oude moeder nog één keer terug naar zijn geboorteplek Tenblakke, om te zien wat ervan geworden was. Zijn prille jeugd had zich afgespeeld in de jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw in het arme dierbare gebied rond de Nulandse hei, gemeente Rosmalen. Dertig jaar later kwam het dus tot een 'Tenblakke revisited'. Het gehucht was voor zijn bijna blinde moeder vrijwel onherkenbaar geworden. Het verslag van het laatste bezoek van moeder aan de geboorteplek van de schrijver werd achter in de verbeterde heruitgave als epiloog toegevoegd.

Verklarende woordenlijst bij Het land van de leeuwerik, deel 3 van de Tenblakke trilogie.

'ne kaartspulder is alt eeve rijk, een kaartspeler is altijd even rijk; gemiddeld wint hij weinig.

't is 'nen dief die d'r afduu, het is een dief die eraf doet; overdrijven mag wel een beetje.

af-en-dans, alleen negen slagen halen (< Frans *abondance*)

afskampen, afschampen.

baggesneijer, biggensnijder, castreur.

balken, (*de balken*), de hooizolder.

bekant, bijna. (bijkans)

bèkker, (*d'n bèkker*), de bakker.

Belzen, Belgen.

berhaok, korenhaak, gebruikt bij het hand maaien.

biediefkes, koolmeesjes (*parus maior*).

biste, (*bist du*), ben jij (Limburgs)

bizzum, (aal-) bes (*ribes rubrum*).

blauwleggerke, heggemus.

bocht, onkruid.

boenderen, grondig wassen, boenen,

burries, berries; het paard staat tussen de berries.

butjesmenneke, kluivenventer.

buuken, beuken(-bomen).

buurt, (*d'n buurt*), praatje.

d'n éimend is dur 't hoigras gewaassen, het nagras is door het hooigras gegroeid; gezegd wanneer de jongste eerder gaat trouwen dan de oudste.

d'ons, mijn vrouw.

daliassen, dahlia's.
daon, hooibaan (duin)
daonen, hooigras in banen rijven.
de Sieb, Siberië, volksnaam voor de noordwestelijke wijk van Den Bosch.
doesjes, schatjes.
doetelpot, rommelpot.
dries, *drieske*, huisweitje.
droomerd, dromer, gaper, sufferd.
duuget, samentrekking van 'doet het'.
duvels prentenboek, duivels prentenboek = het kaartspel.
efkes, (ook *ekkes*), even(-tjes).
ëimend, nagras, tweede snede hooigras.
èipel, aardappel(s).
erdbizzum, aardbei.
euzen, dakschuinten (vgl. Engels eaves)
fleweijn, steenmarter.
flodderbonen, tuinbonen.
freet, gretig, trots, ijdel.
gaast, korenschoof, verzameling garven.
gaon dienen, gaan dienen; als dienstmaagd of knecht verhuurd worden voor een heel jaar.
gedoentje, gedoetje, (boeren-) bedrijfje.
geit over de wis, drie azen.
gistig, verstandig.
greijnzig, humeurig, mopperig.
griebelgrauw, schemering.
groep, mestgoot achter de koeien op stal.
gruts, trots, ijdel, deftig, Nederlands.
gutgat, afvoer.
haorgetuig, haargetuig.
haozegèrref, duizendblad, achillea millefolium.
hauwkes, peultjes.
hèchelen, vals spelen.

hedde, heb je.
heechten, hagedissen.
heiligedaag, heilige dagen, kerkelijke feestdagen, waarop men vrij was.
hekkenstag, ingang van wei of veld, afgesloten met hekwerk.
hel, vitaal, levendig, gezond en helder van geest.
hemdeknupkes, moederkruid (pyrethrum parthenium).
hennenpriester, kippenkoopman, handelaar in pluimvee.
herd, (*d'n herd*), huiskamer.
heste, (*hast du*), heb je, (Limburgs).
heurs, hoornaar, grote wesp (*vespa crabro*).
*heuve*n, tuinieren.
hof, (*d'n hof*), tuin.
hommelehèij, dophei (*erica tetralix*).
Hónning, Hoodonk, toponiem onder Den Dungen.
ijsgras, hanenpoot (*panicum crusgalli*).
in z'nen trouw, in zijn huwelijk.
k'muniebluumkes, violieren (*matthiola annua*).
keduuk, slecht gebouwd, vervallen.
kelen, jonge raapstelen.
kèirzig, sterk, krانىg.
kiesjes, zware leren werkschoenen. (letterlijk 'kistjes')
kittelbuter, ketellapper.
klamperd, klemvogel, roofvogel.
klein jong, kleine kinderen.
knillusroozen, Cornelisrozen, pioenrozen (*paeonia officinalis*).
konteind, boomstronk.
kos, kon.
kossen, konden.
koste, kon je.
krallenbocht, nachtschade, (*solanum nigrum*).
krekin 't gebroken, net ertussenin; te klein voor tafellaken, te groot voor servet.
kriekenboom, boom die kleine roodgele pruimpjes draagt.
krikkel, kregel, prikkelbaar, onzeker, zwak.

kroesel, kruisbes (*ribes grossularia*).
kruinagel, sering (*syringa vulgaris*).
kuuske, kalf(-je).
kwaaitongen, roddelen; (*kwaaitongenkrant* = roddelaarster).
kwaamp, kwam
lampesnuter; algemene benaming voor nachtvlinders (die de vlam van de lamp snuiten door erin te vliegen)
lievermannen, duizendschoon (*dianthus barbatus*).
lilleke mennekes, waterspoken (met haak); kinderschrik.
lissen, irissen, (*iris germanica*).
locht, als zelfstandig naamwoord lucht; als bijvoeglijk naamwoord: licht, lichtzinnig, schuin, luchtig, koel, duizelig,
lochte klets, lichtzinnige praat.
lochten timmer; letterlijk: gammel van bouw; meestal gebruikt voor mensen met beperkt geestelijk vermogen.
malder, merel (*turdus merula*).
masten blekken, sparren schillen.
masten, sparren.
mastenproppen, dennenappels.
meleur; drie azen bij het rikken (< Frans malheur)
melkaors, modderkruiper (*cobitis taenia*)
mèrten, naar de markt gaan, handelen op de markt.
mizjèèren, geen enkele slag halen in het kaartspel rikken. (< Frans misère)
mins, *de mins*, de man = echtgenoot.
mister, (school-) meester.
moeier, moeder.
moen, oude aanspreekvorm voor moeder.
mòn, oude aanspreekvorm voor moeder.
morkolven, Vlaamse gaaien (*garrulus glandarius*).
mulder, meikever (*melolontha vulgaris*)
muster(d)s, takkenbossen (< mutsaard)
neutelek, humeurig; mopperig.
nittele, brandnetels (*urtica dioica*)

ogsten, aren lezen; het losse stro bijeenrapen.
onrèns spelen, vals spelen, oneerlijk zijn.
op ene knie zakken, tijdens het werk op het land een rustpauze inlassen om bij te buurten.
opper, hooihoop.
ossekopkes, staartmeesjes (*aegithalus caudatus europaeus*).
paddekaole, kikkervisjes.
parentage, (*pèrmentòzzie*), familie.
pèlerine, schouderdracht van de Brabantse boerin.
petunnekes, sleutelbloemen (*primula veris*)
pieken, bij het kaartspel rikken één slag halen.
pijpke buurten, ('*n pijpke*), een poosje bijpraten.
pilopèt, alpinopet.
platgaoter, paardebloemen (*taraxacum*).
plonspleeke, ouderwetse (buiten) wc.
pluksel, onkruid.
Poeling, Poeldonk, toponiem aan de noordzijde van Den Dungen.
poffer, kanten pronkmuts van de Brabantse boerin.
prùmbizzum, braambes (*rubus discolor*)
raow, rauw of ruw.
rèin, smerig, vuil, vies, onrein.
reng, zwaluwtong, een klimmend onkruid (*polygonum convolvulus*)
ribbeleblad, weegbree (*plantago*).
riels, rails.
rieppen, rupsen.
rik, met tweeën zeven slagen halen in het kaartspel rikken.
ritzaod, perzikkruid (*polygonum persicaria*).
romme en èijer, melk en eieren.
rooie, 'rode' in de betekenis 'socialistische'.
schaften, een eetpauze inlassen onder het werk.
schaow, schuin, schuw.
scheresliiep, scharensliiep.
schoenlapper, kleine vos (vlinder)
schónder, mooier, schoner.

schòtsereijers, roofwantsen (die over het water ‘schaatsen’).
schreijverke, draaikever (*gyrinus natator*).
sjanskloot, charmeur, vrouwenjager.
smiekerd, heimelijk figuur, spion.
sneijers, libellen (glazenmakers).
snuffelkes, grasanjers (*dianthus caryophyllus*), (< Frans giroffle).
snuutje, kusje.
stadskeind gemaakt, onder curatele gesteld.
steeknuskes, de rode bloemen die ‘prikneus’ heten (*coronaria tormentosa*)
stekaos, larven van de kokerjuffer.
stelkaarsen, spooklichten, kinderschrik.
stoeverij, opschepperij.
strant, brutaal (< Frans *assurant*).
strooihond, werktuig om garven stro in te snijden.
t’oovend, vanavond.
taauw, touw; hier snoer, telefoondraad.
taon, schutting (vgl. Duits *Zaun*).
tès, (broek- of jas-) zak.
theeblommen, muurbloemen (*cheiranthus cheiri*).
tienurese, de hoogmis van tien uur.
toetimmerke, fitis, zomervogeltje (*phylloscopus trochilus*)
tuub, fietsband (wielertaal).
uitleegen, uitgraven (van hoge zandgronden).
ulingen, bunzingen (*putorius putorius*).
unne, een als onbepaald lidwoord in de mannelijke vorm.
verstukken, verstellen, oplappen.
vieroog, dagpauwoog.
vur oe, voor jou.
wefke, vrouwtje (wijfje).
wegentreej, varkensgras (*polygonum aviculare*).
wèinen, (< wenden), uitgraven van de wortelstammen van bomen en heggen.

wèllie, (< wij-lieden), oude vorm van het persoonlijk voornaamwoord wij.

wisboom, (< weegsboom), boom op de volle wagen hooi of koren om de lading vast te houden.

zaudoek, zakdoek.

zeeg, tam.

zeikworm, mier(-en).

zèssie, de lange zeis.

zicht, de korte zeis (sikkel).

zoft, zacht.

zuken, zoeken, ook: iets willen doen

zwak, lenig, flexibel (< gezwak).

Boeken van Cor Swanenberg:

- 1977 Vrind.
1978 Van hemels licht en hellevuur.
1979 Krèk wè'k wó.
1981 Van oorlog, overvloed en onvrede.
1982 Boerrejonges krintemik.
1982 Dur de bank hene.
1982 Laacht 's lekker.
1983 Het land van de leeuwerik.
1984 Het teken van de grutto.
1984 En we laache vort...
1986 Wiej wè bewaort...
1987 De Brabantse koffietafel. (Met Nelleke de Laat)
1987 Diej he' wè...
1988 Zin 't wefke...
1988 Van hemels licht herzien.
1989 Beroepen op z'n Brabants.*
1990 Een boeketje Shakespeare. (Met Nelleke de Laat)
1990 De spiegel van Dree de Kapper.
1990 Jikkés merante!
1991 En ze waar al 80 jaor maagd...
1991 Goeien aard.
1991 Wèsse dinne, wèsse doen.
1991 Heddet al geheurd?
1991 De blankboom.
1992 Brabant is another cup of coffee. (Met André Riether)*
1992 Dree Drie.
1992 Daor stòdde dan me' oew zweetvoewte.
1993 Brabo de Lampesnuter.*
1993 Z'is wèl 'n zonde wèrd...

- 1993 We blijven lachen.
- 1994 Vlinders bij de vlam.*
- 1994 Zin 't wefke en ze waar al 80 jaor maagd. (Samengevoegde heruitgave)*
- 1995 't Brabants ketierke.*
- 1996 Brabantse Blomme.
- 1996 Eige grèij. (Met Jos Swanenberg)*
- 1997 Zo de dingen gingen.*
- 1997 Brabantse Kèrst.*
- 1998 Brabantse Beestjes (Met Jos Swanenberg)*
- 1998 Oei oei. Brabantse humor.*
- 1999 Vlinders bij de Vlam (herziene heruitgave)*
- 1998 Shakespeare in vier. (Met Nelleke de Laat)*
- 2000 Vergee:te grèij. (Met Jos Swanenberg)*
- 2000 De Brabantse Koffietafel (Met Nelleke de Laat. Uitgebreide, herziene uitgave.)*
- 2001 Lachen over de dood.*
- 2002 Het beste van Klaas van Bètte.*
- 2002 Oost-Brabants (Met Jos Swanenberg)
- 2002 Lachen om het leven.*
- 2003 De beeter helft van Klaas van Bètte.*
- 2003 Oost-Brabantse Streekwoorden.*
- 2003 Wiej wè bewaort diej he' wè. (Samengevoegde herziene heruitgave)*
- 2003 Waarom Hertog Jan moet blijven varen.(met cd) *
- 2003 Beog Neere Burkina. Een reis door Burkina Faso. (Met Henk Janssen)
- 2004 West-Brabantse Streekwoorden. (Met Michel de Koning)*
- 2005 Tien èn Ant, Klaas èn Bèt èn aander schön volk.*
- 2005 Tussen vroeger en vandaag... *
- 2005 Dividivi en stampot. Taalkundige beschouwingen.*
- 2005 Jikkés Merante! Sprokkelen in Brabantse Spreuken. (Herziene heruitgave)*

- 2006 Mi de muziek mee. Bloemlezing dertig jaar dialectdichtwerk met cd).*
- 2006 Ze is wèl 'n zonde wèrd. (Heruitgave)*
- 2006 Daor hedde hum wer.*
- 2006 Brabants kèrstbuukske.*
- 2007 Op goei gevuul. (Met Jos Swanenberg)*
- 2008 Bij wijze van spreuken. (Met Jos Swanenberg)*
- 2009 Nou houdoe dan.*
- 2009 't Hoef hier nie gèkker te worre. (deel 5 in de reeks van Klaas van Bètte)*
- 2010 Daor stòdde dan mi oew zweetvoewte. (Herziene heruitgave)*
- 2010 Tenblakke trilogie (Herziene heruitgave in drie delen): *
- Deel 1 Van hemels licht en hellevuur
- Deel 2 Van oorlog overvloed en onvrede.
- Deel 3 Het land van de leeuwerik.

* nog verkrijgbaar